



B. i. 19

~~K. a. 91. 3.~~

N^o 1268.

SUOMALAISEN
KIRJALLISUUDEN SEURA
Helsingissä.

Kirjallisuuden

Seuran

Lehti

—

—

—

—

—

SUOMALAISEN

KIRJALLISUUDEN SEURAN

STAMMELMÄKIRJA

1850

1850

1850

1850

1850

1850

1850

Suomalaisen
Kirjallisuuden
Seuran

Toimituksia.

9 Osa.

Helsingissä, 1847.

Präntätty J. Simeliusen perillisten tykönä.

Enomelaisen

Ripollin

1849

Enomelaisen

1849

Enomelaisen

Enomelaisen

Yhteinen Historia

Kansa-koulujen tarpeeksi.

Suomentanut

A. Wjmelæus,

Läänin-Provosti.



Helsingissä,

J. Simelluksen perillisten tykönä.

1847.

Historia Universitatis

Universitatis

Imprimatur:

G. REIN.

1811

1811

1811

1811

1811

Nine'isto.

- | | |
|---|---------|
| 1. Rappale. Mitä opettaa Historia? . . . | Eivu 1. |
| 2. Mannermaan ilmauminen | — 1. |
| 3. Kasvujen, eläinten ja ihmisen luominen . . | — 2. |
| 4. Ensimmäisten ihmisten elo ja ensimmäiset keksimät | — 3. |
| 5. Maaviljelyksen, ynnä siihen tarpeellisten työaseitten keksiminen | — 4. |
| 6. Myllyjen keksiminen, ja miten leivän leipominen ja juomain teko arvattiin . . . | — 5. |
| 7. Ensimmäiset walkean, keiton, metallein taonnan ja huoneen neuwot | — 6. |
| 8. Erinäisten kielten synty; ihmisten eroaminen toisistansa | — 7. |
| 9. Waltakuntain alku | — 8. |
| 10. Wanhimman historian epätietoisuus. Etyhti: sen maan laatu ja siellä tapahtuneet tähdelliset asiat. Opeliskot ja Pyramidit. | — 9. |
| 11. Etyhtiläisten kummat tawat ja asetukset. Pappien hallussa kaikki tieto ja taito. Etyhtiläinten palvelus. Labyrintti | — 11. |
| 12. Arahami. Jooseppi. Muoses | — 13. |
| 13. Simson. Saul. Daawitti. Salomo | — 14. |
| 14. Merikulwun ja alusten alku | — 16. |
| 15. Kauppa. Raha | — 17. |
| 16. Woiniissalalaisten kauppa, merikulku, uudismaat ja keksimät | — 19. |
| 17. Lyhy kertomus waltakunnista, jotka aikansa enimmään osan tuttua maata hallitsivat | — 21. |
| 18. Semiramis. Sardanapalos | — 23. |
| 19. Nyyros, Kroisos, Sooloni | — 23. |

20. Kreikkalaiset puolustawat Persialaisilta ahdistettua vapauttansa. Miltiades. Lemistokles Sivun 25.
21. Parttalaiisten asetukset, lajit ja tawat. Ateenalaisten rakkauts hyödyllisiin ja huwittawaisiin taitoihin — 27.
22. Ateenan ja Partan keskinäinen sota. Miltiades — 29.
23. Suokrates — 31.
24. Aleksanteri — 32.
25. Entisten Kuomalaiisten tawat ja jaloisuus. — 35.
26. Pyrrhos. Wapriissus — 37.
27. Kuomin sodat Karttaakon kanssa. Hannipali. — 38.
28. Sattanto — 40.
29. Kuomin sisällinen tilaisuus. Juulius Seesar. — 42.
30. Aukustus. Antoonius. Kleopatra. Otaawia. Kiivia — 44.
31. Saksan maa 2000 vuotta tätä ennen — 46.
32. Kristin opin leweneminen. Jerusalemi häwitetään. Konstantiinus Suuri. Luostarit — 49.
33. Kuomin waltakunnan laweus, sen jako ja kansain kulku Länsi-Kuomin kufistus — 50.
34. Justinianus. Silkimadot Euroopassa — 53.
35. Arapia. Mahometti. Arapialaisten maawoitot. — 54.
36. Kristin oppi lewitetään Saksan maalla uuteralta saarnajalta Poniwassukselta. Paa-win enänewä walta — 56.
37. Suuri Kaarlo. Rankkein waltakunta — 57.
38. Sakkari kelloin keksiminen — 59.
39. Henricki I. Otto I — 61.
40. Kreforius VII. Henricki IV Saksan keisari. — 62.
41. Kristikulwut Palestinaan — 64.
42. Sattanto — 65.
43. Itä-intian kaswamat ja kalut; tiet, joita kuljetettiin Euroopaan. Hansan kauppalitto. — 67.

44. Merittien löydäntö Itäintiaan	Sivu 69.
45. Kolumbo löytää Amerikan	— 71.
46. Uusia uusia maita löytyy Amerikassa	— 74.
47. Uusia maita opitaan tuntemaan Itä-intiassa, joka joutuu nyt yhden, nyt toisen Euroopa- laisen valtakunnan siirtomaksi	— 77.
48. Ruutin, kanuunain ja kiwärien keksiminen	— 79.
49. Kiinapaperi, mallin leikkuu, kirjainpainanto ja nitous, ja kumuri keinot; lastiputket ja kompassi	— 80.
50. Paavin valta sortumassa. Willemi. Johan- nes Hußsi. Kreikkalaiset Italiassa	— 82.
51. Lutherus	— 84.
52. 30:vuotinen sota	— 88.
53. Jatkanto	— 98.
54. Henrikki IV Ranskan kuningas	— 92.
55. Lutwiffi XIV	— 93.
56. Suuri Pietari	— 94.
57. Preussi. Retriikki II	— 96.
58. Englannin valta merellä	— 98.
59. Pohjas-Amerika. Washinktoni. Rankliini	— 101.
60. Ranskan kapina waiikutuksinensa. Napoleoni Ujantieto	— 107.

166	Die Kunst des Schachspiels
167	Die Kunst des Schachspiels
168	Die Kunst des Schachspiels
169	Die Kunst des Schachspiels
170	Die Kunst des Schachspiels
171	Die Kunst des Schachspiels
172	Die Kunst des Schachspiels
173	Die Kunst des Schachspiels
174	Die Kunst des Schachspiels
175	Die Kunst des Schachspiels
176	Die Kunst des Schachspiels
177	Die Kunst des Schachspiels
178	Die Kunst des Schachspiels
179	Die Kunst des Schachspiels
180	Die Kunst des Schachspiels
181	Die Kunst des Schachspiels
182	Die Kunst des Schachspiels
183	Die Kunst des Schachspiels
184	Die Kunst des Schachspiels
185	Die Kunst des Schachspiels
186	Die Kunst des Schachspiels
187	Die Kunst des Schachspiels
188	Die Kunst des Schachspiels
189	Die Kunst des Schachspiels
190	Die Kunst des Schachspiels
191	Die Kunst des Schachspiels
192	Die Kunst des Schachspiels
193	Die Kunst des Schachspiels
194	Die Kunst des Schachspiels
195	Die Kunst des Schachspiels
196	Die Kunst des Schachspiels
197	Die Kunst des Schachspiels
198	Die Kunst des Schachspiels
199	Die Kunst des Schachspiels
200	Die Kunst des Schachspiels



1.

Ennen meitä on monta merkillistä ihmistä elänyt, jotka ovat tehneet paljon hyvää, mutta usein myöskin paljon pahaa, ja joiden elämän tapaukset ovat olleet niin monenkaltaiset. Monta merkillistä asiaa on tapahtunut maailmassa. Uusia valtakuntia on ilmaantunut ja jälleensä kadonnut. Sodilla niin maalla kuin merellä ovat ihmiset pyytäneet wahingoittaa toisiaan, ja tehneet monta ihanaa asuinmaa erämaaksi, jos toisellakin pitolella ahkernudellaan ovat muuttaneet monta ennen hedelmätöntä paikka kausniksi viljamaiksi. Ihmeellä hawaitsemma näiden muutosten olevan toinen toisensa vaikutuksia. Meidän esiwanhempamme ei tunteneet monta laitosta, ja tuhansia aittia woittain keksityitä ja mietityitä keinoja käytetään nyt maan wiljelyksessä, käsityöissä ja muissa elatuskeinoissa. Historia kertoo mitä näistä merkillisistä ihmisistä, tapauksista ja neuwoista on tarpeellisinta tietää. Ei ole mahdollinen eikä tarpeellinenkaan tietää kaikkea; ja tärkeitäkin tapauksia löytyy paljon. Tärkeiksi nimitämme kaikki, joiden vaikutukset ovat suuret ja moninaiset, joko hyvät eli pahat.

2.

Uudessa loi Jumala taimaan ja maan, ja maa oli autio ja tyhjä; maa ja wesi eivät olleet vielä toisistaan

sa eroitetut, ja ei missään löytynyt kaswuja eikä eläviä. Mikäa woittain erkaniwat maa ja wesi toisistansa. Maan alasen tulen kautta wajosi maan pinta määrättömän sywille kuopille, joihin wesi kokoontui meriksi. Kowia eli kowenewia aineita, kiwittyneitä kotiloita, kaloja, nykyään tuntemattomia meren otuksia ja meren kaswuja wajosi ferrottain toistensa päälle ja löydetään vielä nytkin isoissa wuorissa ja kallioissa, jotka kurausiwat ikään kun maan piirin luurakennukseksi. Ne tuliwat seinuksiksi, jotka estiwät, ettei meri ja aallot tainneet sitä pehmiätä maata sinne ja tänne kuletella. Muuten meidän maan piiri näytää saaneen muotonsa länsi-etelästä päin tulleen myrskyn kautta. Maa poiswetiin maan piirin etelä puolelta; muutamat wuorten kuffulat ainoastansa oliwat estennä, jotka nyt owat mereen ulospistäviä niemiä. Suurin osa tästä wahwuudesta wyöryi itäpohjaista kohden. Mutta tämäkin maanpiirin muoto ei ole pysyväinen, sen erityisissä osissa tapahtuu alati muutoksia. Kuffulat wajoawat, lafsot ylenewät, maille nousee tulwa ja järwien pohjat kuuuwwat. Kuinka suuria muutoksia eiö taida yksi qinwa maan järistys waiuttaa! Muistakaame ainoastansa sitä suurta maan järistystä wuonna 1755 Marraskuun 4 päivänä, joka häwitti Eijsaponin kaupungin Poratufalissa.

3.

Se kowettunut maa kaswoi Sumalan säännöstä ensin sammalia, ruohoja, kuffasia, puita j. n. e. Sitten loi Sumala eläwät: madot, jotka maan päällä matelewat, metjän eläimet, linnut ilmassa ja kalat meressä; kufin luotiin luontonsa mukaan edespäin lisääntymään. Koska kaikki luotu oli, jota ihminen tarwitsi rawinnoksensa ja muuksi nautinnoksi, luotiin myös hän. Ensin luotiin yksi ihmisparikunta Natam ja Gewa yhteen paikkaan, joka itses-

tänsä ilman wiljelystä kasvoi niin runsaasti kaikkinaisia maan antimia eli hedelmiä, että seuru kutsuttiin yrittäjähaiksi eli paradiisiksi. Luultavasti on tämä paradiisi ollut joskus etelä Aasian paikkakunnassa, jossa vielä nytkin kaikkia, ihmisen rawinnoiksi tarpeellista, kasvaa wiljelemättä, ja jossa kaikki kotieläimemme elävät kesuttomina. Tästä ihmisparikunnasta ovat kaikki kansat ja sukukunnat maan päällä sinneet, olkoot kuinka erinkaltaiset tahtonsa ihonsa, ruumiin rakennuksensa, elatuskeinonsa, säätynsä ja taitonsa puolesta.

4.

Ensimmäisten ihmisten ei tarvinnut työllä elatusansa hankkia, vaan elivät siitä, mitä maa itsestänsä kasvoi. Taikka kävivät he alasti eli waatettivat itsensä palmu puun eli muilla lehdistä. Asentoansa pitivät taikka jonkun puun suojassa eli kallion luolassa. Jumala ei kuitenkaan luonut ihmistä työttömyyteen; hänen piti harjoittamaan ja lisäämään ruumiinsa woimia ja sielunsa lahjoja; hänen piti tekemän työtä, ajatteleman, oppiman ja keksimän uusia neuvoja. Suuret luonnon liikutukset niinkun ukkonen, myrsky ja isot tulwat herättivät kufaties ensin ajatuksensa, ja kehoittivat häntä työtä tekemään: sitä waikeutti kuitenkin woimallisemmasti häntä, jonka fananlauskusakin sanotaan "neuwon keksimän". Se pakotti ihmistä jo warhain asettaumaan eläinten wäkiwaltaa vastaan. Siihen piti heillä olemalla aseita, jotka sentähden lienerwät vanhimpia keksimiä, ja alussa oliwat arwattavasti halwat, joku oksa, hieno puu, nakattu kivi, josta lönnsti aikaa woittain mallasi nuijan, keihään ja lingon. Kun ihmiset sillä keinoin tappoiwat eli kiiniottiwat eläimiä, maistiwat he sattumoin eli muun ruuan puutteesä näiden lihaa ja werta, ja tunsiwat tämän uuden ruuan niin makuseksi, etteiwät kauan aseillansa ainoastansa puos-

lustaneet itsiänsä eläimiä vastaan, waan myöskin niinkun metsämiehet pyysivät niillä metsän wiljaa. Senkautta tulivat pian hawaitsemaan muutamain eläimistä olevan vähemmin arkoja ja taipuwaisempia ja pikemmin taltuwan ihmisiin. Nämät talluttivat he ja antoivat heille ruokaa, jota vastaan jälleensä saivat niistä ruokansa ja waatteensa, ja niin tuli metsämiehistä karjanswiljeliöitä. Jos karjalla puuttui ruokaa yhdesä paikassa, niin saatettiin ne ristiin pantujen puiden päälle nahoista tehdyt telkut eli rankiset, jotka oliwat ensimmäiset ihmisten käsillä tehdyt asunnot, pian alasotettaa ja muutettaa toiseen ruokawampaan paikkaan. Senkaltaisia ympäri waeltawia paimenia kutsutaan karjakansoiksi, ja vielä nytkin elää monta kansaa erinomattain Uassassa samalla tawalla ympäri waeltain, jonka alla heillä on ainoa elatuksensa karjainja maidosta ja lihasta.

5.

Mutta ihmisellä ei ollut metsämiehenä eikä paimenena aikaa lisäämään tietoaansa ja oikein käyttämään moninaisia suuria ja ihanoita lahjojansa. Pellon wiljelyksestä alkaa wasta ihmiskunnan totinen walistus. Tämänkin elatuskeinon, joka epäilemättä on saanut alkunsa erityisillä maan paikoilla, keksi uskottawasti hätä, ja joku Jumalan huolenpidosta sallittiin tapaus johdatti jonkun nerokkaan miehen mieleen ripistelemään jyvän siemeniä maahan ja niistä toiwomaan hedelmätä. Emme kyllä tunne niitä ihmisiä, jotka sitä ensisti tekivät; mutta ehkä owat jääneet unhotuksiin, niin kuitenkin kunnioittakame heitä kun ihmiskunnan suurimpia hywäntekijöitä, sillä maan wiljelyksen keksittyä oliwat myöskin wakinaisemmat asentopaikat wälttämättömät, kun myöskin parempi talouden järjestys, joka kaikki saatti niille ennen pimitetyille ihmisille tietoa ta woista, laista ja järjestyksestä. Maan wiljelys oli kui-

tenkin alusansa tietävästi aiwan huono. Maata kaitettiin puulapioilla; auraa, karhia, wiikattetta ja muita nykyisiä työaseita ei alusta alkain tunnettu; aikaa voitain mietettiin ja tehtiin niitä, kun vieläkin ovat huonoja ja monessa paikassa, ja emme taida sanoa meilläkään olevan täydellisiä. Vielä löytyy niissä monta wajakaisua ja wifaa, jotka pitää pois jätettämän ja parattaman uutten neuwojen kautta.

6.

Jywiä tehdään nyt tavallisesti leipää, mutta sitä eiwät ihmiset tunteneet ennen wanhaan. Muussa syötiin jywät siltään raakana, samoin kun me syömme marjoja; senjälkeen keitettiin niistä wedessä pehmitettynä puuroa ja welliä, ja wanhoina aikoina oli tapana syödä jywiä ime löitynä. Myllyn piti wälttämättömästi löytymän ennen leiwän leipomista. Muoses ja Homeros mainitsawat kyllä myllyistä; mutta käsmyllyistä, jotka pyöritettiin ihmisten käsillä; wesi myllyjä rakennettiin wasta Kristuksen syntymisen ajoilla. Tuulimyllyt tuliwat tutuiksi jo vuoden 1100 perästä; mutta wasta viime kahtena satana wuotena owat ne saaneet konstillisen rakennuksensa, ja niissä taide taan tehdä vielä monta parannusta. Wanhoina aikoina, koska näitä parempia myllyjä ei ollut, täytyi tulla aikaan käsmyllyillä, joita naispuoliset orjat eli korkeintaan he woset wetiwät; niissä ei saatu niin tasassa ja puhtaita jauhoja kun nyt. Ruomalaiset ja Kreekalaiset tekivät niissä puuroa, jota söiwät joka päivä. Israeliset tunsiwat jo neuwon wastata taikinan, panna hapantaikinaa sekaan ja tehdä siitä hienoja leipiä, joita paistettiin tuhan alla, eli kufaties, niinkun muutamat pakanalliset kansat nytkin tekewät, kuumain kiviä wälissä, ja söiwät sitä leipää taitettuna paloihin ja nuortununa. Senkaltaiset leiwät ovat vielä nytkin tutut pohjas Skotlannissa ja Skandinawian saarissa.

Toinen yleisesti tuttu tapa on käyttää jyvää juomaksi, mutta tämä on paljon myöhempi. Wiinamarjasta tehty wiina oli warmaan paljon ennen tuttu kuin olut. Kuitenkin sanotaan vanhimpain esisäimme 2000 vuotta sitten maltaista keittäneen juomaa, joka oli wiinan lainen ja kutsuttiin simaksi. Tuskin on yhdelläkään kansalla wesi pysynyt tavallisena juomana.

7.

Walkian sytytys-neuvoja (tuloksia) eivät vanhimmat ihmiskunnat tunteneet ja ne ovat vielä nytkin tuntemattomat muutamissa pakanallisissa maan paikoissa. Joku ukkoselta sytytetty puu ja sen lahossa sydämessä siitä pitemmältä aikaa pysyvä tuli kehoitti kukaties jotakuta mielewämpää pyytämään sitä woimassa pitää. Kuivat puupalaset toisissa hierotut olivat kukaties toisilla ensimmäiset walkian sytytys-neuvot. Uivan kallis ja hyödyllinen on tämä tieto ollut ihmisille. Nyt vasta taitsivat he tehdä ruoansa makiammaksi ja terveellisemmäksi, ja nyt vasta taideittiin keitto-astioita tehdä ja wiljeltää; nyt vasta taitsi tieto kullasta, hopiaasta, waskesta, raudasta, tinasta ja lyijystä jotain hyödyttää; nyt taidettiin niitä sulata, puhdistaa, kuumentaa ja pehmittää sepitettäväiksi. Vanhoina aikoina ei ollut rauta waan waski enimmästi tarwittavana. Sittenkun sepittäminen oli keksitty, taidettiin myöskin aikaa woittain tehdä aseita, käytettäviä elämän erityisiin tarpeihin, ja nyt taidettiin erinomattain rakentaa parempia huoneita. Paapelissa ja erinomattain Ekyhtisä rakennettiin ensin mahtawasti kivestä; 4000 vuotta sitten tehtiin sellä siliäksi hakatuista kivestä kauhian suuria huoneita, joista muutamat vielä nytkin ovat jälillä niinkun mailman ihmeet. Krefalaiset rakensivat kuitenkin kaunehimpia huoneita Kristuksen syntymä-aikoina. Näistä kansoista olemme oppineet somasti rakentamaan. Kuitenkin

on siinä vielä paljon opittavaa. Raudan taonnan ja kiven hakkuu konstit tarvittiin myöskin puuhuoneita rakentaisissa, joissa pohjan perälläkin tultiin aikaan.

S.

Puheen lahjan käsityksessä ilmoittihen ihmisen ymmärrys ensisti. Tunnot kovuudesta, surusta, iloista, ihmeestä ja pelosta pakottivat ihmisiä ääntelemgään pian järjetömään luontokappalten tavalla: ai, woi, oh, hei, hu. Nämät erityiset äänet erityisistä tunnoista olivat puheen lahjan ensimmäisenä alkuna. Sen jälkeen kuuli ihminen eläinten äänet ja matki niitä; hän kuuli ukkosen jylinän, tuulen suhinnan, wirran kohinan, lähtein ja puroin hiljaisen liirinen ja matki ne kuulut äänet. Kohta hawaitti hän yhdenkaltaisuuden sen välillä, mitä hän näki ja kuuli. Se heliä karwanen ja kiviä ääninen waiuttivat samoja liikutuksia ja merkittiin myöskin samoilla äänillä. Niin teki ihminen, nimittääkseen niin hyvin niitä ympärillensä olevia kappaleita, kun niistä mieleensä johtuvia ajatuksia, wähitellen omat äänet niitten liikutusten kaltaisiksi, joita ne kappaleet waiuttivat, joista olivat mieleen johtuneet.

Ensimmäisten ihmisten kieli ei ole meille enään tuttu. Wanhimmat kielet, joista meillä vielä on tietoa ja kirjallisia muistoja, ovat Hebrean kieli Muosoksen kirjoissa, wanhat Persian Zendi ja Peelwi kielet, ja wanhin Hinduan Sanskritta, mutta kaikki nämät ovat epäilemättä paljon eroitettut ensimmäisten ihmisten kielistä. Uscampia kieliiä, joita ainoastansa tuhat vuotta sitten puhuttiin ja kirjoitettiin, ei nykyisellä ajalla enään woiisi ymmärtää; mutta vanhimmasta ihmisparikunnasta Muosokseen asti on ainakin 3000 vuotta, ja ei Muoses eikä joku muukaan vanhimmista kirjoittajista Persiassa eli Indiasa eläneet ensimmäisten ihmisten asuntopaikoilla; sillä mitä myöten ihmiset lisääntyivät, täytyi heidän lewiä joka ilmalle,

ja yksi joukko tunkeisi toisen päälle. Mina mikäli he erityisissä maan paikoissa oppivat tuntemaan erityisiä kappaleita, keksivät erityisiä neuvoja ja oppivat erityisiä tapoja, sikäli syntyivät kielet, paitsi ajalta waikutettuja muutoksia, niin eritawalla, että niitten yhteinen perustuskieli on tuskin niissä tuttu. Mutta ihme, että kaitissa näissä erityisissä kielissä ei ole paljon enemmän kuin 24 puustawia; ihme, että nämät sanat taidetaan yhdisteltää niin selwästi ja ihanasti ajatuksiin, ja että ihmiset senkautta taitawat niitä woimallisesti waikuttaa toisihinsa.

9.

Koska maantiljelys oli kerran alkanut, yhdistyivät usiammat erityiset perhekunnat ja alkoivat rakentaa kyliä ja kaupungeita. Niinkun perheenisännä oli hallinnut ja pitänyt järjestystä ja kuria erityisissä perhekunnissa, niin hawaittiin, yhdistettyänsä juuritun suurempaan perhekuntaan, kohta samankaltaisen yhteisen perheenisännän tarwe; sillä eswallan suojeluksesta näkiwät erinomattain huonot ja köyhät olewansa raskettuina wäkewimmiltä ja rikkaammilta; ja jos metsän pedot eli muukalaiset ihmisjoukot karkasivat heidän päällensä, niin kaitwettiin järjestystä ja päämiestä. Jos siis joku tuli kuulufaksi wiisautensa ja urhollisuutensa tähden, nitä turvasiwat muut mielellään hänen, totteliwat hänen käskyjäänsä sodassa ja tottuivat rauhallisnakin aikoina päämiehenäänsä pitämään. Niin oli Nimrod suuri metsänties Herran edessä, ensimmäinen, joka alkoi olla sanottawasti wäkewä maassansa Assyriassa. Sen luokse, joka ilmoitti wiisautta ja totuutta neuwoissa ja tuomioissa, mentiin mielellään hädässä ja riidoissa, ja wiisautensa teki hänen aikaa woittain kansan tuomariksi ja ruhtinaksi. Niin tuli Dejoolos kuninkaaksi Meetialaisille. Wiisautensa ja totuutensa tähden walittiin hän kansan tuomariksi, mutta erkani pian tästä wirasta, sanoen talon-

toimensa senkautta jäävän takaperäseksi. Saadaksensa häntä pysymään wirassansa luvattiin hänelle maksaa wuostinen wero. Sillä palkkasi hän miehtiä wartioiksensa, rakenssi linnalla warustetun pääkaupungin ja tekihen itsewaltaiksi ruhtinaksi. Alusta walittiin wanhemmissa waltakunnissa ruhtinoita, mutta pian muuttuivat ne perintöruhtinoiksi. Waltakuntansa olivat enimmäiten pienet ja woimansa wähä. Ensimmäiset isommat waltakunnat syntyiwät Ekyhtisä ja Assyriassa. Ekyhtisä nähdään myöskin ensimmäiset järjestyksessä olewat lajit löytyneen. Jos waltakunta suureni, niin ruhtina tarwitsi apulaisia, hän walitsi wiisaimmat ja wanhimmat neuwonantajoiksensa ja esiwallan miehiksi, joista aikaa woittain aatelin-suku syntyi. Senkaltainen hallitusmuoto, koska waltakunnassa yksi ainoa hallitsee ja jolla on oikeus säätää ja woimassa pitää lakia ja asetuksia, kutsutaan yksiwallaksi; waltakunnat taas, joissa tilan isännät, aateli ja rikkaat säätävät ja woimassa pitävät lakia ja asetuksia, ilman että joku yksinäinen ihminen pitää hallitusta niinkun waltakunnan näkywäinen pää, kutsutaan ylimyswalloiksi; ja jossa kansassa kufin puolestansa usiampain äänten jälkeen itse säätää lakinsa ja tuomitsee itsensä on rahwaswalta eli wapawalta. Wanhin waltakunnan rakennus ja joka kaikkina aikoina on antanut ihmisille parahimman wakuutuksen, on woimakas yksiwalta, joka yksiwakaisesti walwoo lakien ja asetusten jälkeen elämisestä ja tydyttää kansan kohtuulliset waatimukset.

10.

Mailman wanhimmiä tapaustista tietään aiwan wähä, ja sekin wähä ei ole päälleluotettawaa. Syy siihen on helposti käsittettävä. Koska wanhimpina aikoina merkittäviä asioita ei taidettu kirjottaa, jätettiin ne sanomisissa ja

tarinoissa muistossa pidettävissä, jotka kävivät sur suusta ja saivat luonnollisesti lisäyksiä ja muita muutoksia, taikka tarinoitiin toisia kokonaan omasta päästä. Muistoaessa, kuinka meidänkin aikanamme asiat, kuljettuaan sur suusta, tulevat aiwan winoiksi, ymmärrämme ettei sillokaan taitanut toisin olla. Vanhimmat asiat, joista meillä on jonkunlainen wiissi tieto, ei tapahtuneet paljon enemmin kun 1000 vuotta ennen Kristuksen syntymää. Mitä ennen sitä sanotaan tapahtuneen, on taikka kokonaan walhetta eli niin walheen sekaisista, että totuutta ei aina esimälläkään löydetä. Ainoastansa Ekyhtisä ja kufaties Indiasfakin löytyy ihmisiltä tehtyjä muistomerkkejä wanhimmistakin asioista.

Niilin joki juoksee Ekyhtin maan läpitse, on tulwilaan joka kesä ja wäettää maan jälkeensä jätetyllä lijalalla ja tekee sen hywin hedelmälliseksi. Hedelmällisin oli pohjaspuoli, erinimellään Zelta, jota ej muinen löytynytään, waan sanotaan jälestä päin syntyneen Niilin hiekasta ja lijasta. Paitti paljon jyviä niinkun riisiä j. n. e., kaswoi maassa myöskin paperi-ruoho, jonka kuoresta kokoonpantiin lehtiä paperin siassa kirjotettawiksi ja josta meidän liinasta tehty paperimme on saanut nimensä. Puustaweilla ei silloin kirjoitettukaan, waan "hieroglyphilla" eli merkkikirjoituksilla. Joka erisanalla oli merkinsä, joiden merkityksen papit ainoastansa tunsimat. Ekyhtiläisten hieno liina, nimeltään papyrus, oli myöskin kuuluisa. Mutta niinkun Ekyhtin maan lihawuus tuli Niilin paisumisesta, niin sen jälkeen jääneestä lijasta syntyi myöskin paljon raiškoja, ja sen haju tuotti tarttuwia tauteja, joihin moni lukee rutonkin. Maassa on metsä ja metallia aiwan harwaassa, mutta itäisissä kallioissa löytyy sitä enemmin ustampia kiwen laatuja, joista tehtiin kauhiat, wielä nytkin tällella olewat, kiwirakennukset, joita kutsutaan opeliskoiksi ja pyramideiksi, ja joista ustampat owat yli kolmen tuhannen vuoden wanhät. Opeliskot owat yh-

destä kivestä tehdyt 25 ja 90 kynnärän välillä korfiat, ylipäästä supistuvat, nelitahkoisiksi hakatut, ja näistä ikin vanhoista opeliskoista löytyy vielä neljä Kuomissa. Vielä kauhiimmat ovat pyramidit, suuret neliskanttiset rakennukset. Ne kohoavat levidistä kiviäaloista luiskuilla muureilla, raketut kalkkikivestä, 100 ja pisimmät 400 kynnärää korfiat, ja seisovat enimmästi kumpureilla. Suurimmaassa on maanalainen huoneen-rakennus piiritetty Niilistä johdatetulla kanavalla; sekä maan päällä että alla on ikkunattomia kammioita ja salia (Katakompia), sillä nämät kauhiat rakennukset olivat holweja, joita pidettiin palsamoittujen ruumisten walethautoina. Nämät ruumiit, joista pikemmin mätänewäiset osat otettiin pois, mutta sisältä piidytettiin wäkewällä palsamilla eli woiteella, ja joiden pinta eli iho woideltiin jähmistywällä, läpikuultawalla ja hartsin kaltaisella woitella, kutsutaan muumioiksi. Muutamat näistä ovat pysyneet yli 3000 vuotta meidän aikomme asti muuttumattomina.

11.

Egyptiläiset olivat ussammissa taidoissa hywin mahdawat ja vanhimpina aikoina oli jo monta käsityöntekoa tuttuna tässä maassa, ehkä se asetus, ettei poika koskaan saanut mennä muuhun elatuskeinoon kun isänsä, paljon esti opin lisäystä tässä kansassa. Sepän pojasta piti tulemaan seppä, räätälin pojasta räätäli j. n. e. Papeilla oli kaikki tieto ja wiisaus; muut, säädyt, sotawäki, maanwiljelijät ja käsimehet olivat siitä kokonaan osattomat. Muutama osa papeista oli lääkäreitä; mutta eivät saaneet tässä toimesa tehdä taudin laadun ja tietonsa, waan wiissien sääntöjen jälkeen.

Niilin tulwat, jotka tawallisesti 365 päivän perästä uudelleen ilmausiwat, Koirantähden (Siirius) näkösälle tulleessa, matkaansaattoiwat kalenterin eli almanakan laitoksen.

Eklyhtiläisten ei näy kuitenkään hawainneen, kuinka pitkä oikia aurinkovuosi on yli 365:stä päivästä. Kreikkalaiset tulivat ensin tämän tuntemaan ja sen jotenkin tarkoin, Kuomalainen Julius Seesar asetti säntähden 46 vuoden paikkoin e. Kr. s. kalenterin sillä tavalla, että kullakin kolmesta jäletysten seuraavasta vuodesta oli 365 päivää, mutta joka neljäs vuosi piti oleman farkausvuosi 366:lla päivällä, koska vuodessa luultiin tasallensa oleman 365 ja $\frac{1}{4}$ osa päivää, mutta sillä on ainoastansa 365 päivää, 5 tiimaa ja $48\frac{2}{3}$ minuuttia. Niin saatiin siis joka neljäs vuosi 45 minuuttia liijaksi ja siitä tuli 1500 vuoden perästä 10 päivää. Paawi Kreforius XIII jätti, vuonna 1583, pois nämät 10 päivää, ja säätti vastataeksi, että niistä 100:sta farkausvuosista, kun Seesarin lu'un jälkeen piti tulemaan 400 vuotena, kolme piti luettaman tavalliseksi vuosiksi ja niin muodon olemaan ainoastansa 97 farkausvuotta 400 vuotena. Wenäläiset eivät elä vielä tämän paratun Kreforiuksen kalenterin jälkeen ja ovat siis nyt 12 päivää jälempänä ajanlaskusansa.

Eklyhtiläisten eläinten-palvelus on merkillinen. Ne palvelivat Ipiä nimistä lintua, krototiiliä, kissoja ja esdes muita yhtä kummasti merkittyä härkää Ipiä niinkun Sumaloita ja palsamoivat niitä kuoltuaan niinkun ihmisten ruumiita.

Wanhimmista Eklyhtin tapauksista tietään aivan wäähä siitäkin syystä ettei tällä kansalla ollut kansakäymistä muitten waltakuntain kanssa. Sesostrista mainitaan ainoastansa niinkun suurta sotasankaria, joka woitti wieraita maita alleen, 700 vuoden paikkoihin e. Kr. saiwat Kreekkalaiset wasta asua ja pitää kauppa Eklyhtisä, Psammetikos oli ensimmäinen Eklyhtin kuningas, josta ne vastaan otettiin maahan ja joka niitten kautta woitti 11 kansa-kuningastansa, joiden kanssa hän ennen ystäwyydessä ol-

lessansa oli rakennuttanut sen kauhian suuren Kopyrintin tuninkaalliseksi hautakammioiksi.

12.

Aprahami, Suutalaisten esi-isä, kulki kaitšana Euhraatin toiselta puolelta Kaanaan maahan. Suuri nälkä ajoi hänen Etyhtiin. Hän palasi sieltä rikkaana ja erkani welsjensä pojasta Lotista. Lot jäi Sodomian ja Homorran ympäristöllä olemaan hebelmälliseen laksoon, mutta joka kohta sen jälkeen hävitettiin maanalaiselta walfialta, ja johon paikkaan tuli järwi, kutsuttu Kuolleeksi mereksi. Lot kuitenkin pelastettiin. Melkeen kaitki sen aikuiset kansat palwelivat epäjumalia, tekivät itsellensä epäjumalten kuvia eli palwelivat aurinkoa, kuuta ja tähtiä, eläimiä ja maan kaswaimia. Mutta Aprahami hylkäsi kaitki epäjumalten kummat ja kaiten epäjumalan palweluksen, ja uskoi ainoastansa yhteen Jumalaan, taiwaan ja maan luojaan, joka myös oli hänen perhettuntansa suojellusjumala; häneen uskoi hän niin lujasti, että oli walmis uhraamaan Jumalan käskystä rakkaimman ainoan poikansakin. Mutta Jumala ei waadi muuta uhria kun puhdasta sydäntä ja jumalista elämää.

Saakopilla eli Ißraelilla, Aprahamin pojan pojalla, oli kaksitoistakymmentä poikaa, samoin kun heidän esi-isänsä karjain paimenia. Niistä oli Jooseppi isänsä rakkain poika. Kateudesta möiwät welsjet hänen orjaksi Etyhtiin, jossa hän syyttömästi tuli wankeuteen. Mutta Jumalan tiet owat ihmeelliset ja hän saltti hänelle hywän lopun. Wähäpätösestä asiasta, muutaman unen selittämättä korotettiin Jooseppi Paraosta (tuninkaasta) ensimmäiseksi herraksi. Jumalan edestatsomisesta ja omasta taidostansa tuli hänestä Etyhtin pelastaja hädässä ja sukunsa warratia. Hän osti hywinä wuosina jywiä katowuotten warraksi, jotka hän edeltäpäin näki maata uhkaawan. Ja

Koska sitte yhteinen puute tuli, möi hän jälleensä kootuista waroista Ekyhtiläisille ja kaikille likitienoissa oleville kansoille. Joosepin weljetkin tulivat Ekyhtiin jywäin ostoon. Hän tunsi heidät ja säilytti heitä alusta kowalla kohtelemalla; mutta näiden tuotua kansansa nuorimman weljensä Benjamin, ilmoitti hän heille itsensä, asetti heidän pelkonsa wihastuneelta weljeltänsä odotetusta kostosta ja toimitti suwullensa asunnoksi hedelmällisen maan paikkaan Ekyhtisä, jossa he taitsivat pitää karjojansa.

Mutta koska Joosepin kuoleman jälkeen Ißraeliset aina kowemmassi rasitettiin Ekyhtiläisiltä, jotka ylönkatsoivat ja wihasivat heitä elatuskeinonsa tähden, niinkun paimenia, ja pelkäsiwät kapinaa heidän ihmeellisesti sikiäwästä suwustansa; koska wihdoin kaikki heidän poikalapsensa piti tapettaman, ja wanhemmat aina oliwat rasitetut kowalta orjuudelta; silloin rupesti Muoses, urhollinen ja wiisas mies, Juutalaisille päämieheksi, wei heidät wäkisin Ekyhtistä Punasen meren läpi, antoi heille Jumalan puolesta ukkosen wälähdellessä ja pauhaessa lajin Siinain wuorella ja pyysi, wahwan uskon sytyttämisellä Jumalan huolenpitoon, joka erityisesti suojeli Ißraelin kansaa, herättää urhollisuutta ja sopiwaisuutta ja ankaralla kowuudella pitää sitä wastahakoista kansaa kurissa. Hän kuoli ennenkun Ißraelin kansa pääsi Kaanaasen eli luvattuun maahan (Palestinaan). Joosuan päällystämällä waltasivat kansan kaksitoista sukukuntaa suurimman osan luvatuista maasta; mutta kaikista ei tullut maanwiljeliöitä, niinkun Muoses olisi suonut, waan yksi osa wiljeli karjoja. Hän lupasi kaksi sukukuntaa jäämään Jortanin, Palestinan rajan, takapuolelle. Seewin suwusta tuli hengellinen säätö, ja ei saanut omaa maata, waan jaettiin muitten 11 suwun tiluksille.

13.

Ißraelisten täytyi kuitenkin usein sotia Kaanaan maan

wanhain afukasten kanssa, erinomattain lomaspuolella asuwain Piliistein kanssa, ja voitettiin niiltä usiammat ferrat. Afakuloisina pakenivat silloin tawallisesti wieraisiin jumaliin, juurikuin oliswat tainneet auttaa heitä, unhottain epäilyksestä ja epätoimosta Jumalansa. Siitä syystä ilmeystyi usiampia urhollisia sotafankaria (tuomaria) ja Jumalalta walaistuja miehiä (prohwetoita), waitutetuja ja lähetetyjä Jumalalta, kansaa pelastamaan ja johdattamaan takasin totiseen Jumalan pelkoon. Niin pelasti se erinomaisesti wäkewä Simsoon kansan Piliisteistä (1150 e. Kr. s.) ja koska hänen kuoltuansa ne arat Israaeliset joka paikassa voitettiin, wirwoitti Samuel jälleensä heidän urhollisuuttansa ja ajoi wiholliset takasin (1120). Mutta koska Samuel wanheni ja uudet sodat uhkasivat, niin anoi kansa häneltä kuningasta sotawäen päämieheksi ja tuomariksi. Mieltänsä vastaan myödistyi hän wismein ja walitsi Saulin. Samuelille tuli kuitenkin kohta riita tämän kanssa, sillä Saul tahtoi hallita itsewaltiaasti ja ei ollenkaan totella Samuelin käskyjä. Sentähden woi deltiin Laawit Samuelilta salaa kuninkaaksi, joka urhollisuudestaan tuli pian kuulufaksi Juutalaisten tykönä. Epäluulosta ja raskaamielisyudesta wainosi Saul usiammat ferrat tämän henkeä, ja ehkä Laawit kahdesti oli säästännyt käsiinsä puuttunutta wainoojaansa, niin Saul ei tainnut kuitenkaan olla sowinnossa hänen kansansa. Laawit pakeni maasta, ja Saul voitettu tappeluksessa Piliisteilta surmasi itsensä.

Laawitin aikana, 1050 e. Kr., oli Juudan waltakunta paraassa woimassansa. Piliistit voitettiin wihdoin, Sijonin linna otettiin, jossa rakettiin komia howi työmiehiltä Siidonin kaupungista. Pieni Juudan waltakunta suurennettiin aina Ekyhtiin ja Guhратиin ja pohjasta kohden kauas Syyrian sisälle. Laawit oli myöskin walaistuneimmista aikansa; hän teki wirsiä weisattawiksi julkisessa Jumalan palveluksessa. Mutta kuitenkin nosti oma poi-

kansa Ufsaloomi kapinan häntä vastaan. Tämä voitettiin kuitenkin kohta sen perästä ja pistettiin kuoliaaksi, puuhun tartuttuansa hiuksista.

Salomo, joka tuli kuninkaaksi isänsä Daawitin perästä (1000 vuoden paikkoin e. Kr.) rakasti rauhaa ja rakensi koman temppelin Jerusalemissa ja rikastutti sekä itseänsä että maatansa haaksikulkuilla Punaisella merellä. Mutta tämä rikkaus wiettelä hänen ylpeyteen ja hekumaan; siitä seurasi epäjumalten palvelus. Salomo tuli kowemmaksi ja rasitti kansaa raskaalla werolla. Kapina nousi ja Salamon, onnellisimman Juudan kuninkaista täytyi walittaa: Ah, kaikki on katoowa. Kuoltuansa jaettiin Palestina kahdeksi waltakunnaksi, Juudan ja Israelin, jotka alituiusten sisällisten sotain ja epäjumalan palvelukseen lankemuksensa tähden voitettiin wierailta waltakunnilta, Israel 720:nen ja Juuda 600:dan vuoden paikkoin. Ne-pukatnetsar wei kunikaan ja rikkahimmat Juutalaisista seitsemänymmenen wuotiseen Paapelin wankuteen; sillä se oli yhteisenä tapana itäisen maan ruhtinoilla maan voitettua muuttaa arwosammat asukkaat omiin maihin sillä wälttääksensä kapinaa. Wuonna 530 saivat palata takasin ja rupesti wät jälleensä rakentamaan häwitettyä Salomonin temppelinä, joka 70 wuotta jälkeen Kr. s. Kuomalaisilta jälleen kokonaan häwitettiin. Mutta Juudan kansa hajotettiin ympäri maan piiriä ja on, ehkä asuen muissa kansoissa, pysynyt sekoittamatoimna.

14.

Uudempien taitojen suurimmista ihmeistä on kauppa ja sokalawa huoneinensa, täkkinensä, kajuttinensa, mastoinensa, purjeinensa, wiilettimienensä ja ankkurinensa kuljettu tähtiä myöten pienen wetoraudan neulan jälkeen. Se alkoi luultawasti wähäisestä. Kukaties weden päällä niwa hirsi eli onsi puu johdatti jonkun ymmärtäwäisen ih-

misen mieleen heittäymään vesille halvoilla rakennuksilla; ja ensimmäiset ihmisiltä tehdyt laivat olivat luultavasti lauttoja eli pieniä weneitä, sisäpuolelta nahkoitetuja. Muussa ei myöskään ymmärretty soutaa, waan annettiin wirran kantaa, ja koska viimein ymmärrettiin tehdä airoja eli sawomia, joilla lykättiin lauttaa eli wenettä, niin purjeesta pitkään aikaan ei vielä mitään tiettyä ja oli myöskin vähemmän tarpeellinen liikkeellä maita kulkiis-
sa. Niin pidettiin alussa myöskin nykyaikaisten rautaan-
ankkurien siasa köyden päähän sidotuita kiwijä, jotka na-
kattiin laiwasta pohjaan. Ensimmäinen kansa, joka ulkousi
maista ja laski aawaa merta kohden, oli Boiniisialaiset. Luultavasti ovat he ensin alkaneet pitää purjeita ja oi-
kasneet kulkujansa tähtien jälkeen. Merikulku oli kuitenkin
ainan huono aina wuoteen 500 e. Kr. s. ja ehkä wa-
rustetut purjeilla, ja ottain waaria tähdistä, uskalsivat
merellä kulkiat kuitenkin harwoin aawalle merelle. Sii-
hen tabettiin uskaltaa waista kompassin löytyä, joka ai-
na näyttää pian suoraan pohjasta ja etelätä kohden, ja
niin taitaa merimiehille pilwisäälläkin näyttää kulwun. Eu-
roopalaiset keksiwät tämän keinon waista 500 wuotta sit-
ten. Englantilaiset rakentelewat nykyjään useimpia ja
suurimpia laivoja.

15.

Merikulku hyödytti paljon kaupantekoa. Alkujansa
oli kaupanteko ei muuta, kun semmoisten kalujen waihes-
tus, joita yhdellä oli liijaksi, mutta toiselta puuttui. Tar-
we määräsi hinnan. Mutta koska tämä waihtokauppa
tuli tawallisemmaksi, niin etsittiin wälitappaleita, joiden
kautta kalujen hinta taidettiin tarkeemmasti arwattaa. Kap-
paleet, joilla oli pituutta, mitattiin kynnärböttään ja sy-
littäin, jywä ja märkiä kaluja pantiin tynnöreihin ja

toisia kaluja tutkittiin punnittamalla. Waa'at eivät ole wanhan aikuiset. Usein ei ollut ostajalla mitä myöjä halusi; sitä vastaan oli kalu, jota kaikki yhtä paljon rakastivat ja halusivat: se oli metalli, joka siitä lähin on yli koko maan piirin ollut arvoissa. Alussa haluttiin rautaa ja vaskea hyödyllisyytensä tähden tavallisessa elämässä; sen jälkeen, koska komeuden halu heräsi, pidettiin hopiaa ja kultaakin suurimmissa arvoissa. Näillä metalleilla taidettiin pian kaikissa kansoissa maan päällä saada mitä suinkin halajettiin. Niin arvattiin viimein kalut tämän kaikilta rakastetun kalun hintaan. Tämä oli rahan alku. Yhteisen elämän ensi alussa pidettiin rahan staassa kotiloita, suolaa, puuta ja kaloja, niinkun se vielä nytkin tapahtuu muutamissa pakanallisissa kansoissa Ahrikassa ja muuallakin, mutta vihdoinkin saivat metallit wallan pian joka paikassa ja alussa punnittiin niitä toisilleen, niinkun vanhassa testamentissa sanotaan, mutta koska se hawaittiin hankalaksi, niin punnittiin ne jo edeltäpäin ja metalli kappaleesen kaimettiin sen eläimen kuwa, jonka weronen se oli. Vihdoinkin tuli tawaksi että kuniikaat panettivat kuwan sa rahaan. 2000 vuotta sitten eivät pohjaspuoliset kansat tunteneet rahojia; vasta 1000 vuotta takaperin on myntätyä rahaa pohjas ja itäpuolisessa Euroopassa tullut liikkeelle. Koska sen perästä eswallat taikka seuruudet rikkaista alamaisista antoivat kirjallisia wakuutuksia maksaksensa heillä olemilla metalleilla jotain, tuli siitä paperiraha joka nyt enimmästi on wallan päällä.

Alkaa woittaaen alkoivat kylät ja kaupungit pitää kauppa toistensa kanssa. Ensin kuljettivat karawaanit eli kauppiasmatkureet maitse yhden maan kalua toiseen, mutta sittenkun merikulkuun totuttiin, kuletettiin niitä laivoillakin. Sillä tawalla tuli kanssakäyminen etäisempain maiden välillä. Kaupasta ja merikulusta tunnetaan Kiina kaukaisessa idässä, niinkun Peern lännessä.

Arböönlanti pohjaisessa, Loimon niemi etelässä. Kästyöt ja konstit lisääntyivät kaupanteosta. Työhuoneet kukoistuvat siitä. Kiistä, ahneus ja kateus kehoittavat kaikkia pyytämään jättää uusia ja hyviä kaluja huotiaan hintaan. Ahneus wietтели myöskin ihmisiä usein petokseen ja armottomuuteen ja on matkaansaattanut sen kauhian orjakaupan, joka ihmiskunnan häwäistyksensä ei vielä ole peräti pois heitetty, ehkä jo vuonna 1808 Englantilaisilta poisjätetty. Kaupanteko rikastuttaa ihmisiä; rikkaus tuottaa kopeutta; komioita ja huwittawia rakennuksia ja laitoksia kunnioitetaan ja palkitaan, mutta tämä kopeus muuttuu useinkin tuhlaukseksi ja ylöllisyydeksi. Ihmiset hempeytyvät ja onnena pidetty rikkautensa syöfsee heidät turmiolle. Muutamat rikastuvat äärettömästi ja pidetään muita arwoisempina. Poika perii isältään hywyden ja niin tulewat muutamat suwut niin woimakkaaksi, että estävät muita kaupanteossa ja halwentawat heidän armonsä. Sentähden owat pian kaikki kauppa-waltakunnat raskittawia ylimys-waltoja, joissa köyhää toisinaan estämättä kohdellaan häpiällisimmällä ylönkatsella.

16.

Woiniisilaiset oliwat muinoisin aikoin wanhin ja merkillisin kaupparansa. Pääkaupunkinsa Siidon Kaanaan maassa oli jo Juutalaisten tulon aikana kuuluisa satama. Siitä hawaitaan sen olleen raketun 2000 vuotta ennen Kristusta, jos ei jo ennen. Ensimmäinen kaupparuskunsa, silloin aina yhdistetty merirosuomisen kanssa, oli Kyypron saareen ja sitä lähin ympäri Wähän Asian rantoja, Tartanellein salmen, muinosen Hellesponton, läpi Mustaan mereen; lännenne' taas Euroopalaiseen Kreikan maahan, ja joka paikkaan asettiwat he uudis-asuntoja kaupparansa suojelukseksi ja enäntämiseksi. Wähästä Aasiasta ja Kreikan maasta karkotettiin he Kreikkalaisilta, jois-

ta myös tuli kauppaansa, ehkä omia väkensä ei voineet saada kauppaluja ja sentähden ei tainneet myöskään Woiniisialaisten avutta aikaan tulla. Pysyvämpi oli Woiniisialaisten kauppa pohjaspuolisen Uhrifan rannoilla. Täällä perustivat he kuulusan Karttaakon, joka valtasi alleen isot Sartinian, Korsikan saarimaat ja suurimman osan wastapäätä olewasta Sisiliasta. Woiniisialaiset purjehtivat myöskin Hispaniaan, Raamatussa kutsuttu Tartis, jossa löysivät paljon kultaa ja hopiaa, niin että, niinkun sadussa sanotaan, hopiasta tekivät laiva ank- kuringin. He purjehtivat Kipraltarin salmen läpi ym- päri länsi-eteläistä Hispanian niemekettä aavaan me- reenkin ja tulivat Enklantiin, jossa saatiin tinaa, ja viimein Saksanmaan pohjas rannalle, jossa saatiin me- rifeeä, jota wähyiden tähden pidettiin kultaa kallim- pana. Mutta kulkujansa Hispaniaan, Enklantiin ja Sak- sanmaalle ymmärsivät walheillansa ja eksyttämällä jälies- sä kulkewia laivoja niin salata, että aina wuoteen 600 e. Kr. oliwat ainoat, jotka niin kau'as merta kulkiwat. He pitivät kauppaa ei ainoastansa merta myöden waan myöskin maitse suurissa matkuuweissa pohjanne ja idän- ne, noutiwat metsän nahkoja, waskia ja orjia. Grino- mattain kulkiwat etelänne, ja toiwat Arapiasta rusinoita, wiikunoita, elewantin hampaita ja kultaa, joita kaluja muut kansat taas oliwat sinne kulettaneet. Woiniisialaiset kulettiwat yhden maan riistaa ja käsitöitä toiseen, mutta heillä oli myös itsellänsäkin paljon työpajoja Siidonissa, Tyrossa ja muissa kaupungeissa. Niissä erinomattain tehtiin liinaa, ja willawaatteita painettiin meren kotilois- ta otetulla ihanalla purpura nesteellä. Siidon ensin ja sitten Tyros oliwat ajallansa rikkahimmat maanpiirin kaupungit; niistä tuotiin kaikenlaisia konstillisesti tehtyä kalua; niissä rakennettiin komioita howeja ja niihin kul- jetti itsekkuin kansa kaluansa. Niin puhuwat Esaias ja erinomattain Hetsiel, 700 wuoden paikkoin e. Kr., Si-

donista ja Tyyrosta, mutta uhkaavat ynnä niitä pikaisella turmiolla, joka myöskin saavutti kumpasenkkin kaupungin 600 paikkoin. Nepukatnetsar, Paapylonin väkivä sankari, hävitti helposti Siidonin, mutta Tyyron voitti hän vastaan kolmettoista kymmentä vuotta sodittuansa, ja löysi silloinkin ainoastansa autiot huoneet; sillä asukkaat olivat lähes kaikki paenneet puolen peninkulmaa mantereesta olemaan saareen. Tällä rakennettiin uusi kaupunki, joka pian tuli yhtä kuuluisaksi, kuin se mantereella hävitetty. Mutta vuonna 333 e. Kr. ilmaantui uusi voiton pyytävä sankari, Aleksanteri Maketoniasta. Tyyrolaiset sotivat seitsemän kuukautta vastaan taivolla, wiefaudella ja erinomaisella urhollisuudella. Kaupunki otettiin kuitenkin viimein, sittenkun Aleksanteri oli tehnyt padon mantereesta saareen. Kaupunki hävitettiin ja asukkaat tapettiin eli myötiin orjiksi. Siitä ajasta muuttui suurin kaupanteko Aleksanterilta rakettuun kaupunkiin Aleksantriaan Ekyhtisä.

17.

Seuraawat waltakunnat owat aikaa woittain wallinneet suurinta osaa maanpiiristä.

Aksyrian waltakunta 2000 vuoden paikkoihin e. Kr. Tämä lakkasi 888 ja jaettiin kolmeksi waltakunnaksi:

Aksyriaksi, Paapyloniaksi ja Meetiaksi. Nepukatnetsar, joka teki maansa 600 vuoden paikkoin e. Kr. woimallisimmaksi, oli Paapyloniasta. Nämät kaikki woitettiin ja yhdistettiin suuren Persian waltakunnan kanssa Kyyron aikana 555 e. Kr. Tämän waltakunnan hävitti suuri Aleksanteri ja teki suurista woittomaidstansa vuonna 333 Kreikkalaisen Maketonian waltakunnan, joka oli sitä vielä suurempi. Tämä jaettiin Aleksanterin kuoltua uusia pieniin waltakuntiin. Pian kaikki nämät woitettiin wihdoin Ruomin waltakunnalta, woimakkain kai-

tistä vanhan aikuisista valtakunnista, jonka alla Kristuksen syntymä aikoina oli aiwan outoja maita vanhan aikuisille sota sankareilla.

400 vuoden paikkoin jälkeen Kristuksen jaettiin, 395, Ruomin valtakunta länsimäiseen (Ruomi) ja itämäiseen (Konstantinopeli). 475 hävitettiin länsimäinen Röötein kansoilta ja länsi Euroopassa tuli pieniä valtakuntia. 800 vuoden paikkoin teki Suuri Kaarlo voittomaistansa pohjas ja etelä Euroopassa Ranskan valtakunnan voimallimmaksi. Samalla ajalla oli Aasiassa ja Afrikasassa Mahometin uskolaiisten Arapialaisten valtakunta kuulussa. Nämät molemmat valtakunnat ei pysyneet kau'an suurina ja voimallisina. Ranskan valtakunta lankesi ruhtinoinsa huonoudesta; suurimukset kussakin maan osassa tulivat itsevaltieiksi herroiksi. Turkkilaiset hävittivät mahomettilaisten valtakunnan. Yksi osa Turkkilaisista otti Jerusalemin alleen ja piti sen vuodesta 1095 aina 1250 asti, ehkä kristityt pyysivät takasin ottaa sitä niin kutsuttujen ristisotain kautta, ja toinen suku Turkkilaisista meni Eurooppaan ja otti allensa Konstantinopelin vuonna 1453.

Spainialainen Austruian valtakunta syntyi Kaarlo V aikana 1520 vuoden paikkoin usiammista pienistä valtakunnista ja tuli Euroopassa suurimmaksi ja rikkaammaksi. Tämä valtakunta huononi vuodesta 1600; 1650 oli Ranskanmaa wallan päällä sen aikusen Euroopassa kuuluisan kuninkaansa kautta. Mutta tämä arwo lakkasi 1700. Siitä ajasta pyysivät Wenäjä, maan piirin suurin valtakunta, Austruia (Itäwalta), Englanti, waltikas merellä, ja Preussi pysyä tasawoimalla suurten ja harjoitettujen sotajoukkoinsa kautta. Tämä tasawoima lakkasi 30 vuodeksi. Ranskan kapina tapahtui ja uhkasi kumota sen aikusten valtakuntain järjestyksen Euroopassa. Muuttunut wapa-waltakunnasta keisari-waltakunnaksi wallitsi Ranskanmaa onnellisen sankarinsa Napoleonin kautta Euroopan manner-

maata, koska Englantilaiset merellä pitivät puolensa häntä vastaan. Mutta suuret vapautus-sodat 1813, 1814, 1815 kukistivat Napoleonin vallan ja tekivät Euroopan valtakunnat jälleen tasavoimaisiksi.

18.

Nyt tulemme takasin vanhaan historiaan. Niinos, Niiniwen rakentaja, perusti suuren Assyrian valtakunnan 2000 vuotta e. Kr. Hän jätti jälkeensä pojan Ninyan ja puolison Semiramin, jonka sanotaan anoneen lupaa hallita waan yhden päivän ja sen saatua sillä ajalla tappaneen puolisonsa. Tämä uroollinen waimoihminen puksensi sitten miehen waatteisiin poikansa Ninyaan nimellä. Niin hallitsi hän monta vuotta kunnes waltansa wahiwistui, että uskalsi ilmoittaa oikian nimensä. Hän kauristutti Paapylonin, rakensi ne niin kutsutut rippuwat yrstitarhat eli multipentereet muurien päälle, rakensi muissakin kaupungeissa komioita rakennuksia ja enensi woimaansa waltakunnan lewittämisellä. Hän meni aina Intiaan sisälle, jossa sanotaan tulleen woitetuksi pojaltaan Ninyaalta. Tämä poika sitten eli waimojensa seurassa hekumassa, samaten kun 37 häntä seuraawata kuningasta, kunnes wiimeinen niistä Sartanapalos kukistettiin kolmelta kenraaliltansa 888. Sartanapalos poltti itsensä waimoinensa ja tawaroinensa, ja ne kolme kenraalia jokoivat waltakunnan keskenänsä, niin että siitä tuli kolme waltakuntaa, Assyria, Paapylonia ja Meetia.

19.

Astyakeella, Meetian kuninkaalla, oli tytär, jonka uunnakiät ennustivat synnyttävän pojan, jonka piti hallitseman koko Asian. Sitä estääksensä naitti hän tyttärensä alaisesta säädystä olewalle Persialaiselle, ja kos-

ka tytär oli synnyttänyt pojan Ryyron, antoi hän lapsen hoviheralle Harpakolle tapettavaksi. Se taas jätti lapsen paimenelle viiskattavaksi korpeen, mutta paimen antoi sen waimollensa, joka piti ja kaswatti pojan. Koska paimenten lapset kerran leikitellessä walitsiwat Ryyron kuninkaaksi, antoi hän rankaista muutamaa ison herran poikaa tottelemattomuudesta. Tämän pojan isä walitti kuninkaalle; Astyakes kutsutti Ryyron luoksensa, tunsi hänen tyttärensä pojaksi ja rakastui häneen erinomaisesti urhollisuudestaan; mutta Harpakon pojan murhasi hän. Hän antoi kaswattaa Ryyron Persiassa. Koska Ryyros muutamain vuosin perästä tuli takasin ukkonsa hoviin, hawaitti Astyakes hänessä niin iloisen ja nerokkaan nuorukaisen että mielellään piti hänen tykönsä ja vähässä ajassa tuli Ryyros rakastetuksi niin yläisiltä kun alaisiltakin. Harpakos, se lapsensa wurhasta wihoitettu isä, otti tästä aineen ylyttääksensä Ryyroa wäpähuttamaan maanmiehiänsä, Persialaisia, Meetiläisten orjuudesta. Ryyros mieltä, langetti ukkonsa kuninkaalliselta istuimeltansa ja tuli itse kuninkaaksi Persiassa ja Meetiassa, 555 aikoin e. Kr. Muiden sanomain jälkeen peri Ryyros suosiossa kuninkaallisen wallan Meetiassa isoisänsä pojalta Kyaksarelta naituansa hänen tyttärensä. Eyytian kuningas Kroisos oli rajawaltakuntain kuninkaita woimallisim. Tämän rikkaudesta on sananlasku: rikas kun Kroisos, ja enin osa siitä oli saatu Paktolon wirrasta nostetusta kulta hiekasta. Mpiästi luottain woimaansa alkoi Kroisos sotia Ryyroa vastaan, mutta woi tettiin ja otettiin wangiksi. Wasta seisoisjansa polttorowiollla, muisteli hän Kreikan maan wiisasta Soolonia, joka ei ollut ylistänyt häntä onnellisimmaksi. Korkeasti huusi nyt Soolonin nimeä. Kuullakseen miksi hän tätä nimeä mainitsi, antoi Ryyros hänen astua alas puurowiolta ja Kroisos puhui Soolonin hänelle sanoneen: sinä luulet olewasi onnellinen; Jumalat osottowat usein ihmi-

sille hyviä töitä, mutta äkistä ottawat heiltä kaikki pois, syösten nämät onnelliset vielä sywempään kun ennen owat forottaneet heitä. Ei kukaan ole onnellinen ennen kuolemataan. Kyyros, joka tästä tuli waarin ottawaisiksi onnen pikaisista muutoksista, jätti Kroison ei ainoastaan eloon, waan piti hänen tykönänsä ystävällisesti. Sen perästä lähetti Kyyros kenraalinsa Kreikkalaisia vastaan Wähän Asian länsi rannalla, jotka sitä ennen olivat voitettut Eyytian kuninkailta ja nyt mielellään antausivat Persialaisten waltaan. Itse meni taas itäähän päin ja voitti kauwan sotien Paapylonin kaupungin. Mutta tämän suuren voiton sankarint löysi viimein kuolo sodassa Massakeetiläisiä vastaan, jotka olivat karjakoita ja asuivat länsi-eteläisessä Asiassa. Hän mestattiin, ja päänsä wiskattiin werellä täytettyyn nahkasäkkiin, siellä muka sammuttaaksensa werijanoansa. Poikansa Kampykses voitti allensa Ekyhtin ja jälkeisensä kuningas Dareios painoi voiton sankarina itään toiselle puolelle Indoskymia, luoteeseen päin Hellepontin yli ja Traakian läpi Tonawaan, niin että suuri Persian waltakunta lännestä ja itään ulottui Tonawasta Indoon.

20.

Juonialaisiksi kutsutut Kreikkalaiset Wähässä Asiassa pyysivät vuonna 500 e. Kr. wapahuttaa itsiänsä Persialaisten wallasta ja tekivät sitä vasten liiton Euroopalaisessa Kreikan maassa olewain Ateenalaisien kansa, mutta yritys meni mitättömäksi, erittäin sen wuoksi että Euroopan Kreikkalaiset eivät lähettäneet apua. Wähän Asian täytyi jälleen antautua Persian wallan alle ja Persian kuningas Dareios mieli nyt kostaa Kreikkalaisia Euroopassa. Hän lähetti edusmiehensä, jotka waativat heitä antaamaan hänen waltaansa, mutta Kreikkalaiset tappoi-

wat edusmiehet. Sitten lähetti hän seldä laivaston että maasotajoukon, mutta laivasto tuli haaksirikkoon Kreikan maahan pääsemättä. Sen perästä purjehti toinen vielä suurempi laivasto sinne sotajoukon kanssa, jossa sanotaan olleen sata tuhatta miestä ja joka aikoi nousta maalle Ateenan kohdalla. Heitettyinä pian kaikilta muilta Kreikkalaisilta pelkäsivät Ateenalaiset ja miettivät paeta, mutta mies Miltiades nimeltä, tuntien Persialaisten sotaneuvot ja laadut, wahwisteli heidän urhollisuuttansa. He seurasivat häntä Maratonan kentälle, jossa 10000 Kreikkalaista woittivat kymmenen kertaa isomman Persian sotajoukon, sentähden että Persialaisten hewoswäki metsältä estettynä, ei saattanut oikein liikkua (w. 490). Kaupungin pelastaja Miltiades tuli ylistetyksi. Woittopäiwän ja woiton sankarin muistoksi valmistettiin muistokuwia ja juhallisia pitoja.

Lareios vielä enemmän wihastunut näistä wahingoista kokosi muutamia miljoonia miestä suuren sotajoukon. Hän kuoli; mutta poikansa Serkses pitkitti laitokset suurella kiwaudella, ja koska sotawäkensä täytti kaikki maat Kreikan maan pohjas puolella, niin antausivat usiammat Kreikan maan waltakunnat pelwosta. Mutta pohjas puolelta rajaa Kreikan maata jyrkkä wuoren selänne, jossa on yksi ainoa fulku paikka. Tähän paikkaan asettui Parttalainen Leonitas ja kaikki Persialaisten yritykset olivat turhat, kunnes yksi kelmotoin pettäjä neuwo heille tuntemattoman syrjätien wuoren yli. Leonitas wäkinensä ympäröiiritettiin ja kaikki surmattiin, suurella wahingolla Persialaistenkin puolella. Nämät lähestyiwät sillä wälin Ateenaa. Ateenalaiset eiwät tainneet suojella kaupunkiansa niin suurta ihmisjoukkoa vastaan; he pakeniivat likimäisiin saariin ja meren rantoihin, ja kaikki, jotka woivat kantaa sotaaseita, meniivät laivoihin, sillä Persialaisten kauhia laivasto lähenei samalla kertaa Ateenaa. Muut Kreikkalaiset tahtoivat paeta laiwoinensa ja ainoastansa

wiekkauksella pelasti Ateenalaisten kenraali Lemistokles Kreikkalaisten vapauden ja kunnian. Hän ilmoitti sen aivostun paon Persialaisille. Nämät piirittivät yllä ahtaan kaartein, jossa Kreikkalaisten laivasto oli mantereella ja Salamiin saaren välillä, ja Kreikkalaisten nähdessä olevansa piiritettyinä täytyi vastoin tahtonsakin sota. Lemistokles oli sillä aikaa valinnut sopivamman paikan tappelulle. Osa Persialaisten laivoista meni oudossa meressä kaviin, toiset olivat ahtaudessa toistensa tiellä ja koska vihdoin Assian Kreikkalaiset, jotka paosta olivat seuranneet Persialaisia, peränsivät tappelussa, pakenivat itse Persialaisettain sekauksissa. Lemistokles piti siis Salamiissa (w. 480) fangen suuren ja kuuluisan voitton, joka pelasti Kreikkalaisten vapauden, teki Ateenalaiset arvoisiksi Kreikkalaisten seasä ja tuotti Lemistokleelle katoomattoman kunnian. Serkses, joka sillä aikaa oli polttanut Ateenan, pakeni kiiruusti lewähtämättä Asiaan. Hänen sotajoukkonsa seurasi perässä, mutta suurin osa kuoli taikka nälkään eli ryttoon. Kreikan maan pohjaisille rajoille jäi kuitenkin 300000 miestä, jotka seuraavana kunnä (479) tunteusivat jälleen Kreikan maahan ja Ateenaankin, mutta tappausivat toisen kerran niin tyyten Plataiassa, ettei Persian yläpä tuningas enään uskaltanutkaan tulla sotimaan Kreikan maalle.

21.

Kreikan maan kaksi pääkansaa Parttalaiset ja Ateenalaiset olivat aiwan erinkaltaiset niin taipumustensa kunnatapainsakin suhteen. Parttalaiset olivat sotiset, ja jurvalakinsa, jotka tarkoittivat tehdä heitä sowlloiksi sotaan, olivat vuoden 888 paikkoin saaneet Lykurtolta, joka oli kunnikaan poika ja matkoillansa wieraisissa maisissa paljon tietoa saanut. Hän jakoi maan yhtä suurin osiin; sota- ja peltoaset olivat kaikille yhteiset; kaikki söivät yhdessä.

sä, suurissa sitä vasten tehdyissä ruokahuoneissa. Muuta verikeitos oli enimmästi syötävä ruoka. Rahat olivat raudasta ja niin rasfaat, että pari härkää tarvittiin karrilla wetämään 8 Kuplaa hopyassa. Matkustukset ulkowaltakuntihin olivat kielletyt. Wieraan waltakunnan alamaisilla oli waikia saada asunto-lupaa Partassa. Kaupungin ympärillä ei saanut olla kiwi-muuria, sillä itse asukasten piti olemaan ainoa warustus. Tytökin ja waimot totutettiin raskaasen ruumiin liikuntoon, ja niinkun Partan waimot kerskasivat olewansa ainoat, jotka kasvattivat oikeita uroita, niin oli se Partan miestenkinnieleen, kun waimot ylistiwät heitä. Kaswatus oli kowa kurinen. Jokainen warsi katseltiin tarkasti synnyttyänsä ja jos jotain wikaa löydettiin, kadotettiin lapsi kohta. Poikain piti maata alasti kaisla-wuoteilla ja alasti harjoittaa itsiänsä ruumiin liikunnoissa. Nuorukaisen piti oleman waiti wanheppain ihmisten saapuilla ollessa eli ainocstansa wastata jos mitä kysyttiin. Suorus ei sallittu; nuoret totutettiin wastaamaan lyhweesti ja jäykästi ja niin tawallisesti puhumaankin. Niiden piti harjaantumaan kärsimään nälkää, walwomista, kuumuutta, wilua ja lyömistäkin. Sillä keinoin tuli Parttalaisista urhollinen kansa, mutta ilman halua hyödyllisiin tietoihin ja taitoihin ja ilman suloisuutta tawoissa ja mielen laadussa. Rauhein todistus siitä on, että isännällä Partassa oli walta tappaa orjiansa, Heluotilaisia. Luola Tayketon wuoressa, johon 3000 lasta wuosittain wiskattiin, on myös kauhia muisto Parttalaiisten julmuudesta. Sotaa rakastawa kansa taitaa kyllä tulla urhollisuutensa puolesta kuulufaksi, mutta jos ei halua hyödyllisiin tietoihin ja taitoihin löydy, niin muuttuwat ruumiin woimat waan wiltiön wälikapvaleiksi. Ateenalaisilta sitä wastaan ei puuttunut urhollisuutta eikä ruumin woimaa, mutta he rakastiwat ilman sitä taitojakin, niinkun leikellä kuuwia, maalata, kauniisti rakentaa huoneita, kirjoittaa ru-

noja ja muutakin. Herodotos, ensimmäinen historian kirjoittaja, voitti palkinnon Olympian leikeissä, johon koko Kreikan maan asukkaat kokountuivat, ja runoniekat, jotka lauloivat Kreikan maan sankarien urotekoja, saivat siellä kansalta suuria palkintoja. Eiätenkin pitivät Ateenalaiset runoja ja kauneita puheita arvoissa. Erinomaisia lausujaita, niinkun Periklestä (444 e. Kr.) kuunteli ja ihmetteli kaikki kansa Ateenassa. Ateenan templien mukaan rakennetaan vielä nytkin kauniimmat kirkot. Kaikki kansan yhteiset huoneet: niinkun kirkot, akatemit, raastuvat ja niin edespäin, torit ja kadut olivat kirkastetut taitavimmilta mestareilta kivestä eli muusta tehdyillä kuvilla, ja asuntohuoneissa nähtiin kauniita koristuksia ja kaluja. Mutta tämä taidon halu saattoi pian tuhlaukseen ja yllöllisyyteen, ja langetti heidät viimein turmioon.

22.

Ateena oli voitettuaan Persialaiset tullut voimalliseksi waltakunnista Kreikan maalla, mutta Ateena käytti wäärin waltansa; se tahtoi laiwastollaan wallita joka paikassa ja kaikkein pienempäin waltakuntain piti häntä tottelemaan. Tämä närkästytti muita waltakuntia ja Partaa, Ateenan onnea kadehtiwa, koki yllättää muita wihaan ylpiätä Ateenaa vastaan ja löysi siihen myöskin syitä. Ateena auttoi Kerkhyran saarta emäwaltakuntaansa vastaan, sitä rikasta kauppa kaupunkia Korinttoa. Korintto walitti sitä muille Kreikkalaisille; he ottivat vastaan waltituksen, yhdistyiwät Korinton kanssa ja waatiwat Ateenaa wapauttamaan kaikki allensa woitetetut kaupungit ja saaret. Koska Ateena Perikleen neuwosta kielsi sitä, tahtoivat he wäkiäin pakottaa häntä siihen ja kahdeksankolmatta wuotinen sota, kutsuttu Peloponneson sodaksi, syntyi Ateenan ja Partan välillä 431—404 e. Kr. Tämän sodan alussa liikkui Ateenassa kauhia rutto, wuosina 430

ja 429), mutta tämä ei estännyt sotimasta: molemmin puolin murhattiin ja ryöväitään kauheimmalla tavalla. Taivat turmentuivat joka paikassa ja turhuus ja kewytmielisyys tuottivat viimein kadotuksen. Vuonna 421 oli jo rauha tehty, mutta Alkibiades, ylipää nuorukainen, ehkä Ateenalaisilta rakastettu ja itse oikein rakastain ainoastansa mainiota miifasta Suokratesta, tainwutti Ateenalaiset uuteen sotaan Sifiliaa vastaan. Tuskin oli hän ennätännyt purjehtia pois, ennenkun tuomittiin rikoksen alaiseksi niinkun sanottiin sentähden, että oli häwäisnnyt julkista Jumalan palvelusta. Hän pakeni Parttalaiisten tykö, ja häneltä johdatetut woittiwat he joka paikassa. Mutta pian täytyi tämän kewytmielisen erouta Partan sotawäesttä, ylönkatsottuansa Partan kansan tapoja ja asetuksia. Koska ei luullut Kreikan maalla missään saawansa turwaa, meni hän Wähään Aasiaan Persian maaherran tykö. Tämä oli juuri silloin atkeessa lähettämään laiwastonsa Parttalaiisten awuksi. Alkibiades ymmärsi niin hywittää Persialaisen mielen, että laiwaston päähallitus uskottiin hänelle. Mutta sydämeestä enemmin Ateenalainen kun Parttalainen wei hän tämän laiwaston sotaan Parttalaisia vastaan ja koska hän sentähden Persialaiselta panttiin wankeuteen, karkasi hän sieltä ja meni taas Ateenalaisien tykö, sai yhden woiton toisen perästä (411—408), ajoi Parttalaiisten laiwaston pois mereltä ja woitti monta kaupunkia ja saarta. Mutta 407 woitettiin Alkibiadeen laiwasto hänen pois ollessansa ja kewytmielinen rahwas erotti hänen kohta sen hallituksesta ja jätti laiwaston tehnoille päämiehilleen. Parttalaiset häwittiwät Ateenalaisien viimeisen laiwaston wähän aikaa sen perästä Nikosspotamon tykönä ja heidän taitawa kenraalinsa Lysander, joka kaikfia tätä oli tehnyt Persialaisten awulla, taissi wihdoin lähettää Parttaan sanoman ylipiän Ateenan woitosta, joka sata vuotta oli ollut Parttan riltä kumppani. Parttalaiset ryöwäsivät nyt kanhi-

alla tavalla. Kaikki vihastuivat tästä julmaa Parttaa vastaan; kaikki muut Kreikkalaiset alkoivat sotia ja pyysivät jälle edestää Ateenan vapautta. Parttalaiset ajettiin siis Trasypulolta pois Ateenasta ja vanhanaikainen hallituskeino säätettiin jälleensä. Mutta Ateena pysy huuonudesansa ja ei tullut enään entiseen arvoonsa. Wainottu Parttalaisilta oli Alkibiades ensin rakentanut pienen waltakunnan Hellespontin tykönä, sen jälkeen oli hän paennut Persian maaherran tykö Wähäsä Asiassa ja siellä viimein tapettiin warsin sitä wästen palkatuilta murhaajilta Parttalaiisten anomuksesta.

23.

Ateenalaisten tawat oliwat kokonansa turmiolla. Niistänoastansa yksi mies, nimeltä Suocrates, pysyi puhtaana ja nuhteetoinna. Hän oli kuuurin poika ja oppi tämän taidon isältänsä. Ei hän kuitenkaan jättänyt laimin sota-harjoituksia, waan sotei usiammat kerrat kowasti ja urhollisesti kotikaupunginsa edestä. Mutta hänen raffahin työnsä oli pitää seuruutta ihanain ja nerokkain nuorukasten kanssa, neuwoa heitä, herättää heidän peräänajatus-tansa kysymysten ja wastausten kautta, opettaa heitä ymmärtämään, että Jumalan pelotta tieto on kaikki turha ja että moni luulee paljon tietävänsä, waikkei tiedä mitään. Hänen opetuslastensa luku ei ollut suuri ja niistäkin turmeli sillä ajalla wallitsewa kewiämielisyys monta. Mutta ne harwat, jotka oliwat hänelle uskollissa, pysyiwät järkähtämätöimä raffaudesansa häntä kohtaan. Yksi nerokas nuorukainen, nimeltä Euklides Mekarasta, käwi jalkasiin usein 4 peninkulmaa nähdäksensä ja kuullessensa Suocratesta ja tullaksensa häneltä neuwotuksi muutamina tiimoina. Tämä wiisas mies eli aiwan kohtuullisesti, kantoi kesät talwet samoja waatteita, käwi awojaloin, ei syönyt eikä juonut herkullisesti, wahwuutti runmistansa

juoksulla ja paininhyönnillä ja ei untunut yövalvomisesta. Sillä sanoi hän: ei ylöllisyys ja hekuma tee ihmistä onnelliseksi, vaan se on yhdenkaltaisuus Jumalan kanssa, ettei tarwita mitään, ja joka vähemmän tarwitsee tulee Jumalaa lähimmäksi. Ilman sitä oli lewollinen ja hywänsuuntanen, niin ettei närkästys tainnut koskaan saada walta hänen mielsensä yli. Turmellussa Ateenassa oli hänellä kuitenkun kadehtijoita ja wihamiehiä, jotka pyysivät tehdä häntä wihatuksi ja pilkatuksi. Wihdoin sytettiin häntä laijn edessä, että hän ylönkatsoi Jumalat ja wiettelä muorukaisja. Suokrates pyysi menneestä elämästänsä näyttää wiattomuuttansa; mutta hänen tuomarinsa, ysfinkertaisja kaupungin asukkaita, jotka eiwät tunteneet häntä, tuomitsiwat hänen niinkun Jumalan pilkkaajan ja kansan wiettilijän juomaan myrkkymaljan. Hänen ystäwänsä tahtoivat wapauttaa häntä wankeudesta, mutta hän waroitti heitä rikkomasta maan lakia. Rauwan ja lewollisesti puhui hän elämästä, kuolemasta ja kuolematomunden toiwosta, jonka perästä otti ilolla myrkkymaljan ja tyhjensi sen. Ystäwänsä itkiwät häntä; mutta hän lohduutti heitä ja sanoi lopuksi, koska hän aina enemmin raukesi: uhratkaa Jumalalle! minä olen terwehtyvä; sen jälkeen kääreysi hän takkiinsa ja ei wastannut enempi kysymyksiin. Ateenalaiset katuiwat kohta kuolematuomiotaansa, jonka oliwat langettaneet Jumaliselle Suokrateelle, ja opetuslapsensa Senowon ja Plaato kirjastiwat suuren mestarinsa nimeä ja lewittiwät jumalisuutta ja tietoa Kreikalaiisten seasja. Suokrates kuoli 400 vuoden paikkoin e. Kr. s. ja monta tapausta hänen elämästänsä ja kuolemastansa owat yhdenkaltaiset kun mailman wapahstajan waelluksessa maan päällä.

24.

Min kutsutun Peloponneson sodan perästä oliwat

kaikki Kreikan kansat riitaiset keskenänsä. Maketoonian kuningas Wilippos käärei tämän eripuraisuuden alla uisamat Kreikan kansat pauloihinsa. Aleksanteri, liikanimeltä Suuri, oli hänen poikansa, joka Kreikkalaisten kenraalina luuli olevansa aiwotun herraksi koko maan piirin ylitse. Jo poikana ollessaan ilmoitti suurta urhollisuutta, ylpeyttä ja kunnian pyyntöä. Voi! huusi hän, kun kerran kuuli isänsä voitoista mainittawan, isäni ei jätä lopuksi minulle mitään tekemistä. Tämä poika ratsasti ja hallitsi mieltään myöten hewosta, jota parahat ratsasmiehet eivät woinneet hallita, niin että isä viimein sanoi: poikasi, etsi itselles toista waltakuntaa; Maketoonia on sinulle liijan pieni. Kahdenkymmenen vuoden iässä 336 e. Kr. tuli Aleksanteri Maketoonian kuninkaaksi ja kohta sen perästä päätti kurittaa Persialaisia Kreikkalaisille tehdyistä wäkiwällästä ja sitten painaa itää kohden aina mailman ääriin.

Rauhoitettunsa Maketoonian ympärillä olemat pienet waltakunnat, meni Aleksanteri Euroopasta Hellespontin yli Asiaan (334), woitti siellä Kranikon wirran tykönä Persialaisten sotajoukon Wähästä Asiasta ja otti saaliiksi rikkaan leirin. Hän oli itse hengen waarassa; mutta yksi kenraaleistansa, Klitos pelasti hänen. Tästä woitosta seurasi pian koko Wähän Asian woitto.

Wuonna 333 tuli hän Tarsoon, jossa mentyänsä lämpimänä uimaan, tuli niin kowasti tautiin, että kaikki lääkäriensä epäilivät hänen enään pelastuwan, ja Persian kuningas Dareios Rodomannos läbestyi juuri nyt kauhian suurella sotajoukolla. Aleksanteri tuli sangen lewottomaksi. Uskollinen lääkäriensä Wilippos, jota oli pyyhty tehdä hänelle epäluullon alaiseksi hänen olewan myrkyin sekoittajan, antoi nyt hänelle wäkewän juoman, ja muutamain päiwän perästä meni Aleksanteri sotamiestensä ilohuudolla etukyinessä Persialaisia vastaan. Isson tykönä tulivat

sotajoukot vastakka. Sota syttyi; Persialaisten sotajoukko ajettiin pakoon ja monta tuhatta otettiin vangiksi ja niiden seasaa oli myöskin Persian kuninkaan puoliso, äiti ja lapset. Dareios itse pääsi tuskin pakoon ja jätti ylen rikkaan leirin voittajille saaliiksi. Sen perästä waelši Aleksanteri Syyriassa pitkin meren rantaa etelää kohden ja häwitti vuonna 332 seitsenkuitisen piirityksen perästä Tyron, waelši niin Guudan maitse, woitti alleen Etyhtin ja rakennutti täällä uuden merikaupungin, jonka kutsui nimekseen Aleksantriaksi. Tämä kaupunki oli rakennettu niin sopiwalle paikalle, että sen aikuisen mailman suurin kauppa pidettiin siellä, nimittäin Euroopan ja Indian wälillä.

Wuonna 331 waelši Aleksanteri jälkensä itä pohjasta kohden Niiniwen tienoihin, jossa Arpeelan tyfönä tapasi Persialaisten kuninkaan warustettuna uudella sotajoukolla. Persialaiset sotiwat hengen perästä; mutta Aleksanterin sotataito piti woiton. Paljon Persialaisia kaatui, jaänös pakeni ja Persian kuningas tapettiin paetesaa omalta wäelkensä (330). Nyk antausi yksi maan paikka toisen perästä Aleksanterin waltaan: Paapylonia, Persia, Meetia ja kaikki maat aina Indoon asti. Sotasaalit rikastuttiwat sekä sotamiehiä että heidän päälitöitänsä fiksi, että ylpeys, kopeus ja hekuma saiwat heikissä wallan. Aleksanteri tuli ylpiäksi ja waati sekä Kreikkalaisia että Persialaisia juhlatiloiissa eteen tultuansa kumartamaan hänelle, kun Jumalalle. Tämä ei ollut niin kumma, sillä suurella majestetillänkä tahto hän olla kunnia-arwoissa woitetuissa kansoissa. Mutta että Aleksanteri omalla kädellänkä surmasi henkensä pelastajan Aliiton, joka juopuneena oli sanonut Wilippon teot olleen suuremmasta arwosta kun hänen poikansa, se saatti hänen kauheimpaan omantunnon waiwaan, ettei kenraalinsa millään tahdoneet woida lohduuttaa häntä. Mutta Aleksanterin ylistyksen ja kunnian halu oli sama. Hän tunkeusi sisällä Intiaan, tähän merkilliseen maahan,

jonka suurista rikkauksista Kreikkalaisilla oli niin monta satua ja laulua. Täällä eteyssi ihmeellisesti aina Indon kymen yli ja voitti suurella waiwalla paitsi muita Intian kuninkaita myöskin sen woimallisen Pooron, joka 100000 miehisellä sotajoukolla pyysi estää hänen kulkuansa Hydaspeen wirran yli. Pooros otettiin wangiksi ja Aleksanterin kysyttyä, kuinka hän tahtoi kohdeltaa, wastasi hän: ”kuninkaallisesti”, josta sanasta Aleksanteri lahjoitti hänelle takasin waltakuntansa. Mutta Hyywasiin wirran tykönä pakotti sotamiesten kärsimättömyys sankaria palaamaan takasin (326). Aleksanteri teetti laiwaston purjehtiaksensa sillä alas Indoa ja tutkiaksensa jos löytyisi laiwakulkua sen joen suusta Guhration. Intian kirjanoppineille ja pappeille, Praminoille osotti Aleksanteri suuren kunnian ja otti monta heistä kansansa. Osan sotajoukosta purjehtiesä Indoa alas ja yli Persian lahden, matkusti toinen osa pitkin meren rantaa Retroosian polttawia erämaita, jossa monta tuhatta kuoli janosta. Aleksanteri otti osan kaikissa sotamiestensä waiwoissa ja, jos joku wäähä wettä olisi löytänytkin, ei juonut kuitenkään, niinkauwan kun ei kaiskille ulottunut. Persiassa jakeli Aleksanteri uskollisilensa suuria lahjoja; mutta moni oli kuitenkin tytyvätön. Aleksanteri meni Paapyloniaan ja walmisteli sotaa sekä etelää että länttä kohden, koska kuolema temmasi pois hänen suurissa aikeissansa (323). Koska hän ei ollut määrännyt ketään kuninkaaksi jälkeensä, jakoivat 23 wuotisen sodan perästä kenraalinsa tämän suuren waltakunnan wälillensä. Waltakunnista joita nyt tuli, olivat Egiptti, Syyria ja Maketoonia woimallisimmat. Niiden ohessa olivat vielä Kreikan wapawaltakunnat omissa walloissansa; mutta he huononivat alituisista keskinäisistä sodista, kunnes ja ennen Kristuksen syntymistä tulivat Ruomin wallan alle.

25.

Lähimmäisinä satoina vuosina ennen Kristuksen syn-

tymistä olivat Ruomalaiset vielä sotosammatt, urhollisemmat kun Parttalaiset. Romulos perusti Ruomin 753 e. Kr. Italiassa Tiiperin joen rannalle. Jokainen kaupungin asukas oli syntyaänsä sotamies, ja Ruomi, jolla alusfa oli tuskin kahden peninkulman alaa maata, voitti vähitellen kaikki silloin tietyt maat allensa. Rauhan aikoina viljelivät erinomattain peltoja, joka oli työnä yläsimmilläkin. Heillä ei ollut muita vaatteita kun västi ja laffi; sillä Italiassa on ilma lämpimämpi kun meillä. Sen vuoksi syötiin myöskin vähempi; ei ollut kun ykskivisiä atria päivässä, kello 6 ja 7 välillä, ja puuro, liha, viikunoita ja vedellä sekoitettu wiina oli tavallinen ruoka. Tempelit, linnat ja huoneet tehtiin tiilistä ja kivistä savesta ilman erinomaisia koristuksia. Kadut kaupungissa eivät olleet suorat eikä myöskään kiwitettyt. Rajit olivat kovat. Talon isännällä oli lastensa henkikin wallassa ja taifi rangaista waimoansa monesta pieneestäkin syystä. Tämä sotosa kansa ei tainnut kärsiä kunin gastensa ylpeyttä. Koska Tarkwiinios oli tappanut edellensä ja monta yläistä Ruomissa, ajettiin hän pois ja kuninkaallinen walta häwitettiin kokonaan (509 e. Kr.) Tarkwiinion kaikki yritykset woittaa kuninkaallista waltaansa takasin olivat turhat. Kapinallinen liitto yläisempäin nuorukaisten välillä Ruomissa tuli ilmi. Hetruurian kuningas Porsenna soti Ruomia vastaan auttaksensa Tarkwiiniossta takasin kuninkaalliseen waltaansa; mutta muutamain asukaisten urhollisuus pelasti kaupungin. Horatios Kofles suojeli yksinään siltaa Tiiperin yli ja esti wihollista pääsemästä kaupunkiin. Muussios Seewola meni wihollisten leiriin surmataksensa kuningasta, mutta tappoi erhetysissä kuninkaan kasjan haltian, ja koska häntä uhattiin eläwänä polttaa, niin pisti pelkäämättä kätensä walfiaan ja antoi sen palaa. Ympärillä olemat hämmästyksissä ihmettelivät, ja kuningas tästä liikutettu tarjosi Ruomalaisille rauhaa, joka tehtiin, mutta tyllä kowilla ehdoilla. Pait

si muuta oli sekini ehtona, ettei Ruomalaiset saisi tehdä raudasta mitään muuta kun peltoaseensa, joka oli sama kun ottaa heiltä sotaaseet pois käsiistä. Ruomalaiset ei tahtoneet millään muotoa takasin Larkwiiniosta. Porsenna otti takauspantin rauhan pitämisestä. Muutamia neitosta kuului myöskin siihen, jotta uimassa käydessänsä tarkasivat wähdiltä ja uiwat Tiiperin yli takasin Ruomiin. Ruomalaiset lähettiwät heidät takasin, mutta kuningas wäpautti usiammat heistä.

Kuninkaallisen wallan kadotettua ei tämä sota kansa suannut rikastenkaan ja ylimystenkään sortaa itseänsä. Nämät tahtoivat yksinänsä pitää kaikkea waltakunnan wirtatiloja ja hyväksensä käyttää kaikkea sodissa woitetuista etuja. Alhainen sääty asettausi näitä vastaan ja wötti kauran riideltyä samat edut kun ylhäisilläkin oli, mutta tuli nyt yläiäksi, antoi mielellään kielitellä ja lahjoa itsensä, josta wietellyn kanjan seassa tuli riitoja ja viimein werijä sotia.

26.

Wiisi sataa vuotta kului, ennenkun koko Italia tuli Ruomin waltaan. Sota Sammitilaisia vastaan yksinään kesti kahdeksan kymmentä vuotta. Näiden woitettua tuli Larentilaisten wuoro. Tämä oli Kreikkalainen suku etelä Italiaassa. Nämät kutsuivat amuksensa Pyrron, Epiiron kuninkaan pohjas Kreikan maalla. Pyrros tuli Italiaan sotajoukolla ja norsuilla. Ruomalaiset eiwät tunteneet wieslä näitä eläimiä. Herwoset pelkäsiwät niitä tappeluissa ja Ruomalaiset tappasiwät, ehkä Pyrrollakin kaatui paljon wäkeä. Pyrros tarjoi rauhaa, mutta Ruomalaiset, kehoitetut wanhalta sotalta Senatin herralta Appioltta, wästasiwät: ettei heillä ollut halua rauhaan, niinkauran kun Pyrros oli Italiaassa. Nyt pyysi Pyrros lahjoa köyhää, ja kaikilta kunnioitettua konsulia Wapriiisista, mutta hän ei ottanut vastaan rahaa. Toisen kerran oli

si säikäyttänyt häntä norsuilla, mutta tämä ei ollut arka. Pyyros voitti kyllä toisesfakin tappelusfa, mutta niin paljon miehikululla, että mielellänsä suostui Sisiliaisten anomukseen avuusta, taitaaksensa sitä syyttäin jättää Italian ja purjehtia yli tähän saareen. Kahden vuoden perästä tuli seltä takasin. Sillä aikaa olivat Ruomalaiset oppineet neuvoja peljättämään norsut; niiden päälle nakattiin palawia piki-kehyyksiä, joista nämät eläimet tulivat raiwoinsa ja karkasivat isäntäinsä päälle. Pyyros voitettiin nyt kokonaan ja tyytyi jättää leirinsä Ruomalaisille, jotka hänestä oppivat oikein valmistamaan linnojaan. Neljällä norsulla matkusti kenraali Kuorios Ruomiin köyhänä ja lahjomattomana kun Wapriioskin.

27.

Kartaako, pohjas Ahrikan rannalla, jonka asukkaat olivat periään Tyhrosta, ja joka pian tuli emäwaltakuntaansa woimakkammaksi ja kuulufaksi kaupasta ja merikulustansa, karkasteli Ruomiin lisääntywää waltaa. Kartaakolla oli tiloja Sisiliassa. Koska Ruomin sotamiehet kawaluudella ottiwat Mesfanan kaupungin alleen, tulivat Kartaakolaiset kaupunkiin tahtowanansa auttaa sen asukkaita, mutta totuuden puolesta itsellensä anastamaan kaupunkia. Ruomin sotamiehet anoiwat ja saiwat apua kotoa, joista neljänkolmatta wuotinen ankara sota syytyi Ruomiin ja Kartaakon välillä 264 — 241 e. Kr. Wuonna 264 tuliwat Ruomalaiset wenehillä Sisiliaan, ja ottiwat allensa pian koko saaren ja rakensiwat sitten ensimmäisen laiwastonsa ja pitiwät mallina yhtä Kartaakolaisten karille jäänyttä laiwaa. He saiwat ensimmäisen meriwoittonsa konsulin Tuilion hallitesfa (260 e. Kr.) senkautta erinomattain että keifeillä piteliwät kiini ja wetiwät tykönsä wihollisten laiwvoja. Wieläpä Refulos purjehti Ahrikaanfin, oli alusta woiton puolella, mutta voitettiin viimein

ja otettiin wangiksi (254). Muutamain onnettomain vuosien perästä saivat vihdoin Ruomalaiset merellä niin suuren voitton että Karttaakolaisten täytyi anoa rauhaa. Saadaksensa sitä lähettivät Ruomiin wangitun Refulon, joka olisi päässyt vapaaksi, jos olisi suositannut Ruomalaisia rauhaan, mutta sitä hän ei tehnyt, vaan palasi ennen takasin Karttaakon wankenteen, jossa sitten tapettiin kauheimmalla tawalla. Merikulkuihin tottumattomat Ruomalaiset kadottivat meriwahinkoin kautta sillä wälin monta laiwastoa ja ruunun kassat olivat tyhjät. Sillon yhdistyi Ruomisä köyhät ja rikkaat ja rakensivat suuren laiwaston. Karttaakolaisetkin pyysivät panna kaikki woimansa liikkeelle, mutta tappasivat kuitenkin ja täytyivät ottaa vastaan Ruomalaisilta tarjotut rauhan ehdot, nimittäin antaa takasin kaikki Ruomalaiset wangit ja maksaa 22000 talenttia, joka tekee 3 miljonan hopia Rupan paikkoon (241 ennen Kristusta) ja rauhan tehtyä wäömyttivät Ruomalaiset vielä päälliseksi Sartinian ja Korsikan allensa.

Karttaakolaisilla oli kosto mielessä. Kohdatetut mailta kenraaliltansa Hamillarilta menivät he Hispaniaan ja ottivat suurimman osan tästä rikkaasta maasta allensa. Ruomalaiset tästä huolesa kielsivät heitä ahdistamasta Sakunton kaupunkia ja menemästä Cepron wirran yli. Mutta Hannibal, Hamillarin poika, jonka isä yhdeksän wuotiseä oli wannottanut ikuiseen wihaan Ruomalaisille, ei huolinut tästä kiellosta. Hän piiritti Sakuntoa, jonka asukkaat pitivät erinomaisella urhollisuudella puoliensa seitsemän kuukautta ja lopuksi häwittivät koko kaupunkinsa ja tappoiwat itsensä ennenkun antausivat Hannipalin kässin. Nyt syytti kauhia sota Ruomin ja Karttaakon wälillä (218—201 e. Kr.). Hannibal, suurimmista kenraaleista, wei Ahrikalaiset sotamiehensä pilwiin ulottuwien rajawuorten (Pyreneien) yli, makusti kiiruusti wihollisesti kohtelewan Kallian maan läpitse, seisoen nyt alituiselta jäältä

ja lumelta peitettyjen Alpinuorten juuressa. Afrikanein täytyi tässä kiivetä; usein putosivat takasin eli nakattiin alas roswofansoilta; yhdeksän päivän kiipiämisen perästä, jossa muutamia tuhansia ihmisiä ja melkeen kaikki kuorma-juhdat kuolivat, ennätti Hannibal Alpein kulkuloille ja lewähdytti sotajoukkoansa kaksi päivää pilviä korkiammilla, ikuisella jäällä ja lumella peitettyillä Alpinuorilla. Alaspäin oli meno vieläkin vaikeampi kun ylöspäin. Monta putosi mässäsi jyrkiltä kallioilta eli surmattiin putoawilta suurilta lumi-vyörymiltä, ja 59000 miehestä, jotka olivat Hannibalilla Hispaniasta lähteissä, oli nyt jäljellä ainoastansa 26000. Hän voitti kuitenkin kaksi Ruomiin sotajoukkoa talwella 218, tunkeui seuraawana kewänä sissemmälle Italiaan ja voitti Trasimenon järwen tykönä kolmannen kerran, josta pelko leweni Ruomiin asti. Mutta kenraali Waapius wiivyytteli häntä. Hannibal piiritettiin wuoren laskoon, josta kuitenkin wiekkaudella pelastausi, kun sidotti risu-tukkoja kaikkein leirissä olewain eläinten sarwiin, jotka ajettiin Ruomalaiusten leiritse, jotka peljästyneinä antoivat Hannibalin wäkinensä rauhassa waeltaa. Ruomin sotamiehet moittivat Waapiusta hitaiseksi ja laittowat niin, että toweriksensa otettiin yksi alawaltaisista upseereistä. Mutta koska tämä taitamattomasti karkasi Hannibalin päälle, palasivat Ruomalaiset, ainoastansa Waapiukselta pelastettuna, katuwaisina takasin wanhan kenraalinsa tykö. Mutta vuonna 216 uskalsi wat Ruomin taitamattomat kenraalit Kannan tykönä taas uuteen tappeluun ja Ruomalaiset tappasivat niin kowasti, että, jos Hannibalia olisi autettu Kartaaakosta täysin määrin, niin Ruomi olisi ollut hukassa.

28.

Hannibalin, ylönannettuna kotimaaltansa, täytyi etsiä apua muilta waltakunnilta; hän liittausi Sisilian ja Ma-

fetoonian kanssa, mutta turhaan. Hän voitettiin usiammat ferrat. Ruomalaiset ottivat valtaansa Sisilian, ja voimallisen Syrakuusankin kaksi vuotta piiritettyä ja urhollisesti Arkimeedeen konstillisilla neuvoilla sodittuansa, täytyi antautua Ruomalaisille (212). Mutta Hannibalilla oli neuvoja jos pahojakin päiviä. Kartaako lähetti hänelle taas apuwäkeä, mutta ne perille pääsemättä hukattiin matkalla vihollisilta (207). Ruomin kenraali Siipio valloitti Hispanian — ja koska Siipio siten Sisiliasta purjehti Afrikaan, kutsuttiin Hannibali Italiasta kotiin. Surullisena erkani Hannibali siitä maasta, jossa oli niin usein vihollisillensa hätää näyttänyt. Saaman tykönä voitti Siipio hänen sotajoukkonensa ja pakotti Kartaakolaiset tekemään rauhaa nöyryttävimmillä ehdoilla, nimittäin: polttaa kaikki sotalainansa, paitsi kymmenen: maksaa 10000 talenttia ja Ruomalaisten luvatta ei aloittaa mitään sotaa (201). Hannibalin täytyi lähteä Kartaakosta Ruomalaisia pakoön. Hän pakeni kuningas Antiokos tykö Nasiaan ja yllytti hänen sotaan Ruomalaisia vastaan. Mutta sota käydessä ei Antiokos tehnyt Hannibalin neuvon jälkeen ja tappasi; iso osa valtakunnastansa otettiin pois ja yksi rauhan ehdoista oli, että Hannibali piti jätettävään Ruomalaisille. Hannibali pakeni Pitynian kuninkaan tykö ja koska Ruomalaiset täältäkin vaativat häntä, surmasi hän itsensä myrkyllä. Samana vuotena kuoli Siipiokin (183).

Silläväliin katseli Ruomi karsaasti Kartaakon uutta kukoistusta, ja Ruomalainen Kaato yllytti erittäin maamiehiansä hävittämään Kartaako.

Rumidlian kuningas Masinissa, Ruomalaisten liittolainen, ryöväsi itselleen maata Kartaakon rajain sisällä, ja Kartaako, joka ei uskaltanut Ruomin luvatta aloittaa mitään sotaa, valitti siitä Ruomissa ja anoi apua. Mutta eipä tullutkaan apua; wieläpä saiwi Ruom

mi Masiniisan oikeenkin tehneen. Masiniisa tuli ylpiäksi ja Kartaakolaisten täytyi omin voimin puolustaita. Masiniisa voitti yhden heidän sotajoukoistansa ja Ruomi, joka tähän asti oli katsellut kumpika voiton päälle päässi, julisti nyt uuden sodan. Ruomalainen sotajoukko meni Sisiliaan. Kartaako antausti, mutta Ruomalaiset menivät kuitenkin Ahrikaan ja Kartaakolaiset pakotettiin antamaan Ruomalaisille paraat nuorukaisensa ja kaikki sotaaseensa. Senkin tekivät; mutta nyt tuli käsky, että Kartaako piti rewittämän ja asukkaat siirtymän johonkahun muualle 5 peninkulman päähän merestä. Silloin tuli Kartaakolaisille pakko. Huoneet rewittiin ja niistä rakennettiin laivoja; kaikki metalli, rauta, vaskei, hopio ja kulta taottiin jousiksi ja waimot kiskoivat hiuksensa janteiksi. Tällä tavoin kokivat kahtena vuotena pitää puoliaansa, mutta kolmantena (146 e. Kr.) otettiin kaupunki wäkiryynnäköllä ja melkeen kaikki asukkaat surmattiin tullella eli miekalla. Kuutena päivänä murhattiin seitsemäntoista päivää paloi kaupunki. Samana vuotena woittivat, roskoiwat ja polttivat Ruomalaiset kauniin Korinton kaupungin Kreikan maalla. Akaian liitto, wiimeinen Kreikan wapawaltakuntain wälillä, rikottiin. Nyt oliwat Ahrikka, Maketoonia, Kreikan maa ja isoin osa Hispaniasta ja Wähä Aassa Ruomin alle kuuluwia maita. Halu saada allensa uusia waltakuntia lisäntyi alati ja wiimeis satoina vuosina e. Kr. woitettiin yksi waltakunta ja kansa toisen perästä, niin että Ruomin waltawiimein ulottu Aassassa Euhraatiin ja Euroopassa aina Saksanmaan rajoihin. Niinoastansa Parttilaiset, kansakunta itä Aassassa, sotiwat kowasti vastaan, eiwättä woittaneet.

29.

Koska Ruomin sotajoukot tällä tawalla woittiwat joka paikassa, harjoitettiin Ruomissa itsessä paljon lait-

tomuutta. Osa asukkaista oli ylen rikkaita, toinen taas ylen köyhiä, ja köyhät pitivät sen puolta sen enemmän maksoi. Rikas taikoi siis saada rahalla köyhemmän väen mihinkä tahtonsa. Siitä tuli eriseuroja ja niistä werisiä keskinäisiä sotia. Krakkojen yritys huojentaa köyhemmän kansan waiwoja oli heille surmaksi. Sitten nousi Maarius alaisemman kansan puoltajaksi. Hänen ja Sullan, senaikuisien suurempain kenraalein, välillä syttyi kauhia keskinäinen sota. Sulla voitti ja wahwisti wanhan asetuksen, sittenkun enemmin kun 100000 ihmistä olivat menettäneet henkensä. Vuoden 60 paikkoin e. K. oli Ruomisessa kolme miestä haltiaana: Pompeius, ylipä ja sotosa, Krasus, ääretön rikas, ja Juulius Seesar suurin kaikista Ruomin kenraaleista, ja wiekkain näistä kolmesta, eikä vähemmin ylipä kun wiekkaikin. Heikko ruumiiltaan, ymmärsi hän kaikkinaisilla harjoituksilla wahwistaa itseänsä. Mitiltänsä oli perinyt suloisen kohteliaisuuden eli käytöksen ynnä erinomaisen puheen lahjan, ja osotti jo nuoruudessaan suuren urhollisuuden ja neron päätöksessään. Sullan aikana jätti ennen Ruomin, kun waimonsa, johon Sulla olisi waatinut häntä. Otettu wängiksi meriroswoilta, kohteli heitä niinkun olisi ollut heidän herransa. Ilman sitä ymmärsi niin käyttää itsensä Ruomisessa, että kaikki luulivat hänen waan rakastawan kopentaa ja koreutta eikä sotakunniassta ja wallasta poljon huoliwan. Mutta hiljaisuudessa wakuutettu kansan rakkautesta, nousi hän äkistä esiin ja haki julkisesti ylipäpin wirtaa, jossa tähän asti ainoastansa wanhimmat ja ennimmästi kunnioitetut senaattilaiset olivat olleet; ja tuli fin kansalta siihen walituksi siwutse monesta kunnioitetawasta wanhasta. Siitä ajasta opittiin häntä paremmin tuntemaan ja pelkäämään; kohta hawaittiwat Pompeius ja Krasus nämät tähän asti Ruomisessa suurimmasssa kunniasssa pidetyt miehet, heidän arwonsa wähenewän, sillä Seesar jakeli äärettömiä lahjoja kansalle. Seesarin

wihaan joutumasta, luulivat wiisammaksi suosiossa ja kaa Ruomin wallan hänen kansansa. Kansan ja Senaatin täytyi wahwistaa, mitä nämät kolmannukset päättivät. Niin meni Seesar Kalliaan, nykyiseen Ranskanmaahan, otti tämän maan alleen ja eteni wihollisen taawoin Saksanmaalle ja Englantiin. Tästä tuli hän kuulusaksi ja rikkaaksi ja siwollisuudestaan uskollisen sotajoukkonsa armaaksi. Krassus meni Aasiaan ja kaatui sodassa Parttilaisia vastaan. Pompeius sai Hispanian maakansensa, mutta asui wasten Italia ja asetuksia enimmästi Ruomisssa ja antoi muiden hallita maatansa nimesänsä; viimein antoi hän, jota ei tähän asti ollut kuultu, kutsua itsensä ei ainoastansa maaherraksi Hispaniassa, mutta myöskin korkeimmaksi päämieheksi Ruomisssa. Sillon waati Seesar että häntäkin samaantapaan piti kutsuttamaan maaherraksi Kalliasissa ja korkeimmaksi päämieheksi Ruomisissa. Tätä esteli Pompeius. Nyt kääntyi Seesar uskollisine sotamiehinensä Rupiikonin yli Italiaan. Pompeiuksen täytyi paeta ja voitettiin pohjas Kreikan maalla Warsalon kentällä (48 e. Kr); Pompeiuksen muut puolustajat Afrikasissa ja Hispaniassa, ehkä kowasti sodittua. Woimallista mielitellään tavallisesti ja mielitteliät usein turmelewat paraankin. Wähintäin tuli Seesar, koska hän ei luullut enään olewan pelkoa yhdestäkään wihollisistansa, ylipiämmäksi, alensi siwollisia ihmisiä, yleni tehnoja ja suututti kansan erinomattain sillä, että ongitseli Ruomisissa wanhastaan wihattua kuninkaan nimeä, Sentähden ei hänen suuri awuliaisuutensaakaan woinut tukahuttaa salaista tytyttömyyttä. Usiammat yhdistyiwät salaisesti. Pruutus oli päämiehenä ja Seesar murhattiin Senaatisissa 15 päivänä Maalis kuussa 44 e. Kr.

30.

Sen tehtyä täytyi Pruutuksen paeta Ruomista; sota-

joukkonsa voitettiin ja hän surmasi itsensä vuonna 42 e. Kr. s. Nyt jakoivat Antoonius ja Oktaavius Ruomin valtakunnan keskenänsä. Oktaavius valitsi itselleen Euroopan, jossa Ruomin valtakunnan paras sotajoukko oli, ja Antoonius Aasian. Täällä tuli Antoonius tuntemaan Etyhtin kuninkahinnan Kleopatran, joka ihannuudellansa tiesi niin mielyttää hänen itseensä, että muuta ei tehnyt, kun ainoastansa vietti heikummalla elämätä hänen kanssansa. Sodat Oktaaviuksen kansa vaativat häntä tulemaan pian takaisin; he tekivät kuitenkin keskinäisen rauhan ja kansan tahdosta nai Antoonius Oktaaviuksen sisaren, ihanan ja siivän Oktaavian. Tämä palautti Antooniuksen joksikuksi ajaksi harhateiltänsä ja kannatti sovintoa miehensä ja veljensä välillä. Mutta Antoonius, takaisin tultuansa Aasian, unhotti rakkaan puolisonsa Kleopatran tähden; ja viimein turmentui niin, että jakoi osansa Ruomin valtakunnasta Kleopatran poikain välille. Oktaavius olisikin ehkä kärsinyt kaiken häväistyksen sisartansa vastaan erittäin, mutta tämä kosti koko Ruomin valtakuntaa. Mieleen oli hänestä tarittu syy sotaan Antooniusta vastaan, joka käytti kaikki itäisen maan sotavoimat riitaveljensä länsimaiden sotajoukkoja vastaan. Aktionin niemellä oli meritappelu vuonna 31 e. Kr. s. Kleopatra pakeni kavalasti laiwoinensa tappeluista. Antoonius hämmästyneenä jätti maalla vielä voittamattoman sotajoukkonsa oman onnensa nojaan ja pakeni Kleopatran perässä Etyhtiin. Oktaavius seurasi heitä sinne, ja Antoonius tapattuaan toisen kerran tappoi itsensä, jonka perästä Kleopatra teki samaten.

Oktaavius, jota siitä ajasta tavallisesti kutsutaan Augustukseksi, oli murhatun Seesarin ottopoiika, ja koska jälkeensä tulevat kuninkaas olivat samasta suvusta, niin muuttui sana Seesar nimeksi Ruomin kuninkaille, josta meidän kielemme on Keisarin nimi tullut.

Augustus oli nyt päänä Ruomisssa ja Ruomin wal-

takunnassa, ehkä ei kotonaan ollut onnellinen puoliso ja isä, sillä kodistansa oli rauha kateessa. Hänellä oli pahahan ilkinen vaimo, nimeltä Tiivia, joka salaisesti tappoi eli ajoi wieraisiin maihin kaikki, joita miehensä rakasti, ja pakotti häntä viimein nimittamään oman poikansa entisestä naimisesta, Tipeeriuksen, keisariksi jälkeensä. Tiperius oli kawala ja julma keisari ja usiammat hänen jälkeisistänsä olivat kauheimpia petoja, niinkun mielipuolinen Kalikula ja Neero, jonka nimiä vieläkin kauhistuksella mainitaan. Suurin osa Ruomin kuuluisimmista suruisista hävitettiin näiltä pedoilta, jotka yhteensä hallitsivat 50 vuotta. Muutamia hyviä keisaria oli (vuodesta 100 jälkeen Kristuksen syntymistä) joiden aikoina valtakunta wähwistui; mutta vuodesta 200 tuli taas enimmästi pahantapaisia ja julmia keisareita; harwat heistä kuolivat tawallisella kuolemalla, sillä sotamiehet, joidenka kassissa kaikki walta oli, tappoivat yhden toisen perästä, ja maassa oli alituisia kapinoita, jolla ajalla wieraat julmat kansat ahdistiwat sitä joka suunnalta, kunnes viimein rewittiin pieniin paloihin.

Aufustuksen aikana syntyi Kristus ja Tipeeriuksen aikana ristinnaulittiin hän 33 vuoden wanhana.

31.

Saksanmaa (Saksa) oli 2000 vuotta sitten synkkinä metsinä ja soina, ja sätähden märjempi, kylmempi ja raaempi kun nyt. Siellä ei löytynyt wiljapuita. Tywistä wiljeltiin ainoastansa kauraa ja ohraa. Edellisestä tehtiin laatusensa puuro, jälkimäisestä olutta ja muuta juomista. Suuret hewois- ja karja-laumat olivat Saksalaisten erinomaisin rikkaus. Hewoissilla ei ainoastansa ratsastettu ja wedetty kuormia waan lihasiin syötiin. Pyhäin hewosten hirnumisesta ennustettiin tulewia tapauksia. Saksan maalla eli myöskin metsähe-

wossia ja härkiä. Näiden härkain sarwista tehtiin juoma-astioita. Samantuntoinen oli sekä wäestö että maa Kantinaawian tienoilla, ja jo Ruomalaisetkin tunsivat näiden asukkain olewan peräsin tästä Kermaanian suusta.

Ruomalaiset ylistiwät näiden pohjalaiisten pituutta, sinisiä silmiä ja kullahtawia hiuksia, jo pelkäsiwätkin heitä sotahalunsa tähden. Sotaaseita kantoiwat kotona, ulkona käwellesään, tuomioistuimein edessä seisoihsaan ja pidoihsaan; sotaaseihsansa nukkuiwat, ja kuoltuansakin pantiin sotaaseet myötä hautaan. Waimonpuoletkin oliwat sotasia. Wanhan aikuiset nimet otettiin tawallisesti wäkewistä ja julmista metsä-otuksista; mutta jota wäkewämpi uhmempi sodankäwiä Saksalainen oli, sitä wähemmin hän työtä teki. Pellojen wiljelys ja kotityöt jätettiin waimowäelle ja wanhoille. Wapa, raitis mies metsästä, käwi pidoihsa, pelasi, taissi hätä tilassa pelata pois itsensä juominkia wuorokausittain pidettäihsä. Mutta Saksalaisen urhollisuus ja rehellisyys oliwat kiitettäwät. Nämät kansat eiwät olleet niin tietämättömät ja pimitetyt kun monta nykyihsistä owat luulleet. Heillä oli jo omat wapaat kansalliset asetukset ja maa oli jaellu kihlakuntiin, joissa oli esimiehet ja tuomarit, jotka päättiwät kaikki riidat wanhan tawan ja lain jälkeen. Sanfareita ylistettiin sotalauluihsa. Waatteihsa ja huoneihsa ei ollut mitään koristuksia. Waimoilla oli liinaihsat waatteet, toisinaan koristetut purpura punaisella palteella. Ruomalaiset pitiwät erinomaihsimpana erotuksena heidän ja Saksalaisien jumalan palveluksen wälillä sitä, että Saksalaiset wakaasti uskoiwat sielun olewan kuolemattoman, josta syystä he eiwät pitäneet kuolema minnään pahana.

Saksan kansa oli jaettu ustiampiin pieniin suku-kuntihin, he eiwät asuneet kaupungeihsa, waan pienihsä kylissä. Ruhtinoin maat oliwat harwoin lawiat, mutta Ruhtinat rakastiwat suurta seuruntaa ympärillänsä. Us-

kollisuus, jolla senkaltainen seuruus kohteli ruhtinaansa oli sanomatoim, sodassa hänestä elämään jäädä oli suurin häpiä. Urhollisuuttansa olivat Saksalaiset siis peljättyt kaikilta naapureiltaan. Ruomalaiset ottivat heitä mielellään sotamiehiksi. Keisarit kerskasivat voittaneensa Saksalaiset, mutta Saksan maa oli ja pysyi voittamattomana. Koska Seesar ensi kerran vei sotamiehensä Saksalaisia vastaan, tuli siitä iso nurina; moni jätti leirin-palweluksensa, ja ainoastansa siitä syystä, että Saksan tietäjänaiset kielsivät ruhtinaan menemästä tappeluun ennen uutta kuuta, sai Seesar voitton. Sen perästä meni Truusus keisari Nukustuksen pojintima Elpeen asti. Osa maasta Elpen ja Keinin välillä tuli Ruomin alle ja kaikki näkyi niin rauhalliseksi että maaherra Kintiilius Waarns mteli asettaa Ruomin kielen siellä puhuttavaksi ja Ruomin lait jälkeen elettäväiksi. Tämä suututti Saksalaisia, he yhdistyivät Armiiniuksen (Hermannin) alle; houkuttelivat Ruomalaiset metsään, karkasivat siellä heidän päällensä, ja suurin osa Ruomin ihanasta sotajoukosta hakattiin kuoliaksi tässä kolmipäiväisessä tappelusssa (9 j. Kr. s.) Tämä voitto vaikutti ehkä sitä, ettei Saksan kansat tulleet Ruomin valtaan ja että pääsivät vastaanottamasta Ruomin kieltä ja asetuksia ja joutumasta samaan viheliäiseen tilaan kun muut voittokansat. Kowa onnensa Leutopurin metsässä säilytti Ruomia niin, että keisari Nukustuksen täytyi kauhiolla uhkarangaituksilla pakottaa Ruomin nuorukaisia menemään sotapalwelukseen. Koska tämä uusi sotajoukko tuli Keinille, niin siellä ei ollutkaan vihollista, sillä Saksalaiset olivat wetäyneet metsiin, joihin Ruomalaiset eivät uskaltaneet seurata heitä.

Tulewan toisen elämän, jonka Saksalaiset niin wiisisti uskoivat löytyvän, luulivat olevan samankaltaisen, kun muutkin pakanalliset kansat. Uskoivat siellä saavansa juoda simaa, syödä läskiä ja käydä sotaa. Su-

maliaan, joista Vuoden eli Uoden pidettiin suurinna, palvelivat metsissä ja tempeleissä, ja vasta usiampain vuosittain kuluttua leweni, Jesuksen taimallisen opin kanssa, näissä maissa tieto yhdestä Jumalasta.

32.

Pettehemissä Juudan maalla syntyi mailman wapah-taja Jumalan poika antawa ihmisille täydellisimmän tiedon korkeimmasta olennoista. Juutalaiset ottiwat waarin ai-noastansa ulkonaisista säännöistä, harjoittamatta totista jumalisuutta, ja opettajansa Pariseukset oliwat ulkokulla-tut ja paisuneet ylpeydestä. Täntääksensä korkiaa tarkoi-tusta tulonsa kanssa mailmaan, pyysi Wapah-taja palaut-taa ihmisiä erhetysistänsä sydämmen totiseen jumalisuuteen, yhdistykseen Jumalan kanssa, weljelliseksi seuraksi yhden ja saman isän hallituksen alla. Monista sanankuuliois-tansa yhdistyiwät likinäisemmästi hänen kanssansa ne niin kutsutut kaksoistakymmentä Apostoliansa (sanansaattajaanssa). Mutta Pariseukset wainosiwat häntä, syyttiwät hän-tä Ruomalaisille, jotka silloin Juuteassa wallitsiwat, niin-kun kansan häiritsiä, joka tahtoisi tekeytä kuninkaaksi, ei-wätkä heittäneet ennen, kun saiwat hänen ristin häpiälli-sellä kuolemalla hengensä heittämään. Mutta Wapah-tajalta kylwetty ja wielä ylösnostuanssa kuolluista kastettu sie-men ei kadonnut; Apostolit lewittiwät hänen oppiansa Juuteassa ja Kristuksen kuoleman jälkeen kääntynyt Pau-lus julisti sitä muuallakin Aasiassa, Kreikan maalla ja Ruomissa. Alussa oliwat seurakunnat pieniä, sillä Kris-tityitä pidettiin Juutalaisina ja Juutalaisista oli paha huu-to Ruomissa, kun usein nosteliwat kapinoita Ruomia was-taan. Jerusalemi häwitettiin kyllä 70 vuotta j. Kr. s., mutta kapinat eiwät la'anneet, ja joka kerta kun Juuta-laisia kuritettiin, kohtasi se kristityitäkin. Monta tapettiin,

jotka eivät tahtoneet kieltää sitä sydämessänsä todeksi havaittua oppia, mutta urhollisuus, jolla tuokat ja kuolema kärsittiin, piti heidän nimensä pyhässä muistossa niinkun todistolaiset (Martyrit), ja pakanat, nähden heidän urhollisuutensa, kastausivat joukottain uuteen uskoon.

Niin löytyi jo 300 vuotta j. Kr. s. monta kristittyä seurakuntaa, ehkä Kristin oppi vielä nytkin oli vihattu ja ylönkatsottu. Keisari Konstantiinus, joka rakensi Konstantinopolin ja Ruomin staan walitsi tämän kaupungin asunnoksensa, tunnusti julkisesti olevansa kristittyin ystävä (312), ja myös kastausikin vähää ennen kuolemansa (337). Kristin oppi tuli tämän kautta waltakunnan julkiseksi uskon opiksi. Kirkoja rakennettiin, loistawa jumalanpalwelus säättiin ja wanhat epäjumalten palwelijat wäheniwät aina enemmin ja enemmin. Kristityt olivat kuitenkkin, ehkä Kristillisyyys waati rakkautta lähimäisiä ja wihollisiakin kohtaan, aina kowat kaikille muille uskolaisille, wainsiwat pakanoita ja polttiwat heitä; ja 400 wuoden paikkoin olivat sirtouskolaiset, eli ne jotka uskon opissa ajattelivat toisin kuin päähimykset, kirkon rangaiustuksen alaiset. Patriarkain wälillä Ruomisssa ja Konstantinopolisssa tuli riita, kumpanenko olisi yläisempi. Ja wihdoin tuli monakoita (munkkeja) siitä epäuskosta, että luultiin ihmisen ansaitsewan jotain Jumalan edessä erkanemalla peräti muiden seuroista ja kolkossa yksinäisyydessä rukouksissa, paastoissa, walwomisissa ja itsiänsä piinaamisella Jumalata muka palwelemalla. Siitä taas tuliwat wähitellen monasterit (luostarit) jotka 14 satana wuotena j. Kr. s. waihattiwat paljon länsi maiden pimitetyissä asukkaissa.

33.

Suureen Ruomin waltakuntaan kuuluiwät Portugali, Espania, Ranskan maa Keiniin asti, Hollanti, Englanti, etelä puoli Iskottlantia, Sweitsi ja etelä puoli Saksan-

maata Tonawaan asti, Euroopan Turkki, Krimi, Serkassia ja koko Asia Hellepontosta Euhratiin ja pohjaranta Ahrikasta. Ne jo edellä mainitut muukalaiset kansat jotka vuoden 213 j. Kr. ahdistivat tätä suurta waltakuntaa, olivat Rankit Reinin tykönä, Memannit Tonawan latwalla, Köötit Unkerissa ja erinomattain Partin waltakunnasta sinnyt uusi woimakas Persian waltakunta. Diosletianus katsoi sopiwaksi waltakunnan hallituksen jakamisen uisampain ruhtinain wälillä, josta tuli tiheitä sisälissä sotia, kunnnes tämä suuri waltakunta wiimein vuonna 395 iäkäsi päiwäksi jaettiin itämaiseen ja länsimaiseen keisarikuntaan. Edellisellä oli Konstantinopoli jälkimäisellä Ruomi pääkaupunkina.

Tämä jako olikin nyt sen suuren kansain kulun taphtuessa sangen tarpeellinen. Hunnit, Monkuolilainen kansa, Kiinalaisilta pois Astasta ajettu, olivat vuonna 374, yhdistyneinä woitettuinsa Maanein kanssa, menneet Toniwirran yli Euroopaan, jossa yksin outo moutonsa peljästytti kaikkia; tuskin uskottiin näiden lyhywien, parrattomain otusten, matalalla otsalla, littiällä nenällä, mustankeltasella iholla ja sywässä korkiain postilujen wälillä istuwilla pienillä silmilänsä olewankaan oikioita ihmisiä. Nyt ahdistivat nämät Köötiläisiä, jotka asuivat Tonawan rannoilla aina Mustasta merestä Itämereen asti, itä ja länsi Kööteihin jakauneina. Suuri waltakuntansa häwitettiin, ja wiimeinen kuninkaansa woimallinen Hermanarit tappoi itsensä. Länsi Köötit pakenivat Tonawan yli Ruomin keisarikuntaan, ja täällä pahasti kohdeltuna tappoiwat Keisarin Walensin kauhiassa tappeluissa, jossa Ruomalaisilta kaatui 40000 miestä, pakottiwat Ruomalaisia pitämään heitä wapaana liitto-kansana ja meniwät kohta sen perästä kauhian Marikin johdatuttamalla Ruomia kohden, jonka roswoiwat kolme erinäistä kertaa (403—409). Ruomalaiisten täytyi kutsua kotia sotawäkensä kaikista rajamaista, Enflannista, Reiniltä ja Tona-

walta. Siitä seurasi kaikkein rajakansain päälle tunkeutuminen. Rankit ja Purkunnit Saksanmaalta menivät yli Reinin Kalliaan. Wantalit ja Suewit tunkeusivat Espaniaan, ja muita joukkoja pakkautti Tonawawirran yli Italiaan. Länsi Röötit jättivät kohta sen perästä tämän maan ja menivät Kalliaan ja Espaniaan, ja rakensivat (416) suuren Länsiköötein waltakunnan, ulottuen Atlantin merestä Loarin wirtaan asti. Pohjas Kalliasa asuivat Rankit Loari ja Reini wirtain välillä; Purkunnit olivat wallalla etelässä Saonin ja Roonin wirtain tykönä ja sitten aina Reiniin asti. Wantalit menivät yli meren Ahyrikaan ja woittivat Ruomalaisilta uudestaan rakennetun Karttaakon (429). Enklantiin kutsuttiin Holsteiniesta Anklosaksalaiset (450) awuksi Priteille Pittejä ja Iskotteja vastaan, jotka tunkeusivat päälle pohjas Iskotlanista, mutta Prittiläisten täytyi kohta paeta Anklosaksalaisien edessä, osittain Wälsiin, länsietelä Enklannissa osittain Ranskan niemelle nimeltä Armorika, joka heistä sai nimensä Pretanja. Wennit ja Islawit asettuivat itä pohjas puolelle Saksanmaata aina Elpeen ja Saaleen, jotka näiden kansain kulkuihin kautta olivat jääneet autioiksi.

Hunnein kuningas Attila säilytti vähän aikaa näitä wasta perustettuja waltakuntia, rakentaen kauhian laajan waltakunnan ja ollen vähällä häwittää koko Ruomin waltan. Itäinen keisarikunta maksoi hänelle weroa: läntisessä teki hän kauhian häwittäviä kulkujia; mutta hänen waltansa loppui kohta hänen kuoltuansa (453). Sen perästä tunkeusi yksi Saksalainen suku toisen perästä Italiaan ja viimeinen keisari Länsi Ruomin keisarikunnasta Romulus Augustulus pantiin vuonna (476) pois hallitukselta. Läntinen keisarikunta hajosi pieniin waltakuntiin, ja Ruomissa olivat Itäköötit wallalla, suuren kuninkaansa Teotorin hallituksen alla (wuodesta 493).

34.

Itäköötit olivat kyllä kristityitä, mutta pidettiin Italiaisilta wääräuskolaisina, ja Kreikan keisarin Justinianuksen kenraali Pelisari päätti, hävitettyänsä Wantalein wallan Ahrikassa ja pantuansa maan keisarinsa wallan alle, ajaa Köötit pois Italiasta. Sen tekikin ja waltasi suurimman osan maasta aina Ruomiin asti. Täällä ahdistettuna kahtakymmentä suuremmalta sotajoukolta, piti kuitenkin koko vuoden puolensa ja warjeli kaupungin, ehkä Köötit käiwät kauhiasti päälle. Hän pani waltansa alle ylipuolenkin Italiasta, otti wangiksi Köötein kuninkaan Witikeen ja wallitti koko waltakuntaa, koska keisari kateudesta kutsui hänen takasin. Köötit nostiwat kohta yhteisen kapinan päämiehensä urhollisen Totilaan johdattamalla, ja Pelisari, taas lähetetty heita vastaan, oli kyllä mies puolestaan, mutta ei woinut ottaa Italiaa takasin, koska Konstantinopolista ei lähetetty tarpeellista apua. Märkästyynnä otti eronsa ja hänen siaan lähetettiin Marses wäellä ja rahalla. Ehkä Köötit kokiwat urhollisesti pitää puoliaan, täytyi heidän kuitenkin tapata woiman puutteessa, niin että hävitetty Italia vuonna 553 tuli itäisenmaan keisarin waltaan. Jo vuonna 568 tuli kuitenkin uusi joukko Saksanmaalta Longopartit, kutsutut uudelta keisarilta, joka oli tytymätöin Marsen kanssa; asettuivat yli Italiaan, joka heistä sai nimen Kompartia; ja Kreikan keisarilla ei ollut nyt enään muuta maata Italiassa kun pieni osa keski ja ala Italiasta, joka kutsuttiin Ekfarkastiksi.

Wuonna 555 tuotiin ensimmäiset Silkki-madot Eurooppaan. Tähän asti luultiin silkin kaswawan Intiassa ja Kiinassa puissa, ja harwat silkkiwaatteet, joita silloin löytyi, olivat erinomaisesti kalliit. Persian matkuweet olivat tähän asti kuljettaneet tätä kallista waatetta Kreikan maalle; mutta sota Persian kanssa esti nyt niiden kuljetusta.

Silloin ilmoitti kaksi munkkia keisarille Justiniaanukselle, mistä laadusta silkki oli, toivat Intiasta silkkimatoja salattuna sauvoihinsa, panivat sotaan hautumaan ja luonistuihin niin hyvästi, että saatiin munia. Justiniaanus teetti nyt uusia silkki laitteita Kreikan maalla; mutta silkin wiljelys ja mitä siihen kuului, pidettiin salassa. Muuan Sisilian kuningas kuljetti vuonna 1130 sota aikana monta tuhatta silkki kankuria Kreikan maalta Italiaan. Täältä leweni silkin teko Espaniaan, sieltä seitsemäntenä ja kahdeksantena toista vuosisatana Ranskan ja Saksanmaalle, ja aina Ruotsiin.

35.

Uusin osa Arapiasta on hedelmätöntä maata. Sen etelä puoli ainoastansa on wiljawaa ja kasvaa kirkkopilkaa, aloeta ja kahwia, jota tavallisesti kutsutaan Lewantin eli Mekan kahviksi. Arabit elävät tavallisesti karjan wiljasta; yksi osa pitää matkukauppaa, kohtelevat hyvästi wierasta ja ovat iloiset, mutta pitävät rosvomista luvallisena ja ovat pikawihaiset.

Tässä kansassa syntyi vuonna 569 Mekan kaupungissa Mahometti Koresshiitein suvusta, joka oli perältään Arahamista ja hänen pojastansa Ismaelistä. Heikommassa lapsuudessa kuoli isänsä ja äitinsä; setä kasvatti hänen kaupantekoa vastaan, ja Mahometti matkusti kaupamiehenä uusia kerrat. Kaupanteolla ja rikkaan lesken naimisella paljon hywyttä saatuansa, erkani kaupantekosta ja seuroista yksinäiseen elämään, wietäten aikansa hengellisissä tutkinnoissa ja tekien sitte äkistä Herran lähettilääksi. Puheensa jälkeen oli enkeli Kaaprieli ilmestynyt hänelle ja julistanut Sumalan waatineen hänen sansaattajaksensa. Hän sai pian tunnustajia, mutta wihattuna omilta sukulaisiltaan täytyi hänen paeta Mekasta Medinaan 16 päivänä Heinä kuussa 622. Tästä a-

jašta (Hetsra) laskevat Mahometaanit vuotensa. Me-
ttiinässä sai kohta paljon puolustajaita ja taissi pian sota-
asella varustetulla väestöllä lähteä vihollisiansa vastaan.
Mekan täytyi antautua; koko Arabia voitettiin. Maho-
metti tunkeni Syyriaan ja kehoitti itse keisaria Konstan-
tinopolissa ja Persian kuningasta hänen oppiinsa. Hän
kuoli vuonna 632 ja haudallensa Mettiinässä tehdään pal-
jon pyhiä kulkuja, erinomattain koska jokainen Mahomet-
tilainen on velvoitettu kerran iässänsä käymään Kaapa-
nimisessä pyhässä temppelissä Mekassa.

Mahometti fanoi olewansa Jumalalta walitun ra-
kentamaan patriarkain puhdasta ikiwanhaa Jumalan pal-
welusta, sittenkun Juutalaisten ja kristittyin pyhät raa-
matut oliwat muka turmeuneet, ja poistamaan epäjumal-
ten palvelusia. Tämä oppi, nimeltä Islami, sanoo että
Jumala on yksi ja Mahometti hänen sanansaattajansa.
Mahometin ilmestykset koottiin hänen opetuslapsiltansa kir-
jaan, nimeltä Koraan. Islamin tunnustajat owat welvoit-
tetut rukoilemaan wiidesti päivässä, paastoamaan, antele-
maan almuja, ei koskaan maistamaan wiinoja ja ympäri-
leikkautumaan. Sotia tämän opin puolesta on suurin an-
sio, ja kuoltuansa on kaikilla mahomettilaisilla paratiisi o-
dotettavana täynnänsä hekumallista iloa.

Mahometin jälkeiset, niin kutsutut Kalihwit, ottiwat
alleen yhden maan toisen perästä. Parikymmentä vuotta
Mahometin kuoleman jälkeen oli Persia, Palestina, Syy-
ria, Ehyti ja Ahrikan pohjas ranta heidän hallussaan.
Kyypros ja Koodos tuliwat myös heidän alleen. Kon-
stantinopoli piiritettiin vuonna 672 ja pelastettiin ainoas-
tansa wedessä sammumattomalla Kreikan tulella. Vuonna
711 meniät Arabialaiset eli Saraseenit Ahrikasta yli Is-
paniaan, häwittiwät Länsiköötein waltakunnan ulousiwat Py-
renien yli, ja oliswat lewenneet vielä etemmässiin, jos Rank-
kilaisten urhollinen Kenraali Kaarlo Martelli ei olisi woittas-

nut heitä Tuurin tyfönä vuonna 732. Ispaniassa pysyivät vuoteen 1492.

Tämän suuren Arapien, Indosta Atlantin mereen asti ulottuvan, valtakunnan pääkaupungiksi tuli vuonna 760 Bahdatti Tiikris wirralla. Mutta pian lahkosi tämä ylen suuri valtakunta. Ustiammat valtakunnat jakoivat keskenänsä Aasian ja Ahrikan maat. Arapialaiset alkoivat siihen aikaan ahkeroita maallisissa tiedoissa. Lääketiede, tähtitiede, kemia olivat tutut Arapiassa. Muutamia sanoja on meilläkin niistä ajoista, niinkun Alsepra, Alkali, Seenit. Meidänkin numeromme 1, 2, 3, 4 j. n. e. ovat peräsin Arapialaisilta.

36.

Wuodesta 500 wallitsivat Rankkilaiset Saksanmaalla. Alemannit, alusta wapaat, asuivat ynnä Rankien kanssa Suaminmaassa, Tyringit Saalen ympärillä ja Saksalaiset Reinistä Hollsteiniin asti. Yhdistykset suurimpiin seuruuksiin saattivat monta muutosta. Ehkä Saksalaiset rakastivat sotaa ja metsästämistä, niin alkoi huoli peltojenkin ja yrittitarhain wiljelyksestä kuitenkin tulla tawallisemmaksi. Huoneita rakettiin ja keskinäinen liikunta käwi likinäisemmäksi. Pelto- ja kotityöt jäiwät kuitenkin sodassa saatuin eli ostettujen orjain osaksi. Kristin opin säättäminen waiwutti kuitenkin kaikissa erinomaisimmat muutokset. Kansat, jotka jakoivat Ruomin valtakunnan wälillänsä, Rankit, Röödit j. n. e. ottivat kyllä aikaisin wastaan kristin opin, mutta itse Saksan maahan se ei tullut, ennenkun kahdeksantena vuosisatana. Suurella waiwalla sai harras Winriitti eli Poniwasius kasta joukon Saksalaisia ja rakensi niin useampia hippakuntia Paierissa, Rankissa ja Hessiissä. Nämät kaikki asetettiin Ruomin piispan, eli, niinkun hän tawallisesti kutsutaan, Paawin ylihallitukseen, jonka kautta Paawi sai suuren wallan ei ai-

noastansa Saksanmaan, waan myöskiu sen ruhtinain yli.

Keisari Leo III Konstantinopolisssa oli vuoden 720 paikkoin kieltänyt kirkoissa palvelemasta kuvia ja maaherransa Italiaassa julisti tämän kiellon kansalle. Ransa, yllytetty Paawilta, nosti siitä kapinan. Kuuliaisuus Kreiskan maaherralle wäheni, ja Ruomi oli ainoastansa nimeksi Kreikkalaisten wallan alla. Paawit oliwat itfessään waltakunnan päät; mutta suurempi waara oli tarjona. Konkopartilaiset lähestyiwät Ruomia pohjas Italiasta. Keisari ei woinut auttaa ja Paawi etsi apua Ranskilaisten kuningasten ylimmäisiltä howimestareilta, jotka pitiwät hallitusta toimettomain kuningasten nimesssä. Senaikainen howimestari (Major Domus) Pipiini oli walmis antamaan anottua apua, jos Paawi julistaisi häntä Ranskilaisten kuningaksi, johon pyyntöön hän luuli itfellänsä olewan sitä suuremman oikeuden, koska hän kuitenkin taisissa tapauksissa hallitsi. Paawi myödistyi tähän. Pipiini tuli Ranskilaisten kuningaksi vuonna 752 ja sotesen perästä kaks kertaa, vuosina 754 ja 755, Konkopartilaisia vastaan. Heiltä otetun maan antoi hän Paawille, mutta piti itse päämiehen nimen. Niin tuli Paawi herraksi Ruomissa, Ravennassa ja ustiammisissa muissa paikoissa, ja osotti pujan itfellänsä olewan wallan sekä wirtalta heittää että wirkaan asettaa kuningaita.

37.

Pipiini kuoli vuonna 768. Häntä seurasi Kaarlo, liifanimeltä Suuri, wahwa sekä ruumiilta että sielulta. Hän soti 32 vuotta Saksalaisia vastaan, jotka alati tunkeuwwat Ranskilaisten maahan ja pysyiwät wakaasti wanhassa uskossaan. Jo vuonna 772 pakotti Kaarlo heitä tekemään rauhaa ja antamaan henki-panttin sen täyttämisestä.

Mutta hänen hävittäisä Konkopartein kuninkaan valta-
kuntaa, ja ylipuolta Italiasta kufistaissa vuonna 774, tu-
liwat Saksalaiset jälleen Ranskilaisien maahan. Kaarlo,
tästä vihastununa, laitatti liunoja heidän maahansa, jos-
ta monta peljästyneenä tuli kastauttamaan itsensä ja wan-
nomaan hänelle kuuliaisuutta. Mutta koska Kaarlo meni
sotimaan Arapialaisia vastaan Espaniassa ja voitti allensa
heidän maansa aina Gexro kymeen asti, niin nostiivat Sak-
salaiset taas kapinan. Kaarlo asetti metelin ja meni Itä-
liaan, jolla ajalla Saksalaiset tappoiwat kaikki heidän maas-
sa olevat Ranskilaiset. Tämä suututti Kaarlon niin, että sär-
mäntti 4500 Saksalaista wankia. Tästä julmuudesta nousi
kapina koko Saksan maassa. Kaarlon täytyi ensin we-
täytä takaisin, mutta lisätyllä sotajoukolla menestyi hänelle
kuitenkin kukistaa Saksalaiset. Vuonna 786 antausi viimein
heidän päämiehensä Wittekinti ja Kaarlo antoi Saksin hä-
nelle herttuumaaksi. Nyt taisi Kaarlo vihdoim wahwistaa
waltakuntansa itäpohjasia rajoja Wiltzia vastaan wuon-
na 789 ja itäeteläisä Uwaareja vastaan 792; mutta wuo-
desta 794 aina wuoteen 798 antoiwat Saksalaisten kus-
det kapinat hänelle tekemistä. Kapina Ruomissa nousiut
tjoi paawin pakoon; hän tuli Kaarlon tykö. Kaarlo a-
setti hänen uudestaan wirkaansa, kurritti kapinan nostajat,
ja palkkasi julistettiin Kaarlo joulupäiwänä vuonna 800
Laterani kirkoissa Ruomin keisariksi. Tämä nimi ei lisän-
nyt hänelle maata, mutta arwoa. Saksin sodat loypui-
wat vuonna 804; kaikki Saksalaiset vastaanottiwat kas-
teen ja antoiwat itsensä Ranskan kuninkaan wallan alle.
Wiltzit Elpen ja Doderin kymien välillä, nöyryytettiin
myöskin ja Tanskalaisien täytyi tyytyä, saatuansa Eider-
joen rajaksensa. Niin ulottui Kaarlon waltakunta siis Gex-
prosta Eideriin ja Sausta Tiiperiin.

Kaarlo oli yhtä toimellinen rauhan astoisissa, kun so-
dasafin. Sanomia piti hänelle lähetettämän kaikista wal-
takunnan osista ja hän lähetti myöskin kaikkiin paikkoihin

kästyjäänsä. Hänällä oli sydämellinen huoli itsensä ja muiden lisäymisestä hyödyllisissä tiedoissa. Hän luki paljon kirjoja, puhui kauniisti, oppi waista miehuuden ijässä kirjoittamaan. Italiasta kutsui Alkuinin pojillensa opettajaksi, asetti opistoja ja kävi niitä katselemaisssa. Rantkilais-ten kankia luonto oli tässä hänelle suurena esteenä, erinä omattain weisuutta opettaisssa. Italialaiset wertasivat Rantkilais-ten weisuu-äänän kiwikatua kulkewan waunun törinään. Munkkiakin pyysi Kaarlo totuttaa hyödyllisiin töihin ja hänellä oli aina oppineita seurakumpanina, joista sanotaan Ekinhartin ja Ankilpertin olleen hänen wäwyinäänsä. Tämä suuri mies ei katsonut halwaksi pitää myöskin huolta waltakunnan huoneen hallituksesta; hänestä oli erinomatain lysti mietiskellä uusia huoneen rakennuksia, jonka siwussa rakasti peltojen ja yrttitarhain wiljelystä. Wuonna 813 antoi hän poikansa Lutwigin panna, kansan läsnä ollessa, kruunun päähänsä, ja kuoli vuonna 814, 74 wuoden ijässä. Merkillisiiin asioihin hänen hallituksensa alla luetaan, että kalihwi Harun al Rasjit lahjoitti hänelle lyömä kelloa, jota Saksan maalla ei ollut ennen löytynyt.

38.

Wanhoina aikoina määrättiin aika auringon noususta ja laskusta, päivän luonnolliset rajat ja korkeintaan otettiin puolenpäivän aika päivän kolmanneksi osaksi auringon kuumuuden ja warjon lyhwyhden tähden. Warjon lyhenemisen ja pitenemisen waarinotto johdatti tekemään tiimalautoja (Knomonian), joita näyttää ensiksi löytyneen Ekyhtisissä. Jokapäiwä takasin tulewa muutos warjon pituudessa hawaittiin ja aika auringon nousun ja lyhimmän warjon välillä jaettiin jotenkin yhdenpitkiin osiin. Mutta koska päiwät kesällä owat pitemmät kun talwella, niin tulivat nämät osatkin kesällä pitemmäksi kun talwella. Tämä laitos oli wailinainen, mutta siihen täytyi tytyä, niin-

Kauvan kun parempata ei ollut tiedossa. Baabylonilaisilla oli tapa jakaa päivän kahteentoista yhtä suureen osaan, joista sama päivän jako on maailmaan lewennyt. Heillää oli kuitenkin ainoastansa aurinko-kelloja eli wiisareita.

Näistä taidettiin ainoastansa päivällä nähdä ajan kulkua ja silloinkin ei muulloin kun sees ilmalla. Sentähden mietittiin muita neuvoja ajan mittuuseen ja tehtiin wesi-kelloja. Laikka asetettiin wedellä täytetty astia pienellä reiällä pohjassa tyhjän astian päälle ja mitattiin aika sen jälkeen kun wesi wuosi pois pienestä astiasta, eli katsottiin siihen alla seisowaan astiaan, kuinka forkialle wesi oli jo noussut eli myöskin pantiin tyhjä astia, jossa oli pieni reikä, wedellä täytettyyn astiaan, koska wesi tunkeusi siitä pienestä reiästä sisään ja se ylimäinen astia wähistellen wajosi alas, niin taittiin aikaa senkin jälkeen mitata. Wesi-kellot olivat sekä ennen että kohta jälkeen Kristuksen syntymän tawallisimmat ajan mittaa-neuwot. Tiimat luettiin aamuista alkain ja oli sen jälkeen kello yksi silloin koska nykyiset kellomme owat seitsemän; kello kuuden aikana oli päivä puolessa ja kello yhdeksän oli kello kolmen aikana jälkeen puolenpäivän (Matth. 27 w. 45). Nykyis-aikuset Italialaiset lukewat auringon yhdestä laskusta toiseen, kello yhdestä neljäänkolmatta. Wesi-kelloin jälkeen jakoivat Ruomalaisetkin yön neljään yöwartioon. Wesi-kello oli sekkin, jonka Suuri Kaarlo sai lahjaksi Kaalibwiltä, mutta konstillisesti rakettu wiisarilla ja painoilla, joista joka tiima putosi niin monta metalli astiaan, kun kellon piti lyömään tiimoja. Mutta kun wesi pian pakenee ja sen paljous muuttuu kessällä ja talwella, niin pantiin sen siaan kello=astiaan hiekkä, niinkun vielä nytkin tiimastasi samme pidetään.

Tämä kaikki on kuitenkin ainoastansa hätäwara meidän rattahilla ja wiwuilla käywäin kelloimme suhteen. Luotikellot, joita pidetään torneissa ja seinällä, owat keksityt ennen 1000 vuotta j. Kr. s., mutta ei wisin tiedetä kel-

tä. Ensimmäisiä senkaltaisia kelloja oli se, jonka Kerperti paaville Sylwester II teki 996. Ensimmäiset lyömäkellot ha-
waitaan olleen Italiassa vuoden 1300 paikkoin lerkutta.
Sen mielti Italialainen Galilei vuoden 1600 paikkoin, ja
Hollantilainen Huygens asetti sen kelloihin vuoden 1650
paikkoin. Lakkari-kellot, jotka Saksalainen Pietari Hele
Nyyremperissä mielti vuoden 1500 paikkoin, ovat vielä
kummemmat, ja joita sentähden kutsutaan Nyyremperin mu-
nastiksi. Huygens paransi ne vielä paljon.

39.

Kaarlo Suuren kuoltua jaettiin hänen valtakuntansa
Kowain ja lewottomain sotain perästä, rauhan liitolla Wer-
tönissä vuonna 843, niin että Saksanmaa ja Ranskanmaa
sen perästä ovat olleet aina erinäiset valtakunnat. Kaar-
loiset eli Kaarlo Suuren jälkeiset Ranskassa olivat enim-
miten huonoja ruhtinoita. Normannit pitivät alati maata
rauhattomana; herttuat ja freiwit tekentyivät itsevaltioiksi
herroiksi, ja viimein täytyi heidän jättää kuninkaallisen
perintö-oikeutensa Hunko Kaapetin suulle. Samoin lakkasi
Kaarloisten suku Saksanmaatakin hallitsemasta, jossa sitä
kuitenkin oli uusia kelmollisia ruhtinoita. Tämän suun
häwitteä, walittiin Rankin herttua Konrati ruhtinaksi, joka
kyllä oli siwollinen mies, mutta tuskin taikse puoltaa wal-
takuntaa sen alle kuuluvia lewottomia syrjäimaita wästen,
ja wieläkin wähemmin julmilla Nastasta tulleeilta Hunka-
rilaisilta (Unkerilaisilta). Kuolinwuoteellansa oli niin jalos-
mielinen, että walitsi entisen wihollisensa woimallisen Saksan
herttuan Henricki Linnustajan waltansa perilliseksi (918).
Tämä suuri ruhtinas oikiastaan perusti Saksan waltakun-
nan. Yhdeksän wuotisen rauhan aikana, jonka teki Hunkaris-
laisten kansa, totuutti Saksalaiset paremmin käyttämään
sotaaseita ja tekemään linnoja, jonka kautta tuli uusia pain
Saksanmaan kaupunkien perustajaksi. Sillä wälin woitti

Wenit ja rakensi kreivikuntia Saksanmaan pohjaisilla rajoilla, suojasi sekä heitä että Saksalaisia vastaan. Koska Hunkarilaiset sotilakon lopussa tulivat takasin, voitti hän heidät tyytyn Mersepurin tykönä (933). Henrikin poika Otto meni Italiaan, ja valittiin sen maan voitettua Saksan Ruomalaiseksi keisariksi (962), tämän kansan tykönä pysynyt kunnia nimi aina vuoteen 1806. Mutta hänenkin hallituksensa aikana oli alituinen sota erinomattain Italianalaisten kanssa, jotka alati pyrkivät Saksanmaan vallan alta. 300 vuotena täytyi Saksan keisarein tehdä alituksia sotakulkuja Alpein yli Italianalaisia vastaan, ja monet Saksan sotajoukot löysivät ennenaikuisen kuoleman Alpein toisella puolella Italian ilmoilta ja miekoilta. ”Jälet pelottawat minua” oli sitten aina Saksalaisten puheenparsi.

40.

Ruomin piispat, joita sitten paawin nimellä kunnioitettiin niinkun pyhän Pietarin jälkeisiä ja Kristuksen siaisia, pyysivät vuoden 800 perästä wallita kaikkia Euroopan waltakuntia: lähettivät kaikkiin howeihin miehiä wartiimaan ruhtinoita, hengellistä säätyä ja kansaa: sekausivat kaikkiin waltakunnan asioihin: pakottivat kuninkaita erkanemaan wasta naideista puolisoistansa eli takasittottamaan ennen hyljättyjä. Heidän ansioksensa on luettawana, että wäkiwaltaisten ja ylpäin ruhtinain itsewaltaisuus estettiin, että monta wääräyttä tänä pimitettynä aikana oikastiin, ja että jumalisuus löysi suojan maailman herroin wäkiwaltaa vastaan. Mutta Kreforius VII korotti paawin wallan ylimmällensä. Hän sanoi olewansa Jumalan esimiehen ja Jumalalta asetetun päämiehen kuninkaille ja keisareille, ja saattawansa tuomita heitä kaikkia, kenenkään muun häntä tuomitsematta kun Jumalan. Siitä lähetti Saksanmaalle, Ispaniaan, Konstantinopoliin ja ko-

to Euroopaan sanansaattajojta, nimesensä asioita wala-
womaan. Kielsi maallisia herroja enempi myömästä ras-
haan hengellisiä wirkoja ja jättämään niitä kellekkään for-
muksen ja saivan kanssa (investitura), jonka päätti ole-
wan ainoastansa Paawein oikeuden. Wiimein julisti, ettei
yksikään hengellinen saanut enää naida (coelibatus). Kai-
killa näillä asetuksilla, joita muuttumattomalla jäykkyydellä
saatti woiimaan, eroitti hän kokonaan hengellisen säädyn
kaikissa kristillisissä maakunnissa maallisista säädystä ja
pani sen oman mieliwaltansa alle. Ruhtinaat pitivät tyllä
wastaan, mutta heidänkin täytyi wiimein mukautua, kun
olivat alituisessa riidassa alamaistensa kanssa ja pelkäsi-
wät että paawin panna yllyttäisi koko kansan heitä was-
taan. Henricki IV Saksasta, jonka isä, Ruomin keisari,
wielä oli eroitellut kuninkaita wiraltansa, tuli jo lapsuus-
dessa keisariksi 1056 ja kaswatettiin tunnottomilta holho-
jilta armottomaksi hallitsijaksi. Hän oli saanut erinomai-
sen wihan Saksin kansaa vastaan, itse Rankin kansasta
ollen, pyysi kaikella tavalla rasittaa heitä linnain rakenta-
misella paikoillansa, ja koska pois otti ruhtinoilta heille
tulewia maita, niin ottiwat Saksalaiset pakonsa paawin
tykö, joka kutsui keisarin Ruomiin, juurikin olisi ollut hä-
nen alamaistensa. Koska Henricki, noudattain isänsä esimer-
kiä, julisti paawin wirkabeitoksi, pani paawi hänen pan-
naan ja wapautti kaikki Saksin ruhtinat hänelle annetusta
uskollisuuden walasta. Rohka sanoimat ei tahtowansa to-
tella häntä niinkun päämiestänsä, niinkauwan kun oli paa-
win pannaassa, ja Henrickin täytyi hengen waarassa mat-
kustaa Italiaan, saadaksensa anteeksi paawilta. Kolme
päiwää piti hänen nyt seisoa awojaloin kowassa pakka-
sessa paljaan taiwaan alla Kanossan linnan kartanolla,
odottain lupaa saada tawataksensa sitä ylpää paawia, en-
nenkun sai anteeksi, ja sittenkin ainoastansa sillä ehdolla,
ettei hänen pitänyt toimittaa keisarillista wirkaansa ennen-
kun Saksanmaalla päätettiin, jos sai olla keisarina. Uusi

riita tuli taas kohta hänen ja Kreforiuksen välillä, ja paavin suostumuksella valitsivat Saksalaiset toisen kuninkaan Ruutolwin, joka pitkiä soria käytyä kaatui tappeluissa, jonka jälkeen Henrikki meni Italiaan ja pani Kreforiuksen pois wiralta, joka kuoli 1085. Mutta Kreforiuista seuraava paavi, pitkitti sodan edellisensä tavoin ja ylllytti alati uusia vihollisia onnettomalle Henrikille, kunnes hän omalta pojaltansa Henrikiltä pantiin pois wiralta. Wanhalla hallitsijalla kuoli (1106) suurimmasa viheliäisyydessä ja ruumiinsa täytyi olla viisi vuotta hautaamatta, kunnes paavi viimein vapautti hänen toisesta pannasta.

41.

Konstantiinuksen ajoista oli jo ollut tapana kulkia Wapahhtajan haudalla Jerusalemisä. Arapialaiset, jotka seitsemäntenä vuosisatana ottivat alleen Palestinan, eivät myöskään estelleet näitä kristittyin hartauden harjoituksia, mutta vuonna 1076 ottivat Turkkilaiset maan alleen; nämät häväisivät pyhiä paikkoja ja kohtelivat pahoin sinne matkustawia. Tieto tästä suututti länsimaiden kristittyjä. Sillon palasi erhakolainen Pietari Amienkiläinen vuonna 1094 pyhältä haudalta, ja ymmärsi liikuttawilla puheillansa, kristittyin kärsimisestä Palestinasä, niin ylllyttää Ranskalaisia ja Italialaisia, että kirkkojen kokouksessa Clermontisä vuonna 1095 päätettiin yhteinen risti-sota pakanoita vastaan. Kaikki huusivat: se on Jumalan tahto, ja painivat punasen ristin olkapäällensä. Kewäällä 1096 lähti Pietari Ranskasta kootulla wäestöllä, joka matkalla Palestinaa kohden alati lisäysi. Tämä into ilmausi Saksassakin ja Pietariin täytyi jakaa wäkensä ja antaa Walteri Tyhjäjisen Unkerin ja Serwian kautta mennä puolella wäestöllä edellä kättä. Mutta tulkein joka paikassa niinkun roswot, oli heistä jo paljon surmattu ennen Konstantinopoliin tultua. Kreikan keisari, päästäksensä heistä,

ehdätti heidät Asiaan, jossa surmattiin Turkkilaisilta, ennen Jerusalemin nähtyänäkään. Syksyllä samana vuotena meni Kotriiti Puljonilainen, ynnä usiammat sotapäämiehet, perässä warsinaisella sotawäellä, ja koska kailki matkustawat ruhtinat vuonna 1097 kokoontuivat Asiaassa, oli sotajoukkonsa yhteen luettuna 300000 miestä. Turkkilaiset olivat urholliset ja fristittyjä Jerusalemiin waiwoin päästyänsä ei ollut enään kun 60000; monta kertaa ja erittäin Antiofkaa piirittäessä näytti koko yritys turhulta. Mutta pyhän kaupungin näkö wirwoitti wäs synnyttä jäänöistä ja Jerusalemi woitettiin kauhialla werisellä tappelulla 1099. Kotriiti walittiin kuninkaaksi Jerusalemissa ja kuoltuansa 1100, tuli welsensä Paltuini Lanterilainen kuninkaaksi. Täällä asetettiin Johannilaissten liittoseura sotimaan pakanoita wästen, ja koska tämä jumalisten fristittyin lahjoista, joilla itsellänsä ei ollut tilaa lähteä sotaan Turkkilaisia wästaan, rikastui, niin asetettiin pijan usiampia samankaltaisia ritari-seuroja, niin kun Tempeliherrain ja Saksan seura.

42.

Kristityt Palestinaassa, alati ahdistetut Turkkilaisilta, tarwitsiwat ja anoiwat apua Euroopasta. Vuonna 1147 läksiwät keisari Konrati III Saksasta ja kuninkas Lutwigi VII Ranskanmaasta suurella sotajoukolla heidän awuksensa, mutta kulkeissa Unkerin, Serwian, Kreikan keisarikunnan ja Asian läpitse häwen. se pijan tyyten; kun pikin ruhtinas palasi nurinmielin, ja 40 wuotena ei pidetty mitään lukua pyhästä haudasta. Sitä wästaan pyysiwät herttua Henricki Salopeura Sakseniistä ja sen perästä Waltemari I Tanmarkissa ja hänen lähimmät jäseläisensä, risti-sotien kautta, fristillisyyteen kääntää Islaaweja, Wentejä, Wirolaisia ja muita Itämeren seuđuilla asuwia pakanallisia kansoja.

Vuonna 1187 voitettiin Jerusalemi jälleensä Turk-
 kilaisilta Saladinin hallitessa. Sillon meni keisari Retriikki
 I Saksanmaalta auttamaan kristityitä 1188. Sanomat-
 tomain waiwain perästä tuli hän maitse Asiaan. Mut-
 ta ennenkun ennätti Palestinaan, hukkui hän Silisiassa
 wirtaan, ja rutto surmasi koko sotajoukon. Nyt tulivat
 meritse Palestinaan Rikfarti Jalopeurarinta, kuningas Enk-
 lannissa, ja Wilippi Nukusti Ranskanmaasta. Ehkä keske-
 nänsä riitaiset walloittivat kuitenkin sen kuuluisan ison To-
 lemaiksen kaupungin; sillon kääntyvät Ranskalaiset takasin.
 Sotamiestensä urhollisuudella toivoi Rikfarti vielä yksinän-
 sä taitawansa woittaa; mutta, ehkä hän woittikin Sala-
 dinin, täytyi hänen kuitenkin Jerusalemin näkywistä liit-
 tolaistensa riitaisuuden tähden palata takasin; paluumat-
 kallansa otettiin kiini ja pidettiin wääräydellä kowassa
 wankeudessa keisarilta Henrikiltä VI Saksassa, kunnes a-
 lamaisiltansa suurella rahasummalla lunastettiin. Koska
 nyt Jerusalemi taas oli Mahomettilaisten käsisä, saarna-
 siwat paawit alati uusia risti-sotia, erinomattain wiekas,
 waltikas Innosentius III 1198—1216. Joukko Ranska-
 laissa aateliä miehiä läksiwät laivoihin; mutta siihen si-
 aan, että kulkia Jerusalemiin, walloittivat he Konstan-
 tinopolin (1204) ja perustiwat siellä Latinaisen keisari-
 wallan. Unkerin kuningas Antreas ei myöskään ennät-
 tänyt Palestinaan, ja 50000 lasta, jotka myös oliwat
 kokuontuneet ristisotaan, eiwät woineet kestää senkaltaisen
 matkan waiwoja. Wihdoin meni Saksan keisari Retriikki
 II Palestinaan, ja otti (1229) Jerusalemin ja kaikki py-
 hät paikat takasin; mutta tuskin ennätti pois, kun jo
 Turkkilaiset ottiwat ne jälle takasin. Lutwigi IX Rans-
 kanmaasta tefi nyt viimeisen risti-kulun, onnettomimman
 kaikista (1248). Hän otti kyllä Lamietin Etyhtisä, mut-
 ta tuli wangiksi koko sotajoukkonensa ja pääsi wasta wuon-
 na 1254 palaamaan. Sen perästä meni uudelleen Luu-
 nista wastaan, aikoen kääntää pakanoita kristityiksi 1270.

Turkkilaiset ottivat nyt allensa yhden kristittyin kaupungeista toisen perästä, vuonna 1291 viimeiseksi Tolemaitfen.

Euroopasta oli risti-kuluisia kadonnut kuusi miljoonaa ihmistä; mutta niiden kautta oli tarkempi huoli herrännyt, itäisen maan taidot ja siisteys tulleet tutuiksi; ritarein luku vähennyt; porwarein sääty sitä vastaan lisääntynyt rikkaudessa ja armossa, ja kaupanteko pääsyt nyt voimaansa erinomattain Italiassa.

43.

Itä Intiassa, johon kuuluu maa molemmin puolen Kanges jokea, Sunta ja Moluffi saaret, löytyy luonnon tuotteita, joita länsimaat vanhemmista ajoista asti ovat halustaneet, jommoisia ovat silkki, pumpuli, kaneeli, pipuri, inkewäri, kartemummi j. n. e. Kreikkalaiset saivat näitä kaluja Boiniisalaisilta. Nämät noutuivat niitä Arapiasta, johon kuletettiin matkaseuroilta Persian lahdesta; jonneka olivat meritse Intiasta tulleet. Aleksanterin ajoista kulkiwat nämät kalut Arabian lahtea myöten Etyhtiin ja usiammat sadat wuodet oli Aleksantrian kaupunki Intian kaupan pääpaikka. 622 vuoden perästä näyttää Arapialaisten julmat sotakulut tuffineen tämän tien; toissa teitä etsittiin ja löydettiin, ehkä paljoa pitemmät, joita myöten Intian kaluja kuletettiin Eurooppaan. Uusi tie kulki, puhetta myöten, pohjas puolelta Intiaa, Kaspien meren yli, ylös Wolkaa myöten ja Laatokan järwen läpi Itämereen, jossa Intian kalut heitettiin Wentein ja Saksein satamihin, erinomattain Winetaan Pommerin rannalla ja Wiispyhyn Kotlannissa. Täältä tulivat kalut länsimaihin. Tämä kaupanteko kostutti wuoden 1200 paikkoin Eyypekin ja Hampurin erinomaisimmiksi kauppa-kaupungeiksi, jotka myöskin weiwät ulkofaupaksi sydämeltä Saksanmaata tullutta kalua: humaloita,

liinaa j. n. e. Mutta koska heidän wirtakulkunsa ja maakauppansa wahingoitettiin ryöwäämiltä ritareilta, tekivät nämät kaksikäupunkia puolustamiseksi liiton, kutsuttu Hansaksi, jonka menestyttävä vaikutus kehoitti pian useampia kaupunkia osanottoon. Vuonna 1300 oli yli 70 kaupunkia osallisena tästä liitosta, jotka asettivat sotawäestä pitkän wartialinjan Kölnistä Roufrotiin. Mutta koska (1360 vuoden perästä) Itäintian kalut eivät enään tulleet Itämereen, wäheni Hansan kauppa, ehkä liitto woimansa puolesta oli merkkillinen; se oli erinomainen kauhistus pohjaisille waltakunnille, joiden lihiöihin hallitsiain muuttoihin se usein sekausi, rahamaksun eli lisättyin kauppalupain ehdolla, ja mielenensä jälkeen asetti kuninkaita wirkaan eli wiralta pois. Mutta muiden waltakuntain lisäytywä kauppa ja merikalku, suurten uutten maiden löytö, ja Hansakaupunkien sisälliset riidat saattiwat heidät viimein rikkomaan liittonsa.

Intian kaluilla oli toinen tie Wolkasta Tanaiin (Toni) ja edespäin Mustaan mereen, josta Kreikkalaisten laivat weiwät niitä Konstantinopoliin. Wanhuudesta oli vielä kolmasikin tie tuttu, aina siitä ajasta koska Pahdatti tuli Kalihwein pääkaupungiksi. Tämä meni Persian lahden yli, Euhratista ylös, sieltä maitse Syyrian rannalle, josta Italialaiset käwiwät noutamassa kalua. Tämä tie sulettiin taas ristisotain kuluilta, Intian kalua ei ainakaan tullut enään, mutta Keenualaiset ymmärsiwät otta waltoihinsa kaupan Kahwassä ja Krimissä, johon kalu tuotiin yli Mustan meren, ja weiwät sen tästä kaupungistansa Konstantinopoliin ja muihin Euroopan maihin. Mutta vuonna 1453 ottiwat Turkkilaiset Konstantinopolin alleen, häwittiwät itäisen keisarikunnan, ja ottiwat sen perästä Kahwanin, jonka kautta Keenualaisten kaupanteko Mustalla merellä loppui, ja tämä wappawaltakunta tuli kallisti maksamaan ahneutensa, kun ennen suurta maksua waisten oli laittanut laivoja Turk-

filaisille ja wienyt heitä yli Eurooppaan. Tänäkin päiwänä luullaan löytyvän Kaukasian wuoristolla niistä ajoista jäänyttä Keenualaisten sukua.

Tällä ajalla olivat Etyhtin Mamelukkilaiset saaneet kaupan käymään ikiwanhaa tietä Intiasta, Punasen meren yli. Tällä tiellä taidettiin kalut saada helpompaan hintaan, sillä maitse oli kuletus ainoastansa wähän matkaa Punasesta merestä Niiliin. Koska siis Weneetialaiset, erinomattain wuoden 1340 perästä, rupešiwat noustamaan kalua Aleksantriasta ja Lamietistä, niin wanhhat kauppatiet Itämereen ja Mustaan mereen wähitellen unehtuiwat; kaikki Intian kalut tuotiin Etyhtistä ja niistä tuli nyt paljoa enemmän Eurooppaan. Halu niihin lisääntyi myöskin sitä enemmän, ja koska Etyhtin sultanit eiwät enään sallineet Euroopalaisten kulkia maansa läpitse, waan itse toiwat kalut Intiasta, pyydettiin yhteisesti hakea tietä Itäintiaan. Ensimmäinen kehoitus siihen tuli Portukalista.

44.

Portukali, alusta Espanian läänimaa, annettu Espanialaisen kuninkaan wäwylle, Henrikille Purkunnista, korotettiin tämän pojan, Alwonsin I, suurilta voitoilta Arapialaisten yli omituisesti kuninkaanmaaksi. Portukalaiset, ajettunsa Arapialaiset maastansa, seurasiwat heitä vielä Ahrikaankin ja ottiwat alleen Seutan, Ripraltarin wastassa (1415). Tämä yhdistytti heidät likemmä Ahrikan kanssa; ja wallanperia Henricki, rakastaen hyödyllisiä tietoja, mutta erinomattain maatietaa, alkoi mieltiä, jos ei Ahrikan länsi rannoitse mahdollisesti pääsisi meritse Itäintiaan kulkemaan. Tätä kulkua ei toki löydetty hänen elinaikanansa, sillä se ilmausi wasta ajan oloon. - Wanha epäusko, ettei kuumaassa wyöhykkeessä, eli siinä osassa maanpirttä, kussa päiwä ja yö aina o-

wat yhtä piikät, eli aurinko puolenpäivän aikana pään päällä, kuumuuden tähden mikään tainnut elää, oli vielä kaikkein päässä, ja ensimmäiset Henrikiltä lähetetyt purjehdijat palasivat tyhjän toimittamalla takasin. Mutta Kontsaes, sorrettu tuulelta, löysi 1418 pienen saaren Porto Santon, ja yhdessä kohti taimaalla seisova pilwi, kauan aikaa sieltä nähty, johdatti löytämään Mateiran 1420. Henrikki rakensi täällä uudis-asunnon, josta erinomattain saatiin punasta wiinaa ja sokeria. Utsoorein saariston löytäminen waati vielä suurempaa uskallusta, sillä ne owat Portukalin ja Amerikan välillä 200 peninsulmaa mantereesta; kaikki ihmettelivät sitä, kun se uskalias Kilianes (1433) Afrikan läntisrannalla purjehdi Pajaatorin niemelkeen (Cap Ron) ympäri, jota siihen asti pidettiin mailman eteläspäänä. Pelko lähestyä poltto-piiriä katosi, ja vuonna 1442 tuotiin ensimmäiset willa-hiuksiset Neekeriläiset Eurooppaan. Nämät tarjosivat kulta-hiekkaa lunastukseksensa, ja nyt saivat kaikki merimiehet ahneuden ja halun rikastumaan kultahiekkaisen wirtain löytämisellä ja kulta-hiekalla. Koska senkaltaisia ei kohta löydetty, niin ryövättiin mustia ihmisiä pakottaksensa heitä lunastamaan itseänsä (ensialku siihen häpiälliseen Neekeriläiskauppaan). 1440 ennättivät Portukalilaiset Senekaliin, 1447 Wiheriäisen niemen saariin, niin kutsutut alituisen wiheriäisyydensä tähden, ja 1462 Kineiaan. Tämä oli viimeinen löytö Henrikin eläisä, hän kuoli 1463. Ehkä nyt oli löydetty kultaa Kineiasa ja tänne wiriästi purjehittiin tämän metallin tähden, niin jäi tuntemattomain maitten etsiminen kuitenkin ajaksi. Waista 1481 perästä johtuivat Henrikin tuumat mieleen, päiväntasaajakohdan poikki mentiin ja hawaittiin Afrikan rannan wetäywan aina enemmin itään päin; 1486 löysi Partolomeo Tiatsi Toiwon niemen, kutsuttu niin kuninkaalta Johannekselta II Portukalissa, koska toivoi nyt wiisisti tien löytymän Itäintiaan. Kuitenkin wuuytettiin 11 wuot-

ta, ennenkun tätä tietä soitettiin. 1497 lähti Wasco ti Kaama neljällä pienellä laivalla ja 100 miehellä, tuli kauheissa myrskyissä sinu Toiwon niemestä ja purjehti Afrikan eteläitäistä rantaa Mosampikin sinutse Meliutaan. Täällä kuuli hän puhuttawan merikaupasta Intian kanssa; johdatettu Afrikalaisilta merimiehiltä, nousi Wasco ti Kaama (1498) maalle Kalikutissa, Malaparin ranteella. Ihmeeksi tapasi tällä rikkaan kansan ja pyysi tehdä kauppa-liittoa Samorinin (kuninkaan) kanssa Kalikutissa; mutta Mahomettilaiset, jotka tähän asti olivat käyneet kauppaa Intian kaluilla Etyhtiin, saattivat Portugalilaiset epäluulon alaisiksi, ja Wasco pääsi waiwoin pakoon laivoihinsa 1499. Tie Intiaan oli kuitenkin löydetty.

45.

Ennen sen löydettyä oli Keenualainen Kristohveri Kolumpo (Kolon), syntynyt 1435 ja nuoruudessaansa Pavian Akatemiassa lawiammalta maanoppia lufunut, miettinyt jaman Intian löytyvän, jos purjehdittaisi aawaan mereen suoraan länteen päin. Maa, ajatteli hän, on ympyrä; Intia pistäiksen kauwas itään päin ja ulottuu luultawasti Euroopan läheisiin maihin. Matkoillaan Afsoreihin kuuli hän myöskin outoja kaisloja, taidollisesti weistetyitä puita ja oudon näkösiä ihmisten ruumiita lännestä päin ajauneen näihin saariin. Kolumpo päätti lähteä hakemaan Intiaa tältä suunnalta ja anoi syntymä kaupungiltansa Keenualta laivoja, mutta turhaan. Hän ilmoitti aikomuksensa Portugalin kuninkaalle Johannekselle II, mutta tuli waan petetyksi sillä ertä toinen lähetettiin, joka kuitenkin palasi mitään löytämättä. Hän meni Espaniaan, yhtä haawaa hallitsewain haltiaain Bertinannin ja Isapellan tykö 1484; ja koska nämät wiisi vuotta pitelivät häntä petollisilla toivoilla, oli hän aikeessa lähteä

Enklantiin, johonka jo edeltä kättä oli lähettänyt welsjesä, koska yksi Isapellan ystäwistä pidatti häntä ja hän viimein 1492 sai kolme pientä laiwaa 90 miehen kanssalle suurelle matkalle. Kuningas ja kuningatar lupasivat kirjallisesti hänelle sia-kuninkaan arwon löytyisä maissa ja kymmenennen osan tuloista; jotka edut piti perinnösä jäämään hänen suwullensa ynnä Amiraalin nimen kanssa. Kolmantena päivänä Elo kuussa lähti hän purjehtimaan. Alusta oliwat kaikki hywillä mielin; mutta tultua aukialle merelle ja wiikkokausiin ei muuta nähtyänsä kun taiwaan ja weden pinnan, lankefi wäkensä epätoivoon ja uhkasivat wiskata hänen mereen. Hän asetti heidät ehkä ainoastansa wähäksi ajaksi ja täytyi viimein suostua paluuseen, jos ei maata nähty kolmesä päivässä. Jo toisena päivänä nähtiin merkkejä maan lähellä olosta; 12 päivänä Loka kuussa laskiwat he maalle suurella riemulla Kuanahani nimiseen saareen, joka oli ylen hedelmällinen ja asuttu alastomilta ruokottomilta ihmisiltä, joilla ei kuitenkaan ollut kultaa. Tätä etsi ahneus. Löytääksensä kulta maata purjehti Kolumpo etelään päin ja löysi Kuupan, hedelmällisen mutta myös kullattoman saaren, ja sen perästä Hispaniolan eli S:t Domingon. Täällä tapasivat ruhtinan laatuksia päällysmiehiä ja kuuliwat puhuttawan rahwasta, joka asui lähinäissä saarissa ja söi ihmisiä. S:t Domingon suojaaksi niitä vastaan, rakensi Kolumpo siellä, saarilaisten suureksi iloksi, linnan, jätti sinne 38 Espanialaista ja purjehti takasin waiwaloisesta matkastaan Euroopaan vuonna 1493, kowia myrskyjä ja waiwoja kärsittyä. Rowassa tuulesa wiskasi mereen tynnyrin, johon oli kirjoittanut tiedon löydyistä maistansa, ettei sekin katoaisi, jos itse hukkuisi. Pääsi kuitenkin wahingotta Espaniaan, jossa vastaan otettiin yhteiseltä riemulta, ja kohta oli monta walmisä lähtemään mukaan hänen kanssansa toiselle reijulle. Samana wuctena purjehtikin nudelleen ja löysi

Karaipian saaret Lominikasta Portoriifoon, mutta nämät saaret ei olleet mistän armosta. Hänen Hispaniolaan jätetyt miehensä olivat murhatut ahneutensa tähden. Kolumpo perusti toiseen uudisasunnon. Tydyttääksensä kultaa himoamia seuralaisiansa purjehti hän etemmä ja löysi Jamaikan saaren, mutta silläkään ei kultaa; mitä vähän koottiin Hispaniolassa ei sammuttanut kullan nälkää. Muutamia tytymättömiä matkusti siis Espaniaan, panettelivat Kolumpoa, ja ainoastansa itse Espanian hoviin tultuansa voi hän näyttää wiattomuutensa 1494. Mutta vasta 1496 sai taas uuden laivaston, jolla purjehti ja löysi Trinidadin saaren Drinokou wirran tykönä. Vasta täällä hawaitti mantereen ja tahtoi hakea kulfupaikaa sen läpi oikiaan Intiaan; mutta tauti ja meriwäen tytymättömyys pakottivat häntä palaamaan takasin Hispaniolaan. Täällä sai waiwoin muutamain willitettyin Espanialaisten kapinan asetetuksi. Tytymättömät kantelivat Espaniassa sillä wälin hänen tahtowan tehdä Espanialaisia Amerikassa orjiksi. Espanialainen aatelis mies, nimeltä Powadilla, tuli, työnsi hänen wirralta ja lähetti maiden löytäjän kahleisfa Espaniaan. Kahleet kyllä häneltä riisuttiin täällä; mutta hänelle tehdyistä julkisista lupauksista ei täytetty yhtään. Hän tahtoi kuitenkin vielä kerran lähteä etsimään sitä luultua kulfupaiikkaa uuden mantereen läpitse. Pähtikin neljällä laiwaranilla ja löysi uuden mantereen kaitaisimman taipaleen Portopellon tykönä, mutta kulfupaiikkaa ei löytäen pääsi suuresta myrskystä waiwoin Jamaikkaan 1503. Täällä olifi kuollut awun puutteessa, jos ei kaffi rapiaa miestä Mentés ja Wieschi olifi pienen ruuhen warassa uskaltaneet mennä Hispaniolaan ja sieltä saaneet laiwan. Tämä tuli kuitenkin vasta 8 kuukauden perästä, jolla ajalla Kolumpo sai kärkeä sekä nälkää ja wilua että sotamiestensä tottelemattomuutta. Ainoastansa wiisautensa ennustamaan Intia-

laisille tapahtuvaa auringon pimenemistä ja osottamaan sitä niinkun merkkiä Jumalan vihasta heitä vastaan, koska eivät tahtoneet auttaa häntä, pelasti hänen seurakunnaninensa nälkään kuolemasta. 1504 tuli hän takasin Espaniaan. Isapella oli sillä välin kuollut ja Vertinanti ei täyttänyt yhtään lupaustansa. Kerran tehtynä pidettiin Kolumpon löytöä halpana. Kolumpon kuoltua 1506 wiettiin ruumiinsa Hispaniolaan, ja tämän saaren waapaaksi tultua, muutamia vuosia sitten Hawannaan Kuubassa. Omasta tahtomuksestansa seurasivat kahleet, joita wankeudestansa oli kantanut, häntä hautaan. Ensimmäisen lawiamman kertomuksen näistä waasta löytyistä maista antoi Italialainen Amerigo Wespukki, jonka tähden sitä uutta maata ruwettiin Amerikaksi kutsumaan. Saaret pohjas ja etelä Amerikan wälillä kutsuttiin Länsi-intiaksi, ja siitä ajasta sai oikia Intia etelä Afriasssa nimen Itä-intia.

46.

Niistä ajoista alkain löyttiin pian joka wuosi uusia maita. Wuonna 1500 löysi Kaapral, matkustain Kapiin, Prasiilian maan jota Portugalilaiset alusta pitivät halwasssa arwossa, muttu joka sitten kultansa, paine puunsa ja jalokiwiensä tähden tuli erinomaisimmiksi uudismaistensa, ja on nyt itsepäälleen keisarikunta. Espanialaiset hakivat sillä wälin ehtimiseen kultamaatansa ja koska ei löytäneet, pakottiwat onnettomia Länsi-intian asukkaita kowempiin töihin, sillä edes rikastuaksensa; wastahakoisten päälle usutettiin koiria, lyötiin eli ammuttiin kuoliaksi ja ruhtinansa poltettiin eläwältä. Turhaan pyysi Las Kaasas, uuden mantereen ensimmäinen piispa, estää näitä kauhistuksia; kullan himo ja sokeus tekivät liikuttawammakin puheensa woimattomiksi. Löytääksensä etelästä kultamaan, oli Wasfo Nunnes te Palpoa, ylimielinen mies, jalkasin kulkenut Amerikan mannerta ja löytännyt waiwaloisimman

fulun perästä (1513) toisella puolen olewan Baltameren, jonka Kolumbo niin kauvan oli luullut wälttämättömästi löytyvän. Mutta Petraria, joka tuli hänen siaansa, tuomitsi kuolemaan tämän ansiollisen miehen ja löytökulut wiivähtyivät ajaksi. 1519 tuli Kortes Meksikoon. Tullaksensa wakuutetuksi wäkensä uskollisuudesta, houkutti hän heitä polttamaan laivat, joilla oliwat tulleet Kuupasta. Woitettuaan wapawaltakunnan Talaskalan, meni sitte suoraan Meksikon pääkaupunkia vastaan, voitti sen ja otti wangiksi keisarin Montetsuuman. Sotajoukon, jonka kateellinen päällysmies Kuupassa lähetti Kortesta vastaan, sai hän pian omalle puolelensa. Kapina oli sillä wälin syttynyt Meksikossa. Kanssa tappoi keisarinsa, wihahtunut hänen weltoudestansa Espanialaisia kohtaan, ja Korteen täytyi suurella tapolla jättää kaupungin. Mutta siitä säikähtymättä kokosi pian uuden sotajoukon ja otti jälleen 1521, 13 päivänä Elokuussa, kaupungin alleen. 1536 löysi Kortes Kalifornian ja kuoli 1547 nurin miehen kuninkaansa kiittämättömyydestä, jolle oli woittanut enemmän uutta maata, kun tällä wanhastaan Euroopassa oli.

Sillä wälin oli Bertinanti Makelhaens 1519 purjehtinut Sewillasta etsimään kulkupaikkaa Intiaan. Hän kulki pitkin Brasiliaa, suuren Plaata joen suitse, talwittui Sant Julianissa 31 päivänä Maaliskuussa 1520, jossa näki tawattomat isot Patakuonilaiset, ja ennätti 21 päivänä Lokakuussa toiwottuun kulkupaikkaan, jota nyt kutsutaan Makelhaenin salmeksi. Marraskuussa 28 päivänä lähtiwät urohot salmesta Makelhaenin johdattaessa Tywenelle merelle, luulivat Intian löytyvän kohta Amerikan takana ja toiwoiwat sinne ennättävänsä muutamina päiwinä. Hywällä myötäjellä purjehtiwat kuitenkin puoli neljättä kuukautta ja jo kärsiwät nälkääkin kowasti. Wiimein löyttiin 6 päivänä Maaliskuussa 1521 Koswosaaret (Katronit) ja sen perästä Wilpunsaaristo. Täällä kuoli

Makelhaens 21 päivänä Huhtikuussa tappeluissa saaren asukkaita vastaan. Wiidestä laivasta ei ollut nyt muuta jäljellä kun kaksi, jotka Portugalilaisien suureksi ihmeeksi idästä päin tulivat Molukkeihin. Täällä tuli vielä yksi laiva wahinkoon ja viimeisellä pääsi 18 miestä, jäänös 237:stä, Espaniaan, jossa päällystäjä Pikahwetta Karlo V:ltä sai aatelis merkikseen maapallon kuvan, päällekirjoituksella: "olit ensimmäinen ympäri purjehtiani". Päivän, jona nämät merimiehet tulivat maalle, luuliwat he lauswantaisi 6 päiväksi Syyskuussa 1522 ja ihmettelivät kun maalla wietettiin sunnuntaita 7 päivää Syyskuussa. Mutta maanpiirin liifunto napansa ympäri ja vuosinainen kulkunsa auringon ympäri selittäwät, miksi länteen päin maanpiiriä ympärifulkewa takasin tultuansa paikkaan, josta lähti matkaan, on päivää jälempänä, aikaluwussa, ja itään päin kulkewa päivää etempänä niin että hänellä on maanantai, koska kotona olewat wiettävät sunnuntaita.

Wuonna 1529 woitti wihdoin raaka sotaherra, nimellä Ranssi Visarro, joka oli nuoruudessaansa ollut sikopaimen, ikäwöityn kultamaan Peurun, jossa löydettiinkin paljon kultaa. Tämän maan kuningas, joka hallitsi Amerikan enimmään oppinutta ja walaistua kansaa, tarjosi wapautensa lunastukseksi 10 kynnärää pitkän ja 16 kynnärää lewiän kullalla täytetyn huoneen; joka sotamies sai 15000 hopio rikkiin arwosen saaliin, ja kultakappaleilla leikiteltiin. Kaikki riensiwät nyt Peeruun; Peerulaisia kohdeltiin kun järjettömiä luontokappaleita; heidän kuniinkaallinen sukunsa ja kansan ylimykset häwitettiin ja kaikki oikeus tallattiin. Lisäksi onnettomuudelle riitauiswat ne rosbwowat Espanian päämiehet keskenänsä ja alkoiwat käydä sotaan niinkun itsewaltiaat ruhtinat. Nsioita tutki maan lähetti Espanian kuningas sinne vuonna 1546 kunnioitettawan ja ymmärtäwäisen miehen, nimeltä Pietro della Kaska, joka aikansa woimassa piti lakia ja oikeutta,

huojenti Peerulaisten orjuutta ja koki kuninkaallensa 5 miljoonaa ruplaa hupiossa. Köyhänä jätti hän Peerun, kaimattiin kaikista ja pidettiin puoli-jumalana.

Että ne lawiat, monta kertaa Euroopaa suuremmat maat uudessa maaosassa, jotka Espania pani waltansa alle, owat tähän asti niin wähän edistyneet, siitä on syystettävä orjallinen meno jumalan-palveluksessa, waltakunnan hallituksessa ja kaupanteossa, joka ihanaa maata on näihin asti raskittanut. Maan wiljelystä ja työlaitoksia on löytynyt ylen wähää; kauppa on saatu käydä ainoastansa emämaan (Espanian) kanssa; päällysmiehet owat tehneet mielivalloin ja lajilla ei ole ollut woimaa. Mutta koska Espanian wanha kuninkaallinen suku vuonna 1809 eroitettiin hallituksesta, alkoi myöskin Espanialainen Amerika elää uutta elämää. Kapinoita nousi joka paikassa. Uusia waltakuntia syntyi wähitellen, ja wanhan Espanialaisen kuninkaallisen suun asettaminen entiseen waltaansa ei woinut estää Amerikalaisen wapauden halua. Meksiko, Peeru, Kiili, Kolumpia j. n. e. wapauttivat itsensä, ja Poliwari ynnä muut päälisköt waiwuttiswats, että Espanialta katosi kaikki toivo takasin jaadaksensa näitä maita. Siellä syntyneet waltakunnat lupawats kyllä ajantiedolle uusia aifoja.

47.

Samorini Kalikutasta, joka Mahometin uskolaisien yllätyksestä wainoksenteli Portukalilaisia, koki kaikella woimalla estää heitä pääsemästä maahansa; mutta Kokinin kuningas Kalikutan ruhtinan wihollinen, otti Portukalilaiset vastaan, jotka täällä rakensiwat linnan, jota Pereira ihmeteltäwällä wiisaudella wiisi kuukautta warjeli Samorinin sotajoukkoa vastaan. Wuodesta 1505 rakensiwat Portukalilaiset täällä uusia uudisasuntoja, ja aloittiwat 1506 kaupan Seylonin saaren kanssa, jossa kaneeli

kasvaa, ja pyysivät kokonaan hävittää Mahometin uskolai-
sten kaupan Intiassa. Alpuferkke valtasi Ormuksen, Persian lahden suussa, pääpaikan, jossa pitivät kalujaan. Hänen täytyi kyllä antaa jälleen tämä voitettu paikka, mutta wanoi ei ennen partaansa ajawan, kun olisi takaisin voittanut Ormuksen. Sittenkun Intian siakuninkaana oli ottanut (1510) alleen Ruuan, 1511 Malakan ja sen perästä Molukki saaret ja viimeksi sen Portugalille vihastuneen Kalikutan, valtasi hän uudestaan Ormuksen (1515). Kaikilta kunnioitettu kuoli hän samana wuotena Ruuassa, ja onnettomat Hintualaiset wuodattivat, hänen jälkikäisensä kowasti hallitessa, monta kyynelettä tämän oikeutta rakastawan maaherran haudalla. Wuonna 1518 aloitettiin kauppa Kiinan kanssa ja voitettuaan muutaman Kiinalaisen meriroswon, saivat Portugalilaiset siitä hywästä työstä Makaon saaren lahjaksi. Mutta Kiinalaisten, meille nykyisellä ajalla kallihimman kaupan kalun, teen, tulivat Euroopalaiset tuntemaan wasta wuonna 1600. Nyt kuljetetaan wuosittain 25 miljonaa naulaa teetä Euroopaan, josta karrtuu Kiinaan usiammat miljonat ruplat hopiossa. Kiinasta tulivat Portugalilaiset Jaapanin saarimaille ja pitivät hyödyllistä kauppaa kullalla, waskella kanwertillä ja posliinilla.

Nämät suuret uudismaat Afriasssa tekivät Portugalin Euroopan rikkahimmaksi waltakunnaksi; mutta yhtä pian se häwisi kun hyötyikin. 1580 yhdistettiin Espania ja Portugali yhdeksi waltakunnaksi, ja Hollantilaiset, wapautekkuansa Espanian kowasta wallasta, ottivat Itä-intiassa Portugalilaisilta yhden uudismaan toisen perästä; Loiwon niemi, Seyloni, Trinkonomale, Malakka ja Molukki saaret tulivat Hollannin alle 1600 paikkoihin. Mutta pian häweni Hollanninkin walta. Englannin meriwalta lisääntyi kahdeksantoista wuosifadan alussa; wuoden 1756 perästä omisti se Itä-intiassa suuren waltakunnan, ja monta ulkona Euroopasta olewaa, Hollannin en-

tistä undismaata, jotka vuodesta 1795 alkain olivat wähi-
tellen joutuneet Enklannin käsiin, ovat rauhan kautta
Pariisissa 1814 annetut Enklantilaisille.

48.

Kiinkanan kun ruhtinat ja yksinäiset alamaiset ovat
ahneudelta ja kunnian pyynnöltä wallitut, täytyy rauhallis-
simmankin waltakunnan haltian olla warustettuna sotaan,
joka aina on ollut ihmisluokkunnan kauhein rasitus. Wan-
hain kansain sotaaseet olivat keihäs, puukko, nuolet lin-
got ja miekat, ja suojeleus neuwot niitä vastaan rauta-
latti, kilpi ja harnesski. Neuwo wiessin matkan päähän
wiskamaan kiwiä ja kuumia kuulia. Oli tuttu jo ennen
Kriistuksen syntymistä; mutta kruuti on jälestä mietitty.
Kiinalaisille ja Arapialaisille näkyy se olla ennen tuttu,
kun Euroopalaisille, ehtä ei sodassa käytettynä. Parttoli
Suartsi (Barthold Schwarz) nimisen Saksalaisen munkin
mieleen sanotaan (vuoden 1350 paikkoihin) utaneen panna
kruutia waskiputkeen, asettaa kiwen kruutin eteen ja sytyttää
kruuti putken umpinaisessa päässä olewasta pienestä reiästä,
jonka kautta kiwi wiskattiin wäkipauas. Niin opittiin kanu-
neja tekemään, joita 1440 paikkoihin ruwettiin pitämään so-
dissa, ja mörsäreitä, joilla wiskataan palokuulia. Isom-
mat tykit johdattivat 1380 paikkoihin rakentamaan pyssy-
jä. Nämätkin näkywät Saksassa keksittyiksi. Ne olivat
alusta pienempiä kanuneja, joita kannettiin ja sytytettiin
luntuilla. Sen perästä tehtiin 1517 Nyyremperissa sak-
salainen pyssyn luffo, jossa oli hana kiini muwatulla ki-
wellä ja sen edessä pyöriwä teräs ratas, joka löi wallis-
an ukonkiwestä. Wihdoin rakensiwat Ranskalaiset hanan
teräs wiwulla ja wäntipannulla; ukonkiwen siassa piti-
wät he maasansa löytywää kowempaa kiwää, nimeltä pii.
Hollannissa ja Tyroolissa on löydetty yhtä hymää piitä
kun Ranskanmaasakin. Pyssyllä ampumiseen waaditaan

wähemmin urhollisuuta, mutta se tekee myöskin tappelut vähemmin werisiksi; sillä harwoin sattuu yksi sadasta kuulaista. Mutta kruuti on hyödyllinen moninaiisissa muissa kuin askareissa, jotka eivät kuulukaan sotaan, ja sen kautta tapahtunut muutos sodankäynnissä warjelee mailmaa, niinkun näyttää, uusista pakanallisten kansain päällekaufuksista, sillä tottuminen Euroopalaisten sotatapaan waatii paljon tietoa.

49.

Hyödyttävämmät ihmisfukunnalle owat seuraawat keksimät olleet:

1:o Liinanen paperi. Ennen Kristuksen syntymistä kirjotettiin Ekyhtin papyrus-ruohosta tehdyille lehdistille; sitä lähin peilatulle ja silitetulle lampaan eli wuohen nahalle, joka kutsuttiin perkamentiksi. Jälkeen Kristuksen syntymisen tuli pumpuli-paperi tutuksi, joka Kiinalaisten keksimä, Ukarian kautta tuli Arapiaan, Arapialaisten kautta Konstantinopoliin ja sieltä koko Euroopaan. Se oli hienompaa ja somempaa perkamenttiä, mutta aina kallista. Sentähden mietittiin vuonna 1200 Espaniasa tehdä paperia pumpuliwaatteen riewuista, jonka kautta se wähän helpponi. Wihdoin luonistui 1300 vuoden paikkoihin Saksassa paperin teko liinariewuista, josta tuli hienompaa ja helpompaa.

2:o Mallin leikkuu ja kirjan painanto neuwot. Nämätkin oliwat Saksan keksimiä. Munkit painoivat puuhun kawerrettuja ja mustiksi pyhitettyjä kuvia paperille ja maalasiwat jälistäpäin. Tämä taito tuli erinomattain woimaansa fortin pelin tultua Arapialaisten kautta Euroopaan. Mutta joka fortia erittäin maalata käwi hitaasti; jonkatähden muuan Saksalainen kawersi ne puuhun (1350) taitaaksensa painamalla suffelammassti tehdä niitä, ja sadassa wuodessa oliwat fortit kaiken pai-

kon tultut, niin Saksanmaalla kun Ranskanmaallakin, jossa niillä huvitettiin heikkopäistä kuningasta Kaarlo VI. Tätä turhaa ajanvietettä hyödyllisempi oli se, että kaverrettiin kirjaimet ja viimein koko lehti puuhun ja painettiin paperille. Ehkä sukkelampi kun että kirjoittamalla ottaa kopiita koko kirjasta, kävi tämä kuitenkin aiwan hitaasti, ja johdatti vihdoin kirjan painon taitoon. Tämä oli kyllä jo ennen tuttu Kiinassa; mutta Euroopassa tuli Johannes Kutenperi Maintsistä ensiksi perille, että kirjan painolla painaa irtanaisia, sanoihin ja raiteihin asetettuja puustaweja. Alusta olivat ne puusta, pyhityt kirjoitusmuustalla. 1440 paikkoihin yhdistyi Kutenperi rikkaan Waustin kanssa Maintsissä, joka antoi rahaa, ja ottivat avuksensa Pietari Syöhweri (Schöffer) nimisen papin, joka kirjoitti kauniisti. Tämä oppi walamaan puustaweja sellaisesta metallisewotuksesta, joka kestää painossa eikä syöwy paperiin, ja keksi myöskin neuwon tehdä kirjan paino=muustaa. Vuoden 1455 paikkoihin saatiin ensimmäinen isompi kirja, latinainen raamattu, painetuksi waletuilla malleilla. Mutta Kutenperi riitautsi Waustin kanssa, täytyi ottaa hänestä eronsa 1456 ja kuoli köyhyydessä 1468 palkitsemata hyödyllisestä keksimästänsä. Niitä kauniita prantättyjä raamattuja, joita myötiin helppoon hintaan, ihmeteltiin. Munkit, jotka ennen olivat kirjain kirjoittamisella hyötynneet, soimasivat Waustia noidaksi, warsinkin koska salasi taitoansa. Mutta 1462 otettiin Maintsi wihollisilta, Waustin usiammat työntekiät muuttivat pois, kirjan painanto=neuwo leweni koko Euroopaan ja parani erinomattain Italiassa.

3:o Kirjan=rijous. Wanhoina aikoina olivat kirjat rullissa. Ajan oloon liitettiin niitä yhteen lehdittäin, mutta pergamentille kirjoitetuina saatettiin ainoastaan muutamia lehtiä ferraasaan yhteen liitettää. Wasta paperin keksittyä ymmärrettiin panna suurempi lehti joukko

yhteen, ja 1500 paikkoihin opittiin niijomaan kirjvoja hywiin ja wahwoihin kansiin. Tämä taito on tullut täydelliseksi erinomattain Enklannissa.

4:o Wasikin-kuwuri taito, s. t. s. taito kawertamaan kuwia waskilewyihin, pyhkiä niitä maalilla ja painaa niillä kuwia, keksittiin Saksanmaalla ennen vuotta 1440. Alpertti Tyhreri oppi 1500 paikkoihin syöwyttämään kuwat waskiin siwedellä ja woitelemaan toisen osan waskilewyistä woiteella, joka kesti syöwyttämistä vastaan. 1643 keksi Lutwifin won Siikeri Hessistä warjoamisen taidon. Wasiki tauluun tehdään piirto piirron wiereen ja pyhitään mustaksi; jossa warjoa tahdotaan, lykätään piirrot tasaksi; jossa tahdotaan wahan warjoa silitetään wahan, mutta ei ollenkaan siinä, jossa tahdotaan kokonaan piniää.

5:o Raukolasit. Näitä teki Luorentilainen Aleksanteri Piina (Spina) 13 wuosisadan lopussa, ja parannettiin ajan oloon, kunnes opittiin tekemään kirkkistimia, joilla taidetaan nähdä niin tarkasti kuuhan, että siellä hawaitaan 25 kynnärän korkuisia kappaleita, ja on taidettu tehdä kunn kartoja, niinkun niillä on hawaittu kiertolaitähtejä kuisensa, ja linnun radaissa olemat ennen tuntemattomia tähtikuntia.

6:o Kompasfi. Sen jo toisesatoista wuosisadassa tutun kompassin teki 1300 paikkoihin Laawio Rioja Amalwista niin täydelliseksi, että sillä taidettiin oudollakin merellä tietää paikka, kunne päin purjehdittiin. Tämä wasta teki mahdolliseksi löytää Amerikan ja meritse tien Itä-intiaan ja purjehdia maan piirin ympäri.

50.

Riistinkulut, suurempi kauppa, kirjan pränтин keksiminen, Portugalilaisien ja Espanialaisten uutten maiden löynnöt waikkuttivat hyödyllisesti koko Euroopassa ja le-

wittiwät ihmeellisen siewästi uusia keinoja ja taitoja. Kauppa ja hyödylliset tiedot kukoistuwat erinomattain Italiassa. Tästä tuli kowa vastus paawin ylölliselle wallalle. Ruomissa hänestä pidettiin aiwan vähän lufua ja muutkin ruhtinat tottuivat rohkiammasti häntä wastustelemaan. Wieläpä nousi 1378 riita paawikunnassa ja 40 wuotena hallitsi kaksi, usiammat kerrat kolmekin paawia, jotka tuomitsiwat toissansa. Hengellisessä säädyssä oliwat myöskin kauhian pahat tawat wallalla, ehkä kansa wanhantawan jälkeän wielä kauan piti sekä heitä että paawia suuressa kunniasa. Mutta wuoden 1200 paikkoihin rakettuin akatemiain kautta oppineissa herännyt tutkinnon halu johdatti monta paawin opissa hawaitsemaan paljon wäärää ja moittittawaa. Akatemiosta leweni usein yhden miehen älykkäämmät ajatukset yli koko Euroopan. Niin ilmoittoi Wikliwi Swordissa häwyttömyyden paawin wautimukksissa ja neuwo opetuslapsensa tutkimaan raamatuja. Hänen oppinsa leweni aina Praakiin, jossa Sohannes Husfi 1400 opetti samaa ja sai niin monta sanankuulijaa, että 1411 uskalsi julkisesti puhua paawiafin vastaan, koska hän antoi rahaan kaupita syntein anteeksi saamista. Mutta kun Husfi Praakin arkipiispan kieltoa vastaan asetti Wikliwin kirjat luettawiksi, kannettiin hänen päällensä paawille ja pantiin pannaan. Koska ei la'annut opettamasta, waadittiin häntä 1414 suureen kirkonkokoukseen Kostnitsissa, johonka meni luottain keisari Sikišmunnin lupaukseen että hänen suojeluksella wahingoittamata saada tafasin palata, ja näytti raamatusta woimallisesti oppinsa todeksi. Mutta koska oli paawin wäärälle wallalle wahingollinen, otettiin Husfi wangiksi ja poltettiin eläwältä 1415 niinkun willitsä ja wääräuskolainen, jolle ei tarwittu pitää annettuja lupauksia. Wuonna jälkeän surmattiin samati ystäwänsä Hieronymus Praakista. Tämä suututti Pöömin, puhtaaseen oppiin rakastuneita, a-

sukkaita, ja kahdenkymmenen vuotisesa sodassa kostivat Husilaiset kauhiasti kaikkia paavin uskolaisia.

Konstantinopolin voitto Turkkilaisilta 1453 edesti myöskin paljon Euroopan valistusta. Näitä Asian pakanoita oli jo ennen monta Kreikkalasta paennut Italiaan, jossa otettiin ystävällisesti vastaan. Kaikki Italian kaupungit kadehtivat Luorentsia, joka sai vastaan ottaa ensimmäiset oppineet Kreikkalaiset, ja vähän ajan perästä ei löytynyt yhtään kaupunkia, jossa ei ollut Kreikkalaisia, jotka selittivät oppineitteen maamiestensä kirjoituksia. Näiden ihanimmalla wiisaudella täytettyjen kirjain lufeminen sytytti jokaisessa mieheessä valistuksen ja hengen vapauden halun, ja paavin käsyt halwenivat ihmisten mielisä. 1500 paikkoihin oli Italialaisten wiha suuri Paavin uskoa vastaan ja he walmit vapauttamaan itsensä paavin orjuuden raskaasta ikeestä. Mutta tässä maassa ei kuitenkaan saaneet perimuutokset aljeta. Saksanmaa oli myös, ehkä hiljalleen, tullut osalliseksi Kreikan ja Nuomin parahista kirjoista, ja tässä maassa alkoi se suuri, niin kutsuttu rewormatfioni eli kirkon parannus.

52.

Martti Lutherus syntyi Eislepen nimisessä kaupungissa 1483 10 päivänä Marras kuussa. Rowundella kasvatettu oli hänellä alusta arka luonto. Erwurtin akatemiasa luki hän lajin oppia, mutta tuskautti pian tässä hän rähinäiseen elämään. Luettuansa majisteriksi päätti hän äkistä vuonna 1505 mennä luostariin. Elämä täällä lisäsi vielä hänelle raskasta mieltä, siksi kun wihdoin suuren oppinsa wuoksi kutsuttiin rohweessoriksi Wittenperiin. 1510 käwi Ruomissa ja tuli täällä suureksi ihmieksensä tuntemaan paawein ja kartinalein tawatonta elämäkertaa. Jo tästä alkoi epäillä sen paawilaisen uskonkappaleen totuudesta, jota munkit woimalla kansaan

teroittivat, ettei muka paavi taitanut koskaan erehtyä. Hän tutki ilman sitä tarkoin raamattua, josta hawaitsi monta asiaa olevan toisin, kun julkisesti opetettiin. 1516 waelsi Tetseli niminen munkki Saksin läpi ja möi syntiä anteeksi rahaan. Sen kautta kulki paljon rahaa kaikista maista Ruomiin ja ihmiset harjoittivat aina enemmän kauhistuksia, koska niitä taidettiin saada rahalla anteeksi. Lutherus julisti sentähden 1517, 31 päivänä Loka kuussa, 95 tutkintoa Wittenperisissä, joissa hän selitti syntein anteeksi antamisen rahan edestä olevan Jumalan häwäistyksen ja paaweilta mietityn wiekkauden rahaa sadaksensa. Paawi Leo X, kuultuansa tämän, kutsutti Lutheruksen Ruomiin; mutta Lutherus suojeltiin Saksin hallitsialta, Ketriffi Wiisaalta, ja paawin täytyi lähettää Saksiaan asian ajajansa. Tämä waati waan Lutherusta wääriksi tunnustamaan mainittuja lauseitansa, johon Lutherus ei myöntynyt, kun selitti asian wähäisessä kirjaisessa paawille. Wuonna 1519 lähetettiin taas Saksiaan lähettiläinen, joka mukawampi puheisjansa teki Lutheruksen myöntywäisemmäksi. Mutta koska paawi salaa toimitti tuomaan Lutherusta wankina Ruomiin, niin hän ei ainuastansa wäittänyt ennen sanottua, waan lisäsi myös siihen ettei paawin walta ollut perustettu raamatussa, eikä opetusisain kirjoissa. Nyt panti paawi Lutheruksen pannaan 1520. Rohkiasti poltti Lutherus julkisesti pannakirjan ja kehoitti koko Saksin kansaa ottamaan paawilta luvantonta waltaansa, häwittämään monasterit ja antaa pappein naida. Usiammat ruhtinat noudattivat hänen kehoituksia. 1521 piti keisari Kaarlo V suuret herrainpäivät Wormsin kaupungissa, ja Lutheruksen täytyi tulla sinne wastaamaan puolestansa. Hän tuli warustettuna keisarin wakuutuskirjalla, ettei pitänyt wahinkoa hengen eli ruumiin puolesta kärsimään, ja sanoi tässä suuressa, loistawassa kokouksessa tahtowansa peräntyä, jos raamatussa näytettäisiin hänellä wäärin olevan; muutoin ei tai-

tawansa tunnustaa paawia seurakunnan päämieheksi, koska oli moneksa alassa erehtynyt. Tämän uskaliaan puheen perästä tuomittiin Lutherus ahtiin eli senkaltaiseksi, että häntä saatiin tappaa ilman edeswastausta; joka päätös kuitenkin julistettiin wasta sittenkun Lutherus Saksin waaliruhtinan toimituksesta oli päässyt hywään talteen Wartyurin linnassa. Täältä lewitti hän usiampia kirjoja ilman kenenkään tietoa olopaikastaan; enimmäen osan ajastansa wietti kuitenkin raamatun kääntämisellä; Latinan kielestä Saksin kielelle, mutta 1522 ilmausi yhtäkkiä Wittenperisä, jossa hänen nimesänsä oli tehty muutoksia, joihin ei suostunut. Se kowa hänen yli Wormsisä langennut tuomio oli tällä ajalla joutunut unhotuksiin, ja Lutheruksen oppi leweni myöskin, paitsi Saksiin, suurempan osaan Saksanmaata, erinomattain Hessisä. Wuonna 1524 heitti Lutherus pois munkkipuun ja nai seuraawana vuonna nunnan, nimeltä Katarina won Poora. 1528 kirjoitti suuren ja pienen katekismuksensa.

Paawinuskolaiset ruhtinat walittiwat sillä wälin uudesta wäärästä uskosta; mutta koska herrainpäiwillä Speirisä 1529 eiwät suoneet Lutheruksen uskolaisille wapautta harjoittaa jumalan palwelustansa muulla ehdolla, kun että messu ja muut paawilaiset tawat pidettiin, ja ettei uskolaiisten luku saanut lisääntyä, niin eiwät Lutheruksen uskolaiset tytyneet tähän, iosta saiwat nimen: tytymättömät eli protestantit. Herrain päiwillä Auserpurisä 1530 edesantoiwat uskonsa tunnustuksen, mutta oppinsa tuomittiin wääräksi ja sen lewittäminen kiellettiin kowimman rangaistuksen haastolla. Mutta Lutheruksen uskolaiset ruhtinat tekivät sitä wastaan liiton Samalkaltisä, ja kumaties olis jo silloin sota syttynyt näiden eriuskolaiisten wälillä, jos keisari Kaarlo V ei olisi tarwinnut protestanttein apua Turkkilaisia wastaan, jotka oliwat pääsemässä Unkeriin. Protestantteille piti siis annettaman wapaus pitämään Jumalan palwelustansa, 1532,

ja myöhdittämän ussampia vaatimuksestansa. Tämä protestanttien voitto lisäsi heille paljon uskolaisia. Keisarin omisfakin maissa syntyi Lutheruksen uskolaisia seurakuntia, ja ehkä keisari oli kowasti kaikkea tätä vastaan, ehkä paawi myös ylltytti häntä, täytyi hänen kuitenkin uudestaan luvata rauhaa 1542, sillä Turkkilaiset kulkivat wiha kädellä hänen maissaan, mutta salaa walmisti itsensä sotaan.

Lutherus ei kuitenkaan tarwinnut nähdä alotetun työnsä weristä loppua. Hän kuoli 1546 kotipaikassaan, Eislepenisssä, ja haudattiin Wittenperisssä. Hänen uskollisimmista ystäwistensä oli Melanktoni, jonka neuwoa hän usein seurasi. Lutherus ei ollut aiwan tytywäinen hänen kanssa viimeisinä vuosina. Melanktoni oli ylen hymänsuopa ja myöhdittämäinen, ja Lutherus taas toisinaan liian äffinäinen ja kowa. Tämä äffinäisyys ei ollut kaikin paikoin oppillensa hyödyllinen. Sillä suututti Enklannin yspiän ja itsewaltian kuninkaan Henricki VIII:n, joka kyllä erotti Enklannin kirjon paawista, mutta ei myöskään sallinut Lutheruksen oppia. Mutta pohjan perän waltakunnat, Ruotsi, Tanska ja suurin osa Saksasta ottiwat Lutheruksen opin vastaan.

Sueitsisfakin alkoi melkeen samalla ajalla Ulricki Guinkli puhdistamaan oppia ja asettausi paawin waltaa vastaan. Hänen neuwosta kiellettiin messu ja kawat kirjoista heitettiin ulos, ja papeille annettiin naima-lupa. Hän riitautsi Lutheruksen kanssa muutamain raamatun sanain merkityksestä. Niitä pyhettiin turhaan sowitzaa 1529. Kuningin seuruus piti uskonsa; lupasi kuitenkin keskinäistä ystäwyyttä. Mutta ketta kirjoitti Lutherus Guinkliä vastaan, kutsuin häntä wääräuskolaiseksi, ja Guinklin uskolaiset erkaniwat Lutheruksen uskolaisista ja kutsuivat itsiänsä rewormeratuiksi, s. t. s. uudistetetuiksi. Ranskalainen pappi, Johannes Kalwiinus, joka viimein asettui Perliiniin, selitti wielä lawiammalta tämän uskon opetuksia,

joka vastaan otettiin muutamassa Saksanmaan osassa, Hollannissa, Skotlannissa ja suurimmassa osassa Sveitsiä, josta leweni Ranskanmaahan, jossa wainotut turnstajansa pitkällä kutsuttiin Hufenoteiksi.

52.

Kohta Lutheruksen kuoltua alkoi sota Protestantteihin ja paawilaisten (katolikein) välillä, joka, ehkä ei alusta onnistanut protestanteja, wihdoin kuitenkin tuotti heille uskon rauhan Austeriassa 1555. Sillä wälin tytöi wiha näitten uskolaiisten välillä ja lisättiin paljon wuodesta 1540 Jesuitoilta, jotka opillansa ja jumalifella, ehkä kyllä usein ulkokullatulla, elämällensä jälleensä lisäsiwät paawin uskolle arwoa, ja salaisuudessa kowasti estiwät Lutheruksen lewenemistä. Keskinäinen wiha puhkesi wiiimein kolmekymmenen wuotiseen sotaan (1618—1648), johon pian Euroopan waltakunnat sekausiwät, ja joka sodittiin erinomattain Saksanmaalla. Keisari antoi Pöömmissä taikka häwitää eli sulkea usiampia protestanttien kirkkoja, Pöömiläiset walittiwät, mutta saiwät uhkausia wastaukseksi. Tästä suuttuneet wiskasiwät 23 päi. Toukokuuessa 1618 keiserin raatiherrat ulos affunaasta, ajoiwat Jesuitat maasta ja warustiwät itsensä sotaan. Sillä wälin kuoli keisari Matias vuonna 1619, jota seurasi Bertinanti II, tuttu protestanttien weriwiholliseksi; jonkatähden Pöömiläiset walitsiwät Retrikin Palaatista kuninkaaksensa. Mutta tämä joutawa, tuhlaawa kuningaas voitettiin Praakin tykönä 1620 keiserin sotawäeltä, pakeni ja julistettiin ahtiin, jonka perästä koko Pöömi wäkiwallalla pakotettiin antaamaan Austerian waltaan ja ottamaan paawin uskon. Mutta ehkä sota jo oli loppunut, piti keisari kuitenkin sotajoukkonsa uhkaawaisesti Saksan rajalla, josta pelkääwäiset protestantit pakotettiin puoliansa witämään. Tanskan kuningas Kris-

tiaani IV rupesti päällysmieheksi, mutta hänkin voitettiin katolifein Lilly nimiselta kenraalilta Lutter am Paarenperin tykönä 1626. Keisarin kenraali Wallensteinin sotajoukot, jotka elivät ainoastaan rosvonnolla, menivät Seleswiikkiin ja Juutlantiin; kuninkaan täytyi paeta saariinsa. Wallensteini hävitti nyt kaikki kuninkaan maat Itämeren tienoilla, ajoi Mecklenpurista Herttuat pois ja lahjoitettiin keisarilta heidän herttuamaalla. Traalsunnin kaupunkia ei kuitenkaan voittanut. Vuonna 1629, rauhan tehtyä Lanskan kanssa, julisti keisari, joka oli voittanut protestantit, niin kutsutun "edictum restitutionis" (takasin antopäätöksen), jossa protestantit waadittiin antamaan takasin kaikki kirkot ja monasterit maissanssa, jotka vuoden 1555 jälkeen oliivat ottaneet katolifeiltä. Wastukseen voimattomina turvasivat protestantit Ruotsiin kuninkaahan Kustawi Natolwiin ja anoivat häneltä apua, johon olihin erinomattain taipusa, hywin kyllä tietten keisarin, saatuansa koko Saksanmaan waltoihinsa, mielivän ahdistaa Ruotsiakin. Wallensteini oli rosvomisillansa suuttuttanut niin hywin katolikit kun protestantitkin ja keisarin täytyi vuonna 1630 vähentää sotajoukkonsa ja panna Wallensteini pois wiralta, joka sen perästä meni Pöömiin, eli siellä kuninkaallisesti ja salaisuudessa etsi tilaa koostaaksensa keisaria.

53.

Vuonna 1630, 24 päivänä Kesä kuussa, nousi Kustawi Natolwi, Itämeren yli purjehdittua, maalle Pommerin rannalle. Hän oli aikoinansa suurin sotasankari ja toisin jumalinen kuningas. Ehtä protestanteilta kutsuttu, ei häntä kuitenkaan enään ystävällisesti vastaan otettu, ja niin hywin Saksi kun Prannenpurikin kohtelivat häntä wihollisen tawoin. Mutta keisarin wäen pian Pommerista pois ajettuansa, pakotti hän Prannenpurin tekemään liittoa

kansansa, ja itse Saksikin, joka, ei suostuen keisarin en-
 nen mainittuun päätökseen kirkkojen ja monasterein takasin
 antamisesta, sentähden vihollisesti ahdistettiin Tillyltä, pe-
 rästi hävitettyänsä koko Saksanmaan kauhistukseksi protes-
 tantilaisen Mahtepurin kaupungin, täytyi nyt heittäytyä
 ennen ylönkatsotun Ruotsin kuninkaan turviin. Yhdistet-
 tyänsä väkensä Saksilaiden kansa, joista kuitenkaan ei
 paljon apua ollut, voitti Kustaawi Matolwi Tillyn, joka
 oli voitolla kestänyt 36 tappelua, Leipzigin tykönä Syys-
 kuussa 1631. Kiiruhtain eteenpäin, pelasti hän protes-
 tantit Rankissa keisarin orjuudesta, voitti Maintsin, Pa-
 laatin (Pfaltz) ja meni Päieriin. Sillä välin oli Sak-
 sin waaliruhtinas ennättänyt Pöömiin ja ottanut Praakin.
 Keisari, oikein sotataidoissa harjoitetun sotawäen ja, Til-
 lyn ammuttua Päierissä, myöskin päällismiehen puuttees-
 sa, pelkäsi Wienin piirittämistä. Nyt oli se kowasti lou-
 kattu Wallensteini keisarin ainoa turwa; mutta tämä yl-
 piä mies, ilolla nähden keisarin nöyryttämistä, kielsi alus-
 ta; kuitenkin, koska rukoiltiin vielä hartaammasi, myödis-
 tyi viimein, mutta niin kowilla ehdoilla, että koko walta
 tuli käsinsä. Hän korotettiin kaiken keisarin sotawäen
 päälliseksi niin lawialla wallalla, ettei keisarilla ollut mi-
 tään sanomista sotawäelle eikä päämiehelle, eli oikeutta
 jotain päättää voitetuista maista, jotka jätettiin Wallens-
 teinin haltuun. Pian kokosi hän sotawäestön; Saksilais-
 set ajettiin Pöömistä; Kustaawin täytyi wetäytyä takasin
 Päieristä, jossa oli jo ennättänyt Mynkeniin asti; ja Lyt-
 senin tykönä oli 6 päivänä Marras kuussa 1632 tappelu,
 jossa Ruotsalaiset voittivat, mutta kuningas ammuttiin.
 Nyt Wallensteini wuorossaan wetäysi takasin Pöömiin,
 ja tuli täällä sopimattomilla ajoilla tehtyjen sotilakojen ja
 salaisen ystäwytydensä kautta Ruotsalaisten kansa, niin
 keisarin epäluulon alaiseksi, että uskoj kauan kuultua kan-
 netta Wallensteinin pyrkiwän Pöömin kuninkaaksi. 1634
 Helmi kuussa murhattiin Wallensteini Cekerissä. Muusta

Ruustaawin kuoleman jälkeen olivat Ruotsalaiset voiton päällä; mutta Syys kuussa 1634 voitettiin he ensikerran Saksassa Nörtlingin tykönä: ajettiin niin takasin Pommeriin, ja usiammat protestanttilaiset ruhtinat, niitten seasaa waaliruhtinas Saksistakin, tekivät erinäisen rauhan keisarin kanssa. Silloin alkowat myös Ranskalaiset, ylönnänettuin Ruotsalaisten awuksi, sodan keisaria vastaan, ja heiltä rahalla autettu voitti herttua Pernharti Saksen-Weimarista koko Elfsken 1638. Ruotsalaisetkin olivat uudelleen tulleet esiin, woittaneet Saksilaiset ja seisoiwat Silesiassa. Nyt tarjosi keisari rauhaa, toiwoin alati onnen muutosta; mutta koska Ranskalaiset vielä kerran tappasivat ja Ruotsiin täytyi lähettää sotawäkensä Tanskaa vastaan, unhotettiin kokonaan rauhan tuumat. Mutta Ranskalaiset woittiwat uudelleen ja eteysivät Reinin yli aina Päieriin. Tanskalaiset kiritettiin pian ja Ruotsin kenraali Torstensoni woitti taas talwella 1645 Pöömissä. Nyt ruwettiin wasta todella tuumittelemaan rauhasta Westwaalin kaupungeissa Dönaprykissä ja Mynsterissä. Pian jokainen rauhan ehto piti kuitenkin aina uudella woitolla pakotettaman keisarilta. Koska wihdoin Ranskalaiset ja Ruotsalaiset olivat julmasti häwittäneet Päieria, jonka waaliruhtinas oli rikkonut heidän kanssansa tehdyn sotala'on, ja koska Ruotsalaiset olivat woittaneet yhden osan Pöömin pääkaupungista Praakista, kirjoitti peljästynyt keisari rauhan liiton alle 1648. Palaatin waaliruhtinas sai takasin suurimman osan maastansa: protestantit saivat wapauden julkisesti tunnustaa uskoansa; Ruotsi sai usiampia maita Saksassa ja Ranskanmaa Elfsken. Saksanmaa oli kauheimmin tarwoin häwitetty; kokonaiset maakunnat olivat muuttuneet erämaiksi ja peitettyt poroko'oilla ja kiiwiraunioilla häwitetystiä kaupungeista ja kylistä; ja jossa kaupungit vielä seisoiwat, olivat huoneet autiot. Kaksi osaa Saksanmaan asujamista surmattiin kolmenkym-

menen wuotifena sota aikana, miekalta, näljältä, rutolta ja walfialta.

54.

Ranskan parahimmista kuninkaista oli Henricki IV (1589—1610). Hän sai erinomaisen hyvän kaswatuksen, mutta wihattiin paawinuskolaisessa hewisssa, koska oli protestantti. 1572 yöllä Elo kuun 25 päivää vastaan tapettiin kauheimmalla tawalla kaikki protestantit Pariisissa. Henricki wältti kuoleman ainoastansa paawin uskon ottamisella, mutta pjan meni takasin uskolaistensa puolelle ja puolti urhollisesti heidän asiaa. Mutta koska vuonna 1589 oli kuninkaaksi pääsemässä, niin katolikit asettausiwat häntä vastaan. Sota syttyi taas; mutta ehkä woitti Swrin tykönä 1590, niin Pariisi kuitenkin sulki porttinsa hänelle, ja säästääksensä alamaistansa, Pariisiin asukkaita nälkään kuolemasta, lakkasi hän piirittämästä. Koska kaikki voitot ja sownnon yritykset oliwat turhat, mieltyi Henricki viimein 1593 tunnustaa itsensä paawin uskoon, nähdessänsä ainoastaan taitawan rauhoittaa waltakuntaansa. Nyt aukasikin Pariisi porttinsa ja rakkaasti antoi hän anteeksi wihollisillensa. Rauhoitettuaan kaikki paawinuskolaiset, perusti hän protestantteinkin uskon wapauden Ranskan wahwistuskirjalla 1598, johon hän totisella ystäwyydellensä woi miellyttää katolikilaisinkin raadinsa.

Parantaaksensa alamaistensa tilaa, wäheni hän weroja ja edesautti pellon wiljelystä ja kaupantekoa, antoi isotutta silkimadon puita ja pyysi kehoittaa silkin wiljelystä, ja omalla esimerkillään estää kopeutta waatteissa. Itse vapaa sodista oli rauhan rakentaminen muitten waltakuntain wälillä rakkaahin työnsä. Espanian ylen suurta waltaa mieli hän tukistaa, tehdäksensä ikuisen rauhan kaikkien Euroopan waltakuntain wälillä, yhdistäin kaikkia yhteen suureen liittolais waltakuntaan; mutta näissä aikeis-

sansa murhasi 1610 Ranssi Kawaljaffi hänen. Hänellä oli, mitä kuninkailla harvoin on, hyvä uskollinen ystävä Sully, ja mikä kufaties vielä harvemmin tapahtuu, aina oli mieleensä ystävänsä nöyrä rohkeus nuhdellesa erhettyksiansä, ja jos hetkeksi joskus suuttui, niin seurasi sowitzo kohta, joka vielä wahwisti heidän uskollista ystäwyytensä.

55.

Lutwigin XIV, Henrikin IV pojan pojan, hallitus oli loistawin, ehkä ei onnellisin Ranskanmaalle. Hän rakasti sotaa, oli itse urhollinen ja ymmärsi walita keltwollisia palvelioita. Hän kufisti Espanian, Hollannin, Itäwallan ja oli herra merellä. Laiwastonsa ahdistiwat Alferia ja Keenua, joiden täytyi anoa rauhaa. Kaikki kitiwaltakunnat yhdistyiwät Enklannin kanssa häntä vastaan; mutta oli kuitenkin onnellinen kyllä saada itse määrätä rauhan ehdot Nyswikkisä 1697. Mutta koska wiekkaudellansa sai poikansa pojan Wilipin walitukse Espanian kuninkaaksi ja liittauneet Euroopan waltakunnat tahtoivat toimittaa tätä maata Itäwallan arkiherttualle Kaarlolle, syttyi Espanian wallan perintösota 1701, jossa Lutwikki oli onnettoin. Hallituksen muutos Enklannin hewisä saatti Lutwikille 1713 kuitenkin kärsittäwät rauhan ehdot. Ranskanmaassa) oli yhteinen surkeus ja Lutwikki kuoli 1715 katuen elämänsä ja kaipaamatta alamaisiltansa. 1685 kumosi myöskin Ranssin wahwistus kirjan ja protestantit pakotettiin kauheimalla tavalla vastaanottamaan paawin uskoa. Mutta monta tuhatta oppineimmista ja ahkerimmista alamaisistansa pakeniwat maasta. Kauppa, käsityöt, työhuoneet, taidot ja hyödylliset tiedot lisäntyiwät hänen hallitesanssa. Hänen aikansa muodustui Ranskan kieli niin, että sitä vielä nytkin enimmästi puhutaan pian kaikissa hewisä. Hän ei suinkaan ollut paha ihminen, mutta rakasti pra-

meutta, joka saatti hänen moneen onnettomuuteen. Itse siisti käytöksensä kuunteli mielellään siisteitä puheita ja kielittelöitä ei hänellä puuttunut, ehkä ei monesta, kowastakaan totuudesta närkästynt.

56.

Wenäjä on nyt wallitsewa waltatunta pohjas Aasiassa ja itäpohjaisessa Euroopassa. Pietari suuri perusti sen woiman. Jo 1682 tuli hän kymmenen wuotisena Sarriffi; mutta waltaa himoowa sisarensa Sowiia eroitti hänen hallituksesta ja oli aiheessa tappaa hänen. Sotamies tensä avulla, joita hän le Wortin neuwon jälkeen, Euroopan sotatapoihin oli totuttanut, otti hän kuitenkin 17 wuoden wanhana hallituksen takaisin ja sulki Sowiian monasteriin. Ensimmäinen työnsä oli opettaa oppimattomille sotamiehille Euroopan sotakeinoja. Trelitit, entisten Carein wartiowäki ja Sowiian puoltajat, pitivät kowasti vastaan; Pietarin tahto woitti kaiikki. Wenäjällä ei ollut merkikulkua eikä kauppa. Pietari rakensi ensimmäiset Wenäjän laivat ja sulki Arkangeliinkin Balkian meren rannalla kehoittamaan siellä laivan lyötä, jonka tähden siellä tehtiin laiwaweistämia. Mutta jos kaupan piti edestyä, niin satamia wälttämättömästi tarwittiin Itämerellä ja Mustalla merellä; edellisessä paikassa oli Ruotsi ja jälkimäisessä Turkki wallalla. Sota oli siis ainoa neuwo saadaksensa niitä tiloja. Ustampain turhain yritysten perästä woitti hän 1696 alleen Afowin Coni-wirran tykönä ja ensimmäinen Wenäjän laiwasto nähty nyt Mustalla merellä. Seuraawana vuonna sai Pietari tietä Trelitsein tehneen kapinallisen liiton häntä vastaan. Hän meni itse huoneeseen, jossa liittolaiset oliwat ko'ossa, ja sai, koska erhetyksestä oli käskenyt wartiansa sinne tulla kello 11 aikana kello 10 siaan, olla koko tiiman yksinään Trelitsein keskellä. Pietarin urhollisuus ja wilkasmielisyys pe-

lasti kuitenkin hänen ja wartion tultua wietiin Trelitsit wankeuteen.

Pietari, sillä wälin hawaittuansa aikeensa ei taitawan luonistua ennenkun Euroopan hyödylliset tiedot ja taidot tulisswat tutuiksi Wenäjässä, lähti itse Huhti kuussa 1697 kulkuun Saksaan, Hollantiin ja Enklantiin. Hän matkusti seurata, tahtoen salata keisarillista korkeuttansa ja sentähden wälttää kaikkia erinomaisia laitoksia, joilla häntä erinomattain Prannempurissa tahdottiin vastaanottaa. Hollannissa pukeusi laiva-työmiehen waatteisiin, teki kaikia oppilaisen töitä, salwoi, takoi ja käwi kaikkein ahkerain ja taitawain mestarein työhuoneissa, oppiaksensa jotain. Röyrä hywäntahtowaisuutensa teki hänen kaikilta rakastetuksi ja helposti sai hän paljon ihmisiä asuttumaan Wenäjälle ja siellä lewittämään taitoa ja käsitöitä. Enklannista erinomattain wei hän monta kansansa kotiin. Itse warwasi ja takoi Wenäjällä ahkerasti ja kerran taottuansa lähes 40 leiwiskää rautaa, antoi hän maksaa itselleen tawallisen työpalkan ja osti rahoilla kengät, joita sitten usein näytti seuroissa. Hän lääkäridin mielellään; lasti kerran Moskowassa weden westitautisesta waimosta ja repi kipiät hampaat monelta. Hän ymmärsi palkita ja rangaista lääkäreitä ansionsa jälkeen. Wuonna 1698 ai keissa mennä Wienistä Italiaan waadittiin hän kotia uudelta Trelitsein kapinalta, joista hän wihoisfansa tapatti yli tuhannen.

Tällä matkalla oli Pietari tehnyt liiton Tanskan ja Puolan kanssa että yhteisesti wallata Ruotsin maat Itämeren tykönä; mutta Kaarlo XII, Ruotsalaisten nuori sotosa kuningas, pakotti ensin Tanskalaiset rauhaan, woitti sitten suuren Wenäjän sotajoukon Narwan tykönä, otti Puolan maan ja ajoi pois sen, Nukusti nimisen, kuningkaan. Pietari woitti Kaarlon poisfaollessa koko Itämeren ranteen Suomen lahdesta Preussiin asti, ja perusti 1703 S:t Pietarin kaupungin. Mutta 1708 kääntyi Kaarlo jälleen

Pietaria vastaan. Pelko kävi edellänsä, ja hän toivoi saada allensa Moskowanin; mutta häneltä puuttui ruoskaa; Ukrääni, josta Kaarlo odotti apua, oli Pietarille uskollinen; Kaarlo haavoitettiin ja Ruotsalaiset tappasivat tytten Pultawan tykönä 1709. Mutta 200000 Turkkilaisia, jotka Kaarlo oli sotaan ylllyttänyt, oli jo Pruutiwiran tykönä piirittäneet Pietarin sotajoukot ja olisivat epäilemättä ottaneet hänen wangiksi, jos ei puolisoitansa Katariinalta lahjoilla suositettu Turkkilaisen päällysmies olisi tehnyt rauhaa. Pietari antoi Ufowin takasin ja pelasti itsensä 1711. Kaarlon yritykset uudelleen ylllyttämään Turkkilaisia sotaan olivat turhat. Pietari sai Uudessa kaupungissa Kaarlon kuoleman jälkeen tehdystä rauhasta 1721 Riimin, Wiron ja Inferin maan ja osan Suomen maastakin.

Tämän sodan aikana oli Pietari taas matkustanut Euroopan läpi vuosina 1716 ja 1717, ja pyytännyt sekä esimerkillänsä että kowilla asetuksilla lewittää hyödyllisiä tietoja ja suloisempia tapoja Wenäjän maassa. Hän kielsi polvien noikkistumisen Keisarille, waati pitämään lyhviä waatteita pitkäin siassa, käski ajamaan partansa ja johdatti waimonpuolet miesten seuroihin, antoi kääntää wenäjäksi paljon kirjoja ja asetti opistoja. Hän kuoli 1725 28 päivänä Tammi kuussa.

57.

Preussi, pienin 18 vuosisadan woimakkaimista valtakunnista Euroopassa, sai woimansa ensimmäisen perustuksen Retriffi Wilhelmiltä Suurelta (1640—1688). Woitto Ruotsalaisten yli Weerpellin tykönä 1675 antoi arwoa waeliruhinnan nimelle. Ranskanmaasta ajatut ja tänne muuttaneet protestantit lisäsivät, rikastuttivat ja walaisivat hänen maatansa. 1701 otti hänen poikansa Retriffi I kuningaan nimen. Kuningas Retriffi Wilhelmi (1713—1740) oli

esikuwa säästäväisyydessä ja maansa oikia isä; hän rah-
 vastutti, isoisänjä tawoin, maatansa ahkeroilla ulkomaas-
 laisilla, kokosi hymästi harjoitetun sotawäestön, ja jätti
 rikkaan waltakunnan jälkeensä. Retriikki II (1740—1786)
 tiesi käyttää mitä edellisensä oliwat koonneet. Koska Itäwal-
 lan keisarinna Maria Tereesia ei tahtonut antaa hänelle
 muutamia Silesian maakuntia, joihin hänellä oli oikeus, otti
 hän sodalla 1741 koko Silesian alleen, jonka saikin pitää
 rauhoissa 1742 ja 1745. Mutta Tereesia ajatteli kostaa
 ja liittausi Wenäjän, Saksin, Ranskan, Ruotsin ja us-
 ämpain Saksanmaan waltakuntain kanssa Retriikkiä II
 vastaan. Retriikki, tästä tiedon saatua, alotti sodan,
 joka kutsutaan seitsenwuotiseksi sodaksi 1756—1763, otti
 1756 wangiksi koko Saksin sotajoukon, voitti Praakin ty-
 könä 1757 ja, ehkä samana wuotena tappasi Kollinin ty-
 könä, pakottiwat kuitenkin uudet suuret voitot Kospakin
 tykönä Ranskalaiisten yli, Leuthenin tykönä Australaisten
 yli ja Sorntorwin tykönä Wenäläisten yli, Retriikin wi-
 holliset pakenemaan maastansa. Mutta tappuu Runners-
 torwin tykönä 1759, wihollisten rosmomiset ja maan ja
 kansan waiwat uuvuttiwat hänen, ja näytti lopusta 1760
 ja alusta 1761 sortuwan wihollistensa käsiin. Mutta äs-
 tiestä muuttui kaikki: Wenäjän keisarinna Eliisaweta kuoli
 Tammi kuussa 1761; jälkiläisensä Pietari III yhdisti so-
 tajoukkonsa Retriikin kanssa, ja ehkä hän jo Heinä-kuussa
 kuoli, teki kuitenkin puolisonsa Katariina II rauhan kuni-
 kaan kanssa. Koska Ranskanmaa rahan puutteessa ei
 woinut pitittää sota, tehtiin vuonna 1763 yhteinen rau-
 ha, jossa Retriikki ei tapannut jalankaan leweytttä maas-
 taansa. Niinkun hän tämän sodan kautta oli tehnyt maan-
 sa peljättäväksi ulkolaisilta, niin pyysi myöskin wiifasten
 lakien ja asetusten kautta ja työhuoneitten rakentamisella
 antaa sille sisällistäkin woimaa. Tämä aikaisistensa ruhti-
 nain esikuwa kuoli 1786.

Enklannilla on meidän aivoihimme asti ollut usiammat sotolaimat, ja sen kauppa-laiwastot purjehtiwat kaikkisissa merissä. Tämän Enklannin wallan perusti kuninkainen Eliisapetti (1558—1603). Silloin oli Espania Euroopan voimallisim ja rikkahin valtakunta; Espanian laiwastot toiwat Amerikan kalliita metalleja ja Portugalin laiwastot, joka valtakunta silloin oli yhtenä Espanian kanssa, toiwat kotia Itä-intian kalua. Mutta Wilippi II:sen armostomuus protestantteja vastaan yllytti kapinaan. Sitä käytti Eliisapetti hyväksensä; hän guttoi Alamaitten protestanttilaisia asukkaita ja seitsemän maakuntaa erkani Espaniasta ja rakensiwat omituisen wapakunnan, Hollannin. Alina tästä ajasta pyysiwät Hollantilaiset ja Enklantilaiset kaikella tawalla wahingoittaa Wilipin alamaisia. Piezillä laiwoilta kuljeskeliwat ympäri Itä ja Länsi-intian wessia ja palasiwat tawallisesti kalliilla lastilla. Siihen aikaan teki Ranssi Traate toisen kulwun maanpiirin ympäri. Rostaaksensa terralla kaikkia näitä pahantekoja, rakensi Wilippi kauhian laiwaston, jonka kutsui ”woittamattomaksi”, toiwoin sillä woittawansa Enklannin alleen; mutta usiammissa tappeluissa paljon wahingoitettu wihollisilta, häwitettiin se pian kokonaan myrskyiltä 1588. Espanian woima wäheni, Enklantilaiset rohkentuiwat; meriroswominen muuttui kaupaksi ja hyödytti maata; kansa sai uuden innon protehtori Cromwellin purjehtimisen asetuksesta 1651, joka kielsi kaikkia maakuntia Enklantiin tuomasta muita kun oman maansa kaluja. Sen kautta wäheni Hollannin kauppa, joka melkein ei muuta ollutkaan kun wieraan kalun kuljettaminen maasta maahan, ja Enklannin meriwoima karttui paljon wähässä ajassa. Hollannin esimies Wilhelmi pääsi tyllä 1688 Enklanninkin kuninkaaksi; mutta Enklannin kauppamiesten ahneus ei suonut mitään erinomaista muutosta tässä asetuksessa Hollannin hyväksi. Ros-

ka Lutwiffi XIV neuwonantajinensa ja kenraalinensa etsivät kunniantansa erinomattain maasodissa ja sentähden olivat huolettomat laivastosta, josta seuraawaisten kuningasten aikana vielä vähemmin pidettiin lufua; taissi Enklannin kauppa ja valta merellä sitä enemmän lisääntyä. Sotimalla oli Enklanti (1714—1740) suurimmaassa arvoissa Euroopassa ja koko kansa hyvässä tilassa. Mutta vuodesta 1740 alkoi Enklannin ja Ranskanmaan välillä sota, joka paitsi lyhyitä sotatakoja on kestänyt meidän aikoihinme asti ja suurimmaassa määrässä enenti Enklannin valtaa; mutta siinä sivussa myös yläiätä vallan häilyä ja häpiällistä kauppa-ahneutta. Seitsemwuotisesa sodassa (1755—1763) ottivat Enklantilaiset Ranskanmaalta Kanadan ja Espanialta Luoridan. Mantereella Itä-intiassa, jossa Enklantilaiset ja Ranskalaiset tähän asti olivat rauhallisten kauppariesten tarwoin kaluja koonneet, pyysi nyt kumpanenki kansa wihollisesti estellä toisiaan. Wuonna 1761 pois ajettiin Ranskalaiset pian kokonaan Intiasta. Enklantilaiset sekaantuivat sen maan ruhtinaan sotiin, antoivat kalliisti maksaa apunsa mailla ja rahalla, ja saattoivat Euroopan sotakeinoilla ja wiekkaudella usiannut ruhtinat alamaisiksensa. Hintualaiset alkoivat pian tuskautta orjuuteen ja Mysoren ruhtinaasta Hyder Alista tuli Ranskanmaan avulla Enklantilaisille peljättävä wihollinen (1779—1783). Hän otti takasin kaikki mitä Enklantilaiset olivat häneltä wallanneet, ja jätti perinnöksi pojallensa Tippu Sahepille. Mutta jo vuonna 1790 onnistui Enklantilaisille yhdistää usiampia Intian ruhtinoita Tippoa vastaan. Kolmas osa maistansa otettiin häneltä pois (1792). Wuonna 1799 woitettiin Serinkapatami, ja koko Mysoren waltakunta kaiken rikkaudensa kanssa tuli Enklannin waltaan.

Niin on seuruss Enklannin kauppariiehistä, Itä-intian kauppa-liitto, täällä perustanut waltakunnan monta wertaa suuremman Enklannin kaikkia maita yhteensä Eu-

roopassa. Hollannilla on kuitenkin vielä jälillä muutamia tiloja Itä-intian saaristossa; Ranskalaisilla, Espanialaisilla ja Portugalilaisilla on Länsi-intiassa ja etelä Amerikassa ihanoita saaria.

Ilman sitä ovat Englantilaiset miettineet uusia vehkeitä, joilla moninaiset työt helpommasti ja paremmin tehdään erinomattain willasta, teräksestä ja raudasta, josta katähden myöskin taitawat myöä helpompaan hintaan willawaatteita, teräs ja rauta-kaluja, sawiastioita ja muuta senkaltaista. Höyryvehkeet esimerkiksi owat Englannissa mietityt; mutta Wultoni pohjas Amerikasta kotosin rakensi ensimmäisen höyrylaiwan.

Englantilaisia tulee meidän kiittää myös kaukaisimpain maapaikkain tuntemisesta. James Kooffi, syntynyt 1729 köyhistä vanhemmista ja alusta tavallinen merimies, korotettiin kohta tietonsa ja urhollisuutensa tähden kateiniksi Englannin laivastossa ja purjehti kolme kertaa maan piirin ympäri. 1768 purjehti hän Tulimaan eteläitse, meni Pö-Määren salmitse Etelä mereen, tutki Otaheitia, Uutta Seelantia ja Uuden Hollannin itärantaa (Länsiranta löydettiin jo 1616) aina Entwourin salmeen asti Uuden Hollannin ja Uuden Kineian välillä ja tuli Englantiin takasin 1771. Hyödyttävämpi oli toinen kulkunsa vuodesta 1772 vuoteen 1776. Sen kautta tultiin nimittäin tuntemaan ettei mitään suurempaa maata löydy maapiirin etelä nawan ympärillä. Kooffi tunkeui keski kesässä Tammi kuussa 1774 jääwuorten välitse etemmäksi etelään kun kukaan Euroopalainen, kunnes ääretön jää esti häntä etemmä menemästä. Paluumatkallansa löysi hän uusia saaria, alituisella jäällä peitetyn Kaledonian, Sanwifinmaan ja Uuden Zeorkian. Näitä Aasian ja Amerikan välillä olevia saaria, joista Uusi Hollanti on suurin, kutsutaan Australiakiksi eli Etelä maaksi, koska piian kaikki owat eteläisesä maapuolisessa. Moni kutsuu tätä maosaa myöskin Polyneesiaksi. 1776 purjehti Kooffi

kolmannen kerran etsimään pohjas-puolista kulkupaikkaa Atlantin merestä Etelä mereen. Hän purjehti Loiwon niemen ympäri ensin Uuteen Hollantiin ja Dtahettiin, sieltä pohjaseen, löysi Sanwikin saaret ja tutki tarkemmin Peeringin salmea Amerikan ja Aasian välillä, mutta tapasi täälläkin umpijään ja hawaitsi pohjaista kohden taivaalla ainoastansa kuumeen jäästä. Hän palasi Sanwikin saariin, jossa hän sodassa maa asukaisten kanssa tappettiin 1779. Toisella kulkullansa seurasi häntä myöskin ulkomaan oppineita, niinkun Saksalainen Reinholtti Wörsteri ja hänen poikansa Jeori Wörsteri, ja Ruotsalaiset Sallanteri ja Parmanni (Sparman).

59.

Pohjas Amerikan itärannalle muutti asukkaita Englannista ja ensin wiljelty osa kutsuttiin Wirkiniaksi. 1620 kului kotona sorretuita Puritaneja Amerikkaan, rakensivat Uuden Plymoutin ja perustivat Uuden Englannin maakunnan. 1632 tuli kolmas muuttajoukko ja asuttui Marylantiin. Kaikille näille muuttolaisille luvattiin kirjallisesti samain etujen nautinto, kun jos olisivat pysyneet Englannissa, ja ne heiltä perustetut maakunnat kukoistuiwat pian näin hyvillä eduilla. Woimaansa tuntemaan ja käytämään oppiwat vasta silloin, kun Ranskalaiset tahtoivat estää heitä asuttumasta Dheion wirran varrelle ja he niin pakotettiin puoltamaan itsiänsä vihollisen tawoin. Koska Englanti tuli tuntemaan mistä arwosta nämät uudismaat oliwat, tahtoi se vähentää heidän etujansa rauhan perästä vuonna 1763. Se kielsi rakentamasta työhuoneita, asetti tulliveron ja Englannin kartta-paperin käytettäväksi oikeuden asioissa (1765). Nämät asetukset suututtiwat jokaista miestä. Kaikki kauppa Englannin kanssa pysähtyi; sieltä tulewia, jospa helpompiakin kaluja ei osuttu. Niin pysähtyiwät kauppa ja työhuoneet Englannis-

sa ja vuonna 1766 täytyivät takasin ottaa kartta asetuksen. Sen sijaan asetettiin vuonna 1767 vero lasista, paperista, paineista ja teestä. Kohta päättivät muuttolaiset ettei enään ottaa kalua Englannista, ja tullimiesten kansa menetettiin usein pahasti. Vuonna 1769 tuli Englannista sotawäkeä käskyllä että Amerikasta wiedä pahantekijät Englantiin tuomittawiksi. Mutta Amerikalaiset ei wät kuitenkaan ostaneet Englannin kalua; monta Englannin työhuonetta täytyi seisahtua ja werot piti lakkaamaan paitsi pieni vero teestä. Nyt ostiivat Amerikalaiset Englantilaisilta kaikkia muuta paitsi teettä. Se ei auttanut että Englantilaiset sallivat teen uloskuljettamisen tulliverotta, niin että se taidettiin myödä huokiampaan, kun Amerikalaiset taitsiivat saada sitä mistään muualta; sitä ei annettu panna maalle ja vuonna 1773 wiskattiin Postonissa mereen 342 arkkua Englannin teettä. Nyt piti muuttolaisia wäkiwallalla pakotettaman alamaisuuteen. Ne asetuiwat vastaan, pitivät uudismaissa kolmetoista kokousta eripaikeissa ja yhden pääkokouksen Wilatelwiasa, julistuiwat vuonna 1776 olewansa Englannista eroitetun wapakunnan, pitivät hywästi puolensa, woittiwat usiammissa tappeluissa ja autettiin kaikilta niiltä waltakunnilta, jotka kadehtiwat Englannin yliwaltaa. Vuonna 1783 täytyi Englannin itsensä tunnustaa pohjas Amerikan itsenäiselle waltakunnaksi. Wapakuntain pääkenraali tässä sodassa oli Washinktoni, ja Rankliini alkujansa työmies kirjjanprantissa, oli muuttolaiisten puollusmies Kontoossa, asianajaja rauhan teossa Pariisissa ja Pensylwanian lajin antaja. Niinkun ukkosen johdattajan kekstä on hän myös kuulusa, johon se koettelemus johdatti hänen että ukkosen tulen ja sähkön (elektrisiteetin) perustusaaineet owat samat.

60.

Ranskanmaan suuret welat Lutwifin XIV jälkeen li-

sättiin vielä hänen jälkeläiseltänsä Lutwiffi XV:ltä, joka maan wahingoksi hallitsi wuodesta 1715 wuoteen 1774. Koko waltakunta köyhätyi peräti ja kuningas itse piti jyrä kaup-
 paa rahaa saadaksensa. Jälkeläisensä Lutwiffi XVI oli
 hyvä kuningas, pyysi parantaa waltakunnan surfeutta, mut-
 ta oli hyväin ja ymmärtäväisten neuwonantajain puut-
 teessa. Auttaaksensa sekä itsiänsä että kansaa, kutsui ku-
 ningas 1788 kansan herrainpäiwille, jotka alkoivat 1789.
 Kansa tunsi wirkistywänsä kokonaan uuteen elämään, kos-
 ka sai tilan wapaasti sanoa ajatuksensa; se waati aateliä
 ja hengellistä säätyä saman werran kun muutkin osaa ot-
 tamaan weron maksossa. Pelwosta olivat nämät myö-
 dittämänänsä; mutta yllättiwät salaisesti kansaa liikanai-
 siin waatimuksiin, joita uskotteliwät kuninkaalle kapinalli-
 siksi. Peljestynyt antoi tämä wierasten sotajoukkoin läheis-
 tyä Pariisia ja pani wiralta kansalta paljon rakastetun
 Neckerin 1789. Siitä yltiwät kaupungin asukkaat sotaan
 ja waltasivat Pastilji nimisen wankihuoneen. Mateli ja
 papit pakeniwat. Kuningas wiettiin wankina Bersaljeesta
 Pariisiin. Mutta sittenkun aateli oli yllättänyt Itäwallan
 sotaan ja kuningas pyytännyt karata, muutettiin hän kowem-
 paan wankuteen. Kuninkaan walta häwitettiin ja Rans-
 kanmaa julistettiin 21 päiwänä Syyskuussa 1792 wapa-
 kunnaksi. Kuningas mestattiin 1793 21 päiwänä Tam-
 mikuussa. Kiiwaat wapakuntalaiset woittiwat kaikki wihol-
 lisensa ja saiwat kymmenen wuotisen sodan perästä kun-
 niällisen ja hyödyllisen rauhan; sen woimallisen Entlans-
 ninkin täytyi antaa tafasin mitä oli ottanut sodan aikana.
 Sisälliset sodat rasittiwat kuitenkin Ranskanmaata sillä-
 wälin. Ropešpierre oli vuosina 1793 ja 1794 antanut
 kauhistawalla tawalla tappaa lukemattoman joukon ihmisi-
 tä. Sitten wallalle tulleet wiisi niin kutsutut Tيرهتوریت
 olivat huonoja hallitsioita ja wuodesta 1799 oli Puona-
 parti (Bonaparte) hallitsiana Ranskanmaassa, alusta Konsu-
 llinimellä mutta kuninkaallisella wallalla. 1804 korotettiin hän

Ranskalaiſten keisariſſi, nimellä Napoleon I; tuli 1805 Italian kuninkaakſi ja 1806 Keinin liiton wartiakſi. Hän woitti maallensa ulkonaiſen rauhan, ſaatti lajit järjeſtykſeen, uudisti jälleen häwinneet kirkon menot, ja ylen kaikkia harjoitti kansansa ſenkaltaiſeen ſotataitoon, ettei Euroopan paraat ſotajoukot woinneet waſtuſtaa häntä. Koska uſiammat waltakunnat aſettuivat Napoleonin wallan pyyntöä waſtaan, woitettiin Itäwalta pian 1805. Preuſſin ſotajoukot hajotettiin 1806 ja Wenäjän urholliset ſotajoukot woitettiin uſiammat kerrat 1807, niin että Wenäjän Keiſarin Aleksanterin täytyi tehdä rauhan Tilſitiſſä. Itäwallankin ſuuret kokeet 1809 woittamaan taſan entistä kunniaansa ja waltaansa oliwat turhat. Itäwallan täytyi nyt, ſamoin kun kaikiffa entiffiffa rauhoiffa, antaa ofan maastaansa, ſaadakſensa rauhaa. Ainoaſtansa kolme waltakuntaa eiwät nöyryttäneet iſtänſä tämän onnellifen woiton ſankarin edeſſä: Iſpania, joka meriffellä ſodalla aſetaufi Napoleonilta pakolla pantua kuningaſtansa Joſeppia, Napoleonin weljeä, waſtaan; Enklanti meren waltikas, joka kaikiffa woimiffansa autti Iſpaniaa, ja Wenäjä joka kaukaiſuutensa tähden ei huolinut peljätä Ranskanmaan ſotaa. Warukſi yhdiſtyi kuitenkin Enklannin kansſa, koska odotti wähin ſotaa Ranskanmaan kansſa. Keſällä vuonna 1812 meniſin Napoleoni Niemen wirran yli, ajoi edellä länsä pakenemia Wenäläiffä ja tuli muutamien kuukautten peräſtä Moskowaan, mutta täällä oli omnensa perä. Leuwähtäiffänſä Wenäjän poltetuſſa päätaupungiffa, kokouſſiwa ja liſääntyiwät Wenäjän ſotajoukot uudelleen. Nyt hänen wuoroſſaan täytyi ruweta palaamaan; mutta matkalla tapauſi kauhia pakkaneen, joka ynnä jäleſtä ajawan wihollifen kansſa häwitti kauniin ſotajoukkonsa niin, että Niemen yli pääſi ainoaſtansa muutamia halpoja jäänökkiffä. Nyt yhdiſtyiwät Wenäjä, Preuſſi ja Itäwalta joiden puolta pitiwät myöſkin Ruotti ja uſiammat Saksanmaan ruhtinat. 18 päivänä Eoka kuuſſa 1813 ſaiwat

liittolaiset suuren voiton Leipfigin tyfönä, ja 31 päivänä Maaliskuussa 1814 menivät Venäjän keisari Aleksanteri ja Preussin kuningas Ketriffi Wilhelmi Pariisiin. 13 päivänä Huhti kuussa pantiin Napoleoni pois keisarilliseksi istuimeltansa ja Espan saari määrättiin hänelle ikuisiksi asuntopiikiksi. Ranskanmaan kuninkaaksi kutsuttiin takasin Lutwiffi XVIII jolle Louko kuussa yhteisessä rauhassa annettiin vanhat rajansa. Mutta jo 1 päivänä Maaliskuussa 1815 jätti Napoleoni Espan jättäen taas Ranskanmaahan; puoltajainsa joukko lisäntyi pian ja koska suurin osa sotajoukosta meni hänen puolelle, täytyi Lutwiffi XVIII jättää Pariisin, johon Napoleoni nyt taas tuli. Sillä välin olivat Itävalta, Preussi, Venäjä ja Englanti uudistaneet liittonsa ja suuret sotajoukot menivät yli Rhein. Napoleoni voitettiin tyypen Waterloo tyfönä 18 päivänä Kesä kuussa ja täytyi vielä kerran jättää pääkaupunginsa voittajain käsiin. Paetesha antausi Englantilaisille, jotka veivät hänen Sit Helena nimisen saareen Ahrikan mieraessä, jossa kuoli 5 päivänä Louko kuussa vuonna 1821. Uusi yhteinen rauha tehtiin Pariisissa Marras kuussa 1815.

Mitä vielä oli päättämättä Euroopan yhteisistä asioista päätettiin Nakenin kokouksessa Loka kuussa 1818. Ranskanmaa vapautettiin nyt mieraasti sotawäestä, joka aina viimeisestä rauhasta asti oli ollut maassa, ja yhteisesti iloiteltiin lewottomalle Euroopalle annetusta rauhasta.

Mutta Maalis kuussa 1820 nousi taas kapina Espaniassa. Ransa pakotti kuninkaan Bertinannin VII wähentämään itsewaltiaisuuttansa ja wannomaan alamaisilensa suuremman wapauden.

Sitä esimerkkiä noudattivat pian Portugalin, Prassilian, Neapelin ja Sisilian asujamet.

Mutta Itäwallan keisari voitti vuonna 1821 Neapelin ja Sisilian, ja Ranskan sotawäestö tunkeusi Espaniaan ja asetti siellä kuninkaan jälleensä istuimellensa.

Ulahuttawampi ihmiskunnalle on uitten itsewaltakuntain syntyminen muinaisissa Espanian uudismaisissa Amerikassa, ja Et Lomingossa (Haitissa), jossa onnettomat orjat Reekerit woittiwat itsellensä Euroopan waltakunnilta wahmistetun wapauden, ja urhollisuus, jolla Kreikkalaiset asettuivat vuonna 1821 rasittajoitansa Turkkilaisia vastaan ja woittiwat sodalla kauan kaimatun kalliin wapautensa. Koska oliwat fortunassa Turkkilaiden käsiin, yhdistyiwät Englanti, Ranska ja Wenäjä 1827 Kreikan maan suojeleuseksi, häwittiwät Turkkilaiden laiwaston Naswarinon tyfönä, ajoiwat Turkkilaiset Moreeasta ja wahwistiwat Kreikan maan wapauden. Maa on sen perästä julistettu itsepäälliseksi kuningaskunnaksi, jossa Päierin prinssi Ditto tuli kuninkaaksi. Wenäjän woitot vuosina 1828 ja 1829 häwittiwät paljon Turkin waltaa, ja wähän aikaa sitten on Etyhtin Pasha, Mehemet Ali, alkanut sodan Turkkia vastaan ja wallannut Syyrian. Pasha on kuitentkin nyt näköksi antaunut Sultanin wallan alle.

Heinä kuussa 1830 nostiwat Ranskalaiset kapinan kuningastansa Kaarlo X vastaan, joka oli vähentänyt etujansa ja wapauttansa, ajoiwat hänen pois ja asettuivat Deleanin Herttuan Lutwik Wilipin Ranskan kuninkallisselle istuimelle. Belgia erosi myöskin Allamaitten kuningasta ja Euroopan waltakuntain täytyi myödistää sen wapauden. Se sai prinssin Saksin-Ruopurista nimeltä Leopoldti, kuninkaaksensa. Vuonna 1830 nostiwat Puolalaiset kapinan keisariamme Nikolaita vastaan; mutta ilman menezystä itsellensä suureksi wahingoksi.

Lupausten ajantieto.

En. Kr. synt.

- 2000. Niinos ja Semiramis perustawat Assyrian valtakunnan. Nyrhami.
- 1800. Jooseppi. Jaakoppi perheineensä muuttaa Ehytiin.
- 1500. Israeliset muuttawat Nuosoksen johdattamalla Ehytistä Raanaan maalle.
- 1200. Boiniisitalaisten kauppa suurimmallaan.
Ehytissä raketaan opeliskot ja pyramidit.
Troia hävitetään Kreikkalaisilta.
Israeliset hallitit Tuomareilta.
- 1150. Simsoon.
- 1120. Samuel.
- 1100. Saul ensimmäinen Israelin kuningas.
- 1050. Daawitti. Israelisten valtakunta voimakkain.
- 1000. Salomo.
Homeeros Iuonialaisten mainio runoilia.
- 888. Sardanapalos kuninkaana Assyriassa; valtakunta hävitetään.
Kartaakon kauppakaupunki perustetaan.
Lykuros; lajinsäätäjä Partassa.
- 753. Kuomin perustus ja alkua.
- 720. Israelin valtakunnan tukistus.
- 700. (paikkoin) Kreikkalaiset alkawat kauppaa käydä Ehytissä.
- 600. (paikk.) Juudan valtakunta hävitetään.
Siudonin ja Tybron tukistus.
Jälkimäinen Assyrian valtakunta hävitetään ja
Nepufatnesar perustaa ison Paapylonian valtakunnan.

En. Kr. synt.

600. Sooloni Ateenan lajin-antaja.
555. Baabylonian valtakunta lopetetagn Kyyroolta, joka perustaa vielä sitäkin suuremman Persian valtakunnan, Tonawasta aina Indon kymeen asti.
536. Kyyro sallii Baabyloniasa wangitut Juutalaiset palata kotimailleensa.
509. Hallitusmuodon muutos Ruomisssa, joka kuninkain karkoitettua muuttuu wapakunnaksi.
500. Juonialaiset yrittämät wapauttata Persian wallasta.
490. Kreikkalaiset woittawat Miltiadeen johdattamalla Persialaiset Maratonan kentällä.
480. Lemistokkeen neuwoittamisella saawat Kreikkalaiset suuren merimoiton Persialaisten yli Salamiin salmesa.
479. Plataian tappelu tapahtuu woitoksi Kreikkalaisille.
444. Perikles Ateenassa, Kreikan maan kuuluisimmista puhetniekoista.
- 431—404. Peloponneson sota.
- 430—429. Rutto suloo Ateenan.
421. Rauhallalla lopetettu sota Ateenan ja Partan wälillä.
414. syttny Alkibiadeen neuwoin kautta uudelleen.
- 411—408. Alkibiades woittaa.
403. Trasypulo wapauttaa Ateenalaiset Parttalaisten orjuudesta.
400. Suofrates. Kreikan maa pääsemäisillään entiseen woimaan turmellaan keskinaisiltä sodilta.
338. Kreikan maa sortuu Maketoonian kuninkaan Wiliipon käsiin.
336. Aleksanteri isänsä Wiliipon jälkeen kuningas Maketooniasa.
334. Aleksanteri alkaa sodan Persiata vastaan.
- 333—323. Aleksanteri yhdyttää woitetun Persian valtakunnan ottain maittensa kansa Euroopassa suureen Kreikkalaiseen Maketoonian valtakuntaan,

En. Kr. synt.

- ulottuvaan Adriatin merestä Indoon; mutta joka Aleksanterin kuoltua 22 vuotisen sodan perästä lenraaleinsa keskellä jaetaan usiampiin valtakuntiin.
332. Aleksanteri hävittää Thyron.
331. Aleksanterin viimeinen suuri voitto Arpeelan tienoilla.
330. Viimeinen Persian kuningas Darius III murhataan. Aleksanteri Makedoniasta Persian valtakunnan haltias.
326. Aleksanteri ennätettyänsä Intiaan päin aina Indon yli, pakotetaan väsyneiltä sotamiehiltänsä takaisin palaamaan.
323. Aleksanteri kuolee Baabyloniassa.
280. Kuomin voima kasvamassa. Kuomalaiset voittavat Pyrron.
- 264—241. Ensimmäinen Kuomin sota Kartaaakon kansa. Kuomalaiset Sisiliassa.
260. Kuomalaiſten ensimmäinen merivoitto Kartaaakolaiten yli.
254. Refulus voitetaan Afrikaſsa.
241. Sota lakkaa rauhalla.
- 218—201. Toinen Kartaaakoſota. Hannipali.
216. Kuomalaiset voitetaan surkiasſti Kannan tappeluſsa Hannipalilta.
212. Kuomalaiset valloittavat Syrakuſsan.
207. Hannipalin meli, Hastropali, voitettu ja tapettu Kuomalaiſilta. Kartaaako nääntymäſsä toivotta.
201. Saaman tappeluſsa voitetaan Hannipali Siipiolta ja pakenee.
190. Pityynian kuninkaan, Pruusiaan turviin.
183. Hannipali, Siipio ja Bilopoimeni, viimeinen viwa Kreikkalainen, kuolewat.
146. Kartaaako ja Korinto hävitetään tyyni Kuomalaiſilta.
138. Kuomi voittaa kaikkiin paikoin, mutta rasiſetaan waikiasſti ſiſälliſiltä ſopilta.

En. Kr. synt.

60. (paikk.) Pompejus, Krasus ja Seesar mahtawimmat miehet Kuomisä.
48. Seesar voittaa Pompejuksen Warsalon feuduilla.
44. Seesar murhataan (15 p. Maalis kuussa) syystä, että pyyti waltansa merkiksi kuninkaan nimeä, mielten jälleen muuttaa Kuomia kuningaskunnaksi.
42. Prnutus, Seesarin murhaaja, wimeinen esi-isänsä wapauteen rakastunut Kuomalainen, murhaa itsensä.
31. Aulusius voittaa tappelun Utrion niemellä, anastaa Etyhtin ja nousee Kuomin ensimmäiseksi Keisariksi. Iso Kuomin walta Atlantin merestä ulottuwa Euh-ratin wirtaan.

Mailman Wapahtaja syntyy.

Jälk. Kr. synt.

9. Saksalaiset pelastawat itsensä ikuisesti Kuomalais-ten waltaan joutumasta voitolla, jonka esimie-hensä Hermannin sai Teutopurin metsässä. Waa-ruksen, Kuomalaisien sotapäällikön, ylitse.
33. Kristuksen pitnä ja kuolema.
70. Jerusalemi häwitetty.
213. Muukalaiset kansat alkawat tunkeu'a Kuomin ra-jain yli.
300. Kristin-oppi alkaa woimallisesti lewiämään.
323. Konstantiinus suuri; Kuomin ensimmäinen kristitty kei-sari, wihamiestensä woiitettua, yksin waltakunnan ruhtinas.
374. Kansain-kulwun alku.
378. Keisari Walensin woiitetaan Länsi-kööteiltä.
395. Kuomin waltakunta jaetaan Teodosiukselta kahteen osaan, Itä- ja Länsi-Kuomiin.
400. (paikk.) Alkawat kristityt itse wainoomaan ja polt-tamaan eriuskolaisia.

Jalk. Kr. synt.

- 403- 409. Länsi-kööttein kuningas, Marikki, voittaa ja roskoopi Ruomin.
416. Iso Länsi-kööttein valtakunta perustetaan Hispaniasa ja Kalliasa.
429. Wantalein valtakunta syntyy Afrikasaa.
450. Anklo-Sakfit kutsutaan Priteiltä awuksi Pittejä ja Iskotteja vastaan Pritanniaan.
453. Hunnein julma waltias Attila, tuskin estetty Länsi-Ruomia kufistamasta, kuolee ja waltakuntansa hajoo.
376. Länsi-Ruomi häwitetään.
493. Teotorikki perustaa Itä-kööttein wallan Italiasa.
554. Justinianuksen päälliköt Pelisari ja Marses waltaawat Pohjas-Ahrikan ja Italian.
555. Ensimmäiset silkkimadot tuo'aan Euroopaan.
568. Konfopartit waltaawat pohjas puolen Italiasta. Kansain kulkua loppuu.
569. Mahometti syntyy Mekon kaupungissa.
622. Mahometti pakenee Metiinaan 16 p. heinä kuussa. Mahometin uskon ja Arapialaisten wallan äkkinäinen leweneminen.
632. Mahometti kuolee.
672. Arapialaiset (Saraseenit) piirittävät Konstantinopolia.
711. Arapialaiset, voitettuaan Länsi-köötit, waltaawat Espanian.
720. (paiff.) Keisari Leo III kieltää kumartelemisen, josta nousee kapinoita Italiasa.
732. Kaarlo Martellin woihto Tuurin tienoilla estää Arapialaisten edestystä Euroopassa.
752. Pipiini Kanfkein kuninkaana.
- 754- 755. Pipiini lahjoittaa paawille osan Konfoparteilta voitettusta maasta.
760. Pabdatti, kaupunki Tiifrin wirran rannalla, joutuu

Jält. Kr. synt.

- Arapiolaiisten vallan (Kalihwatini) pääkaupungiksi.
768. Pipiini kuolee ja jättää vallan pojallensa Kaarlo Suurelle.
772. Kaarlo Suuren sota Saksilaisien kansa alkaa.
774. Kaarlo Suuri hävittää Kontopartein vallan.
786. Saksilaiset antautuvat Kaarlolle.
789. Kaarlo voittaa Wiltzit, ja
792. Awaarit.
- 794—798. Saksilaiset kapinoitsivat Kaarloa vastaan.
800. Kaarlo voimallisimpana, saapi Ruomin keisarin nimen (26 p. Joulukuussa). Rankkein valtakunnallista taistottui Gepro ja Tiiperi jokiin rannoilta Eideri ja Raapi jokiin asti.
- Paavin maallinen valta perustetaan.
804. Sota Saksilaisien kansa loppuu.
813. Kaarlo Suuri määrää poikansa Lutwigin jälkeisensä.
814. Kaarlo Suuri kuolee, 74 vuoden iässä.
818. Lutwigin poikain välillä syttynyt sota asetetaan sovinnolla Bertönissä; Kaarlo suuren valtakunta jaetaan kolmeen osaan: Italiaan, Ranskan ja Saksanmaahan, jonka kautta Ranskan ja Saksan maat ikuisesti toisistansa eroitetaan.
918. Henricki Linnustaja Saksan kuningas.
933. Henricki voittaa Hunkarilaiset Mersepurin seuduilla.
962. Henrickin poika Otto, Saksan kuningas, valitaan Ruomin keisariksi.
996. Ensimmäinen painoilla täyppä tiima-kello valmistetaan Kerpertiltä, joka sitte tuli paaviksi ja kutsuttiin Sylwesteri II:seksi.
- 1056—1106. Dnnetoin Henricki IV keisarika.
1073. Kreforius VII paavina. Riita suuremmasta oikeudesta piispain waalisä ja wirkaan asettamisessa

Sälf. Kr. synt.

- (investitura) paawin ja keisarin välillä. Papit kielletään naimasta (coelibatus).
1076. Palestina joutuu Turkkilaisien haltuun.
1085. Kregorius VII kuolee.
1094. Griffö Pietari Amiengin kaupungista saarnaa kais-
kin paikoin kristittyin rasituksesta Palestinasä ja
kehoittaa Euroopan kristittyjä vapauttamaan Kaa-
naan pyhää maata pakanallisten Turkkilaisien
hallusta.
- 1095—1250. Risti-kulwut eli sodat.
1097. Puljonilainen Kotriiti ristisotain päällikkönä Aa-
siassa.
1099. Kristityt valtaawat Jerusalemin ja Kotriiti wali-
taan Palestinan kuningkaaksi.
1100. Kotriiti kuolee. Lanterilainen Valtuini kuningas.
1130. Silkinwilyelys lewenee Italiaan Kreikan maalta.
1139. Portugali itseinen waltakunta.
1147. Saksan keisarin Konrati III:männen ja Ranskan ku-
ninkaan Lutwiffi VII:männen ristifulku.
1187. Saladin woittaa Jerusalemin kristityiltä.
1188. Retriffi I:sen, Riffarti Salopeurarinnan ja Wilippi
Mufustin ristifulku.
- 1198—1216. Innocentius paawina. Saarnoilla kehoitetaan
uusiin ristifulkuihin.
1200. Weneetsian ja Keenuan kauppa suurimmallaan. Lyy-
pekin ja Hampurin kauppa isonee. Pumpulipaperi
Ispaniasä. Dpistoin alkii.
1204. Ristisotijat valtaawat Konstantinopolin ja perus-
tawat uuden Latinaisen keisarikunnan.
1213. Lasten ristifulku; 50000 lasta tapetaan Turkkilai-
silta eli joutuwat orjuuteen, pyhää maata näke-
mättä.
1229. Keisari Retriffi II:sen ristifulku, jolla woitetaan wa-
paus kristityille estämättä matkustaa Jerusalemiin.

Jätk. Kr. synt.

1248. Ranskan kuninkaan Lutwiffi IX:nen onneton ristitulku.

1254. Lutwiffi pääsee Turkkilaiſten wankuudesta.

1270. Lutwiffi kuolee uudessa ristitulwussa Pohjas-Ahri-
kaan.

1291. Turkkilaiset woittawat viimeisen kristittyin kaupun-
gin, Tolemaisfen, jonka kansa ristittyin walta
Nassassa lakkaa.

1300. Hansan kauppaliiitto. Kompasfi. Liinapaperi Saksassa.

1340. Weneetsia waltaa koko kaupan Ekyhtin kautta.

1350. Parttoli Suarifi keksii runtin. Korttein kuwat lei-
kataan puulewyihin Saksanmaalla.

1360. Hansan kauppa sortumassa.

1378. Iso paawinwaltaa sortawa riita paawien keskellä.

1380. Kiwäärit keksitään.

1400. (jätk.) Euroopalaisten yhteinen halu meritse löytää
tietä Itä-intiaan. Kanunnat tulewat tavalliseksi
sodissa. Johannes Husfi saarnaa Jumalan puh-
dasta sanaa.

1414. Kostnitsin kirkonkokous.

1415. Husfi poltetaan. Portugalilaiset saawat waltaansa
Seutan linnan toisella puolella Ripraltarin sal-
mea. Henriffi Purjehtija.

1416. Hieronymus Praakilainen poltetaan wääränskolai-
sen nimellä.

1418. Portugalilainen Konsales löytää Porto Santon saaren.

1420. Portugalilaiset löytävät Mateiran saaren.

1433. Kilianes kiertää Pajaatorin niemelleen.

1435. Kolumpo syntyy.

1440. (paikk.) Kirjanprantti tajutaan. Portugalilaiset edes-
tyvät aina Senekaliin. Kuwan piirustaminen was-
teen keksitään.

1447. Portugalilaiset löytävät Wiheriäniemen saariston.

1453. Konstantinopoli voitetaan Turkkilaisilta. Oppineita
Kreikkalaisia pakenee Italiaan.

Jälf. Kr. synt.

1455. Ensimmäinen prántäty latinankielinen raamattu.
1456. Ruttonperi kirjanprántin keksijä ja apulaisensa Wansti.
1462. Portugalilaiset Kineiasä.
1463. Ruhtina Henricki Purjehtija kuolee.
1468. Ruttonperi kuolee.
1481. Portugalilaiset rohkenewat edestyä etemmä keskimaista ja oppiwat tuntemaan Ahrifan länsirantoja.
1483. Lutherus syntyy Eislepenisä.
1484. Kolumpo laivoja anomassa Espaniasä.
1486. Partolomeus Lias ennättää Loiwon niemen.
1492. Kolumpo, warustettuna Espanialaisilla laivoilla, löytää Amerikan (12 p. Loka kuussa).
1493. Kolumpo palaa kotiin ensi kerran ja lähtee toiselle kulwullensa.
1494. Kolumpo palaa toisen kerran kotiin Uudesta Maailmasta.
1496. Kolumpo kolmannella reisjullansa löytää Amerikan mannermaan.
1497. Lähtee Wasko ti Raama Portugalista etsimään meritietä Itäintiaan ja
1498. Löytää hän sen Loiwoniemen ympäritse.
1499. Wasko ti Raaman täytyy paeta Kalikutasta.
1500. Portugalilainen Kaaprali löytää Praßilian. Kirjannisuus. Alprehti Lyyrerin Laffarikelloin keksiminen.
1503. Kolumpo löytää Amerikan mannermaan kaitaisimman paikan nykyisen kaupungin Portopellon tienoilla, ja pääsee kowasta myrskystä tuskin hengissä Jamaikkaan.
1504. Kolumpo palaa takaisin Espaniaan.
1505. Portugalilaiset rakentawat uudisasuntoja Itä-intiasä. Lutherus tulee majisteriksi.
1506. Kolumpo kuolee. Portugalilaiset alottawat kauppa Seylonin saaresä.
1508. Lutherus rohweesforina Wittenperisä.

Jalk. Kr. synt.

1510. Alpukerke valtaa Kruunan. Lutherus Ruomisssa.
1511. Malakka tulee Portugalilaisien valtaan.
1513. Palpoa, waellettuaansa halki Amerikan mannermaan, löytää Lymenen meren.
1516. Tetseli synnin lunastuskaupalla.
1517. Kiiväärin luffo keksitty Nyyremperin kaupungissa. Lutherus kirjoittaa 95 lausettansa paawia vastaan. Lutheruksen ja Guinclin kirkonparannus alkaa.
1518. Portugalilaiset alkawat käydä kauppa Kiinassa.
1519. Kortes Meksikossa. Makelhaens alkaa kulkunsa, etsiäkseen meritietä Amerikan eteläts. Paawin lähettiäinen kokee saattaa Lutherusta peräytymään.
1520. Kaarlo V perustaa Espanialaisen Austrian valtakunnan. Makelhaens löytää Patakuonian ja sitte nimellensä kutsutun salmen. Paawi panee Lutheruksen pannaan.
1521. Kortes voittaa Meksikon. Makelhaens löytää Katronein ja Wilippein saariston, jossa tapetaan (27 p. Huhti kuussa). Lutherus Wormsin herrainpäivillä.
1522. Pihahwetta, Makelhaensin seurakumppanein kansa, pääsee kotiin. Lutherus estää Wittenperisä muutamain wäkiwaltaista muutoksen halua.
1524. Lutherus riisuu munkkipukunsa.
1525. Lutherus nai Katarina won Pooran.
1528. Lutherus kirjoittaa Suuremman ja Wähemmän Katekismuksensa.
1529. Pisarro voittaa Peerun. Protestantit Ispeirin herrainpäivillä. Turha yritys sowittaa Lutherusta ja Guinclin uskon asioissa.
1530. Auspurin tunnustus.
1532. Wälirauha Nyyremperisä. Protestantit saawat uskon wapauden.

Jalk. Kr. synt.

1536. Cortes löytää Kalifornian.

1540. Jesuitat. Protestantein ja paavilaiden wiha kiihtyy.

1542. Keisari lupaa rauhan protestanteille.

1546. Pietro te la Raska lievittää Peccualaiden surkiata orjuutta.

Lutherus kuolee.

1547. Cortes kuolee.

1555. Nuuspurin uskon-rauha.

1558—1603. Ruhtinatari Eliisabetti perustaa Englannin voiman.

1572. Protestantit murhataan Pariisissa (yöllä Perttulia [wasten]).

1582. Paawi Kreforius parantaa ajanlunnon eli kalenterin.

1588. Englantilaiset hävittävät Espanian mainion laivaston.

1589—1610. Henricki IV kuninkaana Ranskan maalla.

1590. Swrin tappelussa voittaa Henricki.

1593. Henricki muuttaa uskontunnustuksensa.

1598. Nantesin wahwistus-kirja uskon wapaudesta.

1610. Henricki murhataan.

1616. Uuden Hollannin länssiranta löydetään.

1618—1648. 30-wuotinen sota vähentää Itäwallan ja enäntää Ranskan ja Ruotsin voimia, ja tuottaa Protestanteille samat edut, kun Katoliskeilla oli. Kahwe, tee ja tupakki tulewat tavalliseksi Euroopassa.

1618. Pöömiläiset nostawat kapinan keisaria vastaan, joka oli 30-wuotisen sodan ensi alkua.

1619. Keisari Matias kuolee, jota seuraa Bertinanti II.

1620. Pöömin kuninkaaksi walittu Retricki Palaatista woi-tetaan keisarilta.

Uuden Englannin maakunta perustetaan Pohji. Amerikassa.

1626. Tanskan kuningas Kristiani IV mielien auttaa Sak-

Jätk. Kr. synt.

- san protestantteja, voitetaan Lutten am Parempere
rin feuduilla.
1629. Tanska herkiää sotimasta. Keisarin woima suurim-
mallaan. Protestantit fortunassa keisarin käsiin.
Takaifin=anto=päätös.
1630. Wallensteini wiratonna. Ruotsin kuningas Kustawi
Nadolwi tulee Saksaan uskolaiſtensa awuksi.
1631. Ruotsalaiset woittawat Leipſihin tappeluſsa.
1632. Pytſenin tappelu, joſsa Kustawi Nadolwi woittaa,
mutta ammutaan (6 p. Marras kuusſa). Mary-
lannin maakunta perustetaan Pohj. Amerikassa.
1634. Wallensteini murhataan; Ruotsalaiset woitetaan
Nörtlingin tappeluſsa.
1638. Weimarilainen Pernharti valtaa Elſaan.
- 1640—1688. Suuri Retriſſi Wilhelmi perustaa Preuſſin
woiman.
- 1643—1715. Lutwikk XIV. Ranskanmaa suurimmasſa woit-
masſa ja arwoſſa; mutta kansſa woimattomuus-
denſa alusſa.
1643. Ranskalaiset woitetaan keisarilta; sota Tanskan ja
Ruotsin välillä.
1645. Torſtenſoni, Ruotsalaiſten kenraali, Pöömisſä.
1648. Weſtwalin rauha.
1650. Seinäkellot.
1651. Cromwellin merikauppa=asetus.
1675. Preuſſilaiset woittawat Ruotsalaiset Weerpellin tie-
noilla.
- 1689—1725. Suuri Pietari itſewaltiana Wenäjän maalla.
1685. Lutwikk XIV kumoo Rantefin wahwiſtus=kirjan.
1688. Ranskan naapurivaltakunnat liittountuwat Ranskan-
maata waſtaan. Wilhelmi Hollannisſta kuningas
Enflannisſa.
1696. Suuri Pietari woittaa Uſſowin Turkkilaisilta.
1697. Ryſwikin rauha; Tanska woiton puolella.

Jalk. Kr. synt.

Pietari I matkustelee Euroopassa.

1698. Trelitsein kapina vaatii Pietaria kotia palaamaan.

1700. Ranskan voima alkaa wähetä.

1701. Espanialainen perintösota alkaa. Preussi muuttuu kuningas-kunnaksi.

1703. Pietarin kaupunki raketaan.

1708. Kaarlo XII sotii Pietaria vastaan.

1709. Kaarlo voitetaan Pultawan tappeluissa.

1711. Pietari Turkkilaisien saarteessa Pruuti-wirran rannalla.

1713. Utrehtin rauha lopettaa Espanialaisen perintösodan.

1714—1740. Enklannin armo Euroopassa enänee.

1715. Lutwiffi XIV kuolee; Lutwiffi XV kuningas.

1716—1717. Pietari totuuttaa taitamattomia Wenäläisiä Euroopalaisiin taitoihin ja tapoihin.

1721. Rauha Uudessakaupungissa lopettaa Ruotsin yliwoiman.

1721. Pietari kuolee.

1729. Katteini James Kooffi syntyy.

1740. Retriikki II Preussin kuningas. Maria Tereesia ruhtinatar Itäwallassa. Enklannin ja Ranskan keskinäinen wiha syttyy, joka matkaan saattaa alituisia sotia välillänsä, jotka, lyhviä sotalakkoja paitsi, ovat piisanneet meidän aikoihimme asti.

1741. Retriikki II valtaa Silesian Itäwallalta.

1742, 1745. Preussin oikeus Silesiaan wahvistetaan rauhain kautta.

1755—1763. Merisota; Enklanti valtaa Kanadan ja Luoridan.

1756—1763. Seitsemwuotinen sota.

Ranska woimattomana.

Preussi suuressa armossa.

Enklanti waltikas merellä. Sotot voitot Itä-intiassa ja Pohj. Amerikassa.

Jälf. Kr. synt.

1756. Retriikki II ottaa wangiksi koko Saksin sotajoukon
Pirnan tienoilla.
1757. Preussilaiset voittawat Praakin tappeluksa.
1759. Kunnerstorwin tienoilla voitetaan Preussilaiset.
- 1760—1761. Onnettomia vuosia Preussilaisille.
1761. Wenäjän keisari Pietari III liittoupi Preussin kans-
sa. Enklantilaiset ajawat Ranskalaiset Intiasta.
1763. Rauha Hupertspuriissa. Enklantilaiset yrittävät wä-
hentää uudismaittensa suuria etuja Pohj. Ameri-
kassa.
1765. Karttapaperin asetus Enklannilta annettu uudismail-
leen, ja
1766. jälleen kumottu.
1765. Enklantilaiset waativat Amerikalaisia maksamaan tul-
lirahaa muutamista kaluista.
1768. Kooffi purjehti Lulisaaren ympäritse.
1768. Enklantilaiset lähettävät sotajoukon tottelemattomia
Amerikalaisia kurittamaan.
- 1772—1776. Kooffi toisella kulwullaan.
1773. Amerikalaiset heittävät Postonissa koko laivanlas-
tin Enklannin teetä mereen.
1774. Kooffi etäypi kauas maanpallon etelää napaa kohden.
Lutwiffi XVI Ranskan kuningas.
1776. Kooffi lähtee kolmannelle reijulle.
- 1776 Pohjas-Amerikan wapakunnat.
Washinktoni. Rantliini.
- Keisarinna Katarina II Wenäjässä woimallisin poh-
jaisessa Euroopassa; hän woittaa Turkkilaiset.
1779. Kooffi murhataan Sanwifin saarimailla.
- 1779—1783. Mysoren kuningas Hyyder Ali sotii Enklan-
tilaisten kanssa.
1783. Enklanti myödyttää wapauden Amerikalle.
1786. Retriikki II kuolee.
1788. Säädyt kutsutaan kokoon Ranskanmaassa.

Gåll. Kr. synt.

1789. Ranskan kapina.

1790. Enklantilaiset ymmärtävät ylyttää useampia ruhtinoita sotaan Hyyder Alin poikaa, Tippoo Sahipia, vastaan, jonka

1792. täytyy antaa isomman osan maistansa Enklantilaisille.

Ranska wapakuntana.

1793. Lutwiffi XVI mestataan.

1793—1794. Ropesyttierin julma hallitus Ranskassa.

1795. Hollantilaisien maat Intiassa alkavat sortua Enklannin käsiin.

1799. Mysoren waltakunta voitetaan Enklannilta. Kenraali Napoleoni Puonaparti Ranskan ensimmäisenä konsulina.

1804. Napoleoni Ranskalaisten keisarina.

1805. Napoleoni tekeypi Italian kuninkaaksi; Itäwalta wotetaan.

1806. Napoleoni Reiniliiton wartia; Preussit wotetaan.

1807. Rauha Ranskan ja Wenäjän keskellä Tilittisä.

1809. Itäwalta wotetaan jälleen Napoleonilta.

1811. Ranskan keisarikunta suurimpana. Siihen kului: Ranska, Italia, Sveitsi, Reiniliiton maat, pohjas puoli Saksasta, Hollanti ja Espania.

1812. Napoleoni Wenäjällä.

1813. Leipshin tappelu (18 p. Lokakuussa). Napoleonin täytyy paeta takaisin Reinin toiselle puolelle.

1814. Liittoutuneet ruhtinat pääsivät Pariisiin. Napoleonin täytyy luopua Ranskan wallasta ja paeta Espan saareen tunnustaen Lutwiffi XVIII Ranskan kuninkaaksi. Yhteinen rauha Ranskan kanssa.

1815. Napoleoni jälleen Pariisissa, josta Lutwiffin täytyy paeta.

Jälf. Kr. synt.

- Liittolaiset voittavat Waterloon tappelussa (18 p. Kesä kuussa), ja Napoleoni, antautunut Englantilaisille, wiedään wankina St Helenan saareen. Toinen rauha Pariisissa (20 p. Marras kuussa).
1818. Kaarlo XIV Johannes Ruotsin kuningas. Aleninin kokous.
- Liittolaiset kutsuvat kotihin sotajoukkonsa Ranskasta.
1820. Kapinoita Espaniassa, Portugalissa, Neapelissa ja Sisiliassa.
1821. Itäwalta rauhoittaa Neapelin ja Sisilian, Ranskalaiset Espanian. Kreikkalaiset alkawat wapaussotaansa Turkkilaisia vastaan.
- Napoleoni kuolee, 5 päivä Touko kuussa.
1827. Yhdistetyt Englantilaiset, Ranskalaiset ja Wenäläiset häwittävät Turkkilaisten laiwaston Rawarion haminaassa.
1828. Sota Wenäjän ja Turkin välillä.
1829. Adrianopolin rauha lopettaa sodan.
1830. Ranskan kuningas Kaarlo X luowutettu wallastansa. Lutwikki Wilippi Ranskalaiisten kuningas. Pelkia es-raupi Hollannista. Puolalaiset nostawat kapinan Wenäjää vastaan. Uusimmat Saksan waltakunnat rauhattomina.
1831. Brasilian keisari Lon Peetro heittää hallituksen. Puolalaiset voitetaan. Leopolti I Pelkian kuningas. Kreikan maan hallitsia kreivi Kapotistria murhataan.
1832. Lon Peetro tulee sotajoukolla Portugaliin. Otto I Kreikan kuningas.
1833. Espanian kuningas Bertinanti VII kuolee, jättää waltansa ala-ikäiselle tyttärelleen, Isapellalle, ältin hallitessa.
- Itäpohjainen puoli Espaniasta kapinoitsee, kunin-

Sält. Nr. synt.

kaaksi saadaksensa entisen kuninkaan veljen, Lon Kaarlon.

1834. Wallan anastajaa Lon Miifueli jättää Portugalin, jonka waltakunnan ruhtinattareksi walitaan lailinen perillinin, Lonna Maria.

1835. Itawallan keisari Ranssi I kuolee.

1840. Napoleonin ruumis muutetaan Pariisiin.

1840	106	106	106
1839	105	105	105
1838	104	104	104
1837	103	103	103
1836	102	102	102
1835	101	101	101
1834	100	100	100
1833	99	99	99
1832	98	98	98
1831	97	97	97
1830	96	96	96
1829	95	95	95
1828	94	94	94
1827	93	93	93
1826	92	92	92
1825	91	91	91
1824	90	90	90
1823	89	89	89
1822	88	88	88
1821	87	87	87
1820	86	86	86
1819	85	85	85
1818	84	84	84
1817	83	83	83
1816	82	82	82
1815	81	81	81
1814	80	80	80
1813	79	79	79
1812	78	78	78
1811	77	77	77
1810	76	76	76
1809	75	75	75
1808	74	74	74
1807	73	73	73
1806	72	72	72
1805	71	71	71
1804	70	70	70
1803	69	69	69
1802	68	68	68
1801	67	67	67
1800	66	66	66
1799	65	65	65
1798	64	64	64
1797	63	63	63
1796	62	62	62
1795	61	61	61
1794	60	60	60
1793	59	59	59
1792	58	58	58
1791	57	57	57
1790	56	56	56
1789	55	55	55
1788	54	54	54
1787	53	53	53
1786	52	52	52
1785	51	51	51
1784	50	50	50
1783	49	49	49
1782	48	48	48
1781	47	47	47
1780	46	46	46
1779	45	45	45
1778	44	44	44
1777	43	43	43
1776	42	42	42
1775	41	41	41
1774	40	40	40
1773	39	39	39
1772	38	38	38
1771	37	37	37
1770	36	36	36
1769	35	35	35
1768	34	34	34
1767	33	33	33
1766	32	32	32
1765	31	31	31
1764	30	30	30
1763	29	29	29
1762	28	28	28
1761	27	27	27
1760	26	26	26
1759	25	25	25
1758	24	24	24
1757	23	23	23
1756	22	22	22
1755	21	21	21
1754	20	20	20
1753	19	19	19
1752	18	18	18
1751	17	17	17
1750	16	16	16
1749	15	15	15
1748	14	14	14
1747	13	13	13
1746	12	12	12
1745	11	11	11
1744	10	10	10
1743	9	9	9
1742	8	8	8
1741	7	7	7
1740	6	6	6
1739	5	5	5
1738	4	4	4
1737	3	3	3
1736	2	2	2
1735	1	1	1
1734	0	0	0



Parantelemia.

Sivu. rivi.

	on:	Natam	lujettawa:	Natami
2	32	—	—	—
5	32	—	—	—
7	23	—	—	—
"	30	—	—	—
8	25	—	—	—
"	30	—	—	—
10	12	—	—	—
12	4	—	—	—
"	31	—	—	—
32	7	—	—	—
34	12	—	—	—
36	2	—	—	—
"	19	—	—	—
"	22	—	—	—
"	26	—	—	—
"	27	—	—	—
"	29	—	—	—
37	4	—	—	—
"	29	—	—	—
"	32	—	—	—
38	12	—	—	—
"	13	—	—	—
"	17	—	—	—
"	29	—	—	—
"	31	—	—	—
39	5	—	—	—
40	14	—	—	—
43	5	—	—	—
46	24	—	—	—
47	22	—	—	—
59	1	—	—	—
61	1, 2	—	—	—
62	2	—	—	—
77	10	—	—	—
79	7	—	—	—
80	32	—	—	—
89	2	—	—	—
94	29	—	—	—
106	22	—	—	—



B. i.
Helsinki

SKS

Toim

9

(1847)

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KIRJASTO



106 013 2090

